

Brak i obitelj: biblijski govor, povijesni pregled, izabrani moralni i pedagoški vidici

Ljubišić, Petra

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Catholic Theology / Sveučilište u Splitu, Katolički bogoslovni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:202:335614>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-16**



Repository / Repozitorij:

[Repository of The Catholic Faculty of Theology
University of Split](#)



SVEUČILIŠTE U SPLITU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET

INTEGRIRANI FILOZOFSKO-TEOLOŠKI STUDIJ

PETRA LJUBIŠIĆ

**BRAK I OBITELJ: BIBLIJSKI GOVOR,
POVIJESNI PREGLED, IZABRANI MORALNI I
PEDAGOŠKI VIDICI**

Diplomski rad

Split, 2024.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET
INTEGRIRANI FILOZOFSKO-TEOLOŠKI STUDIJ

PETRA LJUBIŠIĆ

BRAK I OBITELJ: BIBLIJSKI GOVOR, POVIJESNI PREGLED, IZABRANI
MORALNI I PEDAGOŠKI VIDICI

DIPLOMSKI RAD

iz Moralnoga bogoslovlja

kod izv. prof. dr. sc. Šimuna Bilokapića

Split, 2024.

SADRŽAJ

SAŽETAK	1
UVOD	2
1. BRAK I OBITELJ U SVETOM PISMU	5
1.1. STARI ZAVJET	5
1.1.1. <i>Izvještaji o stvaranju</i>	5
1.1.1.1. Jahvistički izvještaj	5
1.1.1.2. Svećenički izvještaj	7
1.1.2. <i>Proroci o braku kao slici odnosa između Boga i izabranog naroda</i>	9
1.1.2.1. Hošea	9
1.1.2.2. Jeremija.....	10
1.1.2.3. Ezekiel	11
1.1.2.4. Izaija	12
1.1.3. <i>Metamorfoza bračne forme</i>	13
1.1.4. <i>Pitanje otpusta u duhu židovskog poimanja</i>	15
1.2. NOVI ZAVJET.....	17
1.2.1. <i>Brak i obitelj u svjetlu Isusova navještaja</i>	17
1.2.2. <i>Problematika (ne)razrješivosti braka kod sinoptika</i>	19
1.2.3. <i>Apostol Pavao i ženidbeni savez</i>	22
1.2.3.1. <i>Pogled na ženidbu u 1Kor 7,1-16</i>	22
1.2.3.2. <i>Ef 5,21-33: Sacramentum hoc magnum est!</i>	25
2. BRAK I OBITELJ KROZ POVIJEST	29
2.1. STARA GRČKA	29
2.2. STARI RIM	33
2.3. PRVA STOLJEĆA KRŠĆANSTVA	36
2.4. OSTACI ŽENIDBENIH OBIČAJA KOD GERMANA, KELTA, ANGLA I SAKSONACA	38
2.5. SREDNJI VIJEK	38
2.6. SKOLASTIČKA SISTEMATIZACIJA I TRIDENTSKI SABOR	41
2.7. INDUSTRIJSKA REVOLUCIJA	42
2.8. NOVIJE DOBA	43

2.9. BRAK I OBITELJ PRED IZAZOVIMA SUVREMENOG DRUŠTVA	44
3. IZABRANI MORALNI I PEDAGOŠKI VIDICI BRAKA I OBITELJI	52
3.1. BRAČNA LJUBAV	52
3.1.1. Vlastitosti i bitne vrijednote bračne ljubavi na antropološkoj i vjerskoj osnovi	52
3.1.2. Stupnjevi bračne ljubavi	56
3.1.3. Kvalitete prave bračne ljubavi u svjetlu Pavlova Hvalospjeva ljubavi	58
3.2. PRIJENOS ŽIVOTA	63
3.2.1. Djeca – neprocjenjiv Božji dar roditeljima, budućnost domovine i svijeta	63
3.2.2. Odgovorno roditeljstvo	66
3.2.3. Moralni vidici prirodne i umjetne regulacije poroda	69
3.2.4. Mnogostruki oblici plodnosti	76
3.3. ODGOJNA ZADAĆA OBITELJI	78
3.3.1. Sadržaj i značenje pojma odgoj	78
3.3.2. Odgojna kriza	79
3.3.3. Apsolutni odgojni primat obitelji	80
3.3.4. Ljubav – idealno odgojno ozračje	82
3.3.5. Obiteljski odgoj u službi društva	82
3.3.6. Temeljna odgojna područja u krilu obitelji	85
3.3.6.1. Tjelesni odgoj djeteta	85
3.3.6.2. Intelektualni odgoj djeteta	85
3.3.6.3. Moralni odgoj djeteta	86
3.3.6.4. Estetski odgoj djeteta	88
3.3.6.5. Radni odgoj djeteta	89
3.3.6.6. Spolni odgoj djeteta	90
3.3.6.7. Vjerski odgoj djeteta	92
ZAKLJUČAK	96
BIBLIOGRAFIJA	100
IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI	104
SUMMARY	105

SAŽETAK

Zahvaljujući njihovoj uskoj povezanosti s osobnom srećom pojedinca te dobrom Crkve i društva, brak i obitelj oduvijek su se nalazili u žarištu ljudskih zbivanja i budili zanimanje znanstvenika različitih disciplina. Unatoč očitoj ugroženosti bračne i obiteljske ustanove u suvremenom društvu, mladi naraštaji još uvijek iskazuju zanimanje za stupanje u brak i osnivanje vlastitoga obiteljskog gnijezda. Moralni sadržaj čini sastavni dio bračnoga i obiteljskoga života. Ovaj rad posvećen je temi braka i obitelji s ciljem njezina boljeg upoznavanja i vrjednovanja u svjetlu moralnoga bogoslovlja. Strukturu rada čine tri poglavlja.

Sama činjenica da je na početak našega rada smješten biblijski vid braka i obitelji ukazuje na to da se prvenstveno oslanjamo na Bibliju kao putokaz i pomoć našem izlaganju. U prvom poglavlju razmatramo ključna starozavjetna i novozavjetna mjesta za razumijevanje biblijske vizije braka i obitelji, koja ostaje nepresušno vrelo i sržno uporište za današnju crkvenu praksu. Ostvarenje Božjega nauma o braku i obitelji zahtijeva proučavanje suodnosa crkvenoga pogleda na brak i obitelj i društveno-kulturne scene unutar koje se ostvaruju. Iscrpan govor o braku i obitelji kroz povijest društvene zajednice zasigurno je preuzetani pothvat. U drugom poglavlju nastojimo osvijetliti istaknutije momente kretanja bračne i obiteljske ustanove kroz pojedina povijesna razdoblja, slijedeći kronološki redoslijed. Posljednji dio našega rada usmjeren je na pregled izabranih moralnih i pedagoških vidika braka i obitelji. U trećem poglavlju susrećemo se s bračnom ljubavi kao onom koja daje puni smisao zajedništvu muža i žene, prijenosom života kao naravnom zahtjevu bračne ljubavi kojim je označena uloga obitelji kao polazne ljudske zajednice te odgojnom zadaćom obitelji kao umjetnosti nad umjetnostima koja prokreativnu ulogu privodi punini i savršenstvu.

Ključne riječi: brak, obitelj, Biblija, povijest, bračna ljubav, prijenos života, odgojna zadaća

UVOD

Iznimna važnost braka i obitelji za pojedinca i društvo u cjelini čini sasvim razumljivim da privlače pozornost i postaju predmetom istraživanja znanstvenika različitih disciplina. Jedinstvenost i složenost braka i obitelji zahtijevaju interdisciplinarni pristup kao nezaobilazan preduvjet njihova cjelovita određenja. Brak i obitelj zauzimaju značajno mjesto u kršćanskom moralnom naučavanju. Mnogobrojni vjernici odlučuju se upravo za brak i obitelj kao svoj životni stalež. Ovaj rad je plod želje za dodatnim doprinosom istraživanju bračne i obiteljske tematike pod teološko-moralnim vidom. Iz samoga naslova rada moguće je pretpostaviti njegovu podjelu na tri poglavlja.

U prvom poglavlju nastojat ćemo izložiti poimanje braka i obitelji u svjetlu Svetoga pisma Staroga i Novoga zavjeta. *Knjiga Postanka* već na svojim prvim stranicama progovara o stvaranju muškarca i žene u perspektivi braka i obitelji. Reflektirajući o naravi odnosa između muškarca i žene u dvama izvještajima o stvaranju, nastojat ćemo pružiti sliku o razumijevanju braka i obitelji u Božjim stvarateljskim planovima. Propovijedanje proroka značajno se odražavalo na život staroga Izraela. Proroci su u svojim propovijedima izricali Božji plan spasenja ljudskom terminologijom. Promatrat ćemo ljudski brak kao određenu vrstu prizme kroz koju su proroci Hošea, Jeremija, Ezekiel i Izaija kontemplirali savezništvo između Jahve i njegova izabranog naroda. O bračnom i obiteljskom životu staroga Izraela promišljat ćemo pod vidom bračne forme, plodnosti i potomstva, pitanja otpusta i tradicije sklapanja braka. Sve što nalazimo u Starom zavjetu kao dragocjenom izvoru za proučavanje bračne i obiteljske problematike zadobiva posebno značenje tek u kontekstu novozavjetne objave. Razmotrit ćemo status braka i obitelji u svjetlu Isusova navješćaja. Uvid u sinoptičku problematiku (ne)razrješivosti ženidbe nastojat ćemo pružiti osvrtom na četiri ključna teksta. Apostol Pavao, jedinstveni teolog, u svoja nastojanja oko produbljivanja i rasvjetljivanja Kristove spasenjske poruke uključio je i ženidbenu tematiku. S Pavlovim pogledom na ženidbu susrest ćemo se iz perspektive dvaju tekstova. Prvi tekst nalazi se u *Prvoj poslanici Korinćanima* (7, 1-16), a značajan je zbog niza bitnih elemenata za puno vrjednovanje kršćanskog braka i odredbi za mješovite brakove. Veličina drugog teksta, sadržanoga u *Poslanici Efežanima* (5, 21-33) očituje se u otkrivanju dubljega kristološkog smisla braka i njegova značenja u životu Crkve.

U drugom poglavlju dočarat ćemo temeljne linije kretanja bračne i obiteljske ustanove kroz povijest ljudskoga društva. Starogrčku obitelj nastojat ćemo prikazati kroz upoznavanje s

položajem i funkcijama njezinih članova. Govor o starorimskoj obitelji uključivat će podatke o njezinoj strukturi i uređenju. Pružit ćemo osvrt na poimanje ženidbe i obiteljskih odnosa u prvim stoljećima kršćanstva. Nećemo propustiti iznijeti kratak spomen na ženidbene običaje zadržane nakon pokrštenja kod Germana, Kelta, Angla i Saksonaca. Pratit ćemo bračni i obiteljski život u razdoblju srednjega vijeka, obogaćujući sadržaj posvećivanjem dodatne pozornosti samom položaju, svakodnevnici i idealima kojima je pozvana stremiti srednjovjekovna žena. Istaknut ćemo značaj sinteze teološke misli o ženidbi nastale u doba skolastike i ulogu Tridentskog sabora gledom na pitanje kanonskog uređenja braka. Bit će riječi o odrazu industrijske revolucije na fizionomiju tradicionalne obiteljske zajednice. Ukazat ćemo na najznačajnije promjene na području bračnoga i obiteljskoga života u eri modernizma. Osobitu pozornost posvetit ćemo izazovima s kojima se suočavaju brak i obitelj pred ponudama suvremene civilizacije.

U trećem poglavlju bavit ćemo se izabranim moralnim i pedagoškim vidicima braka i obitelji. Presudna važnost bračne ljubavi za uspostavljanje skladnih bračnih odnosa nameće nezaobilaznim osvijetliti njezin autentični smisao. Izložiti ćemo vlastitosti i bitne vrjednote bračne ljubavi na antropološkoj i vjerskoj osnovi. Zahvaljujući vrsnim psihološkim i teološkim studijama o bračnoj spolnosti, razmotrit ćemo u sažetom pregledu svaki pojedini od triju osnovnih stupnjeva skladno integriranih u zreloj bračnoj ljubavi. Riječ ljubav, unatoč izrazito čestoj uporabi, nerijetko se pojavljuje izobličenom. Dubljim proniknućem u značenje Pavlova *Hvalospjeva ljubavi* osvijetlit ćemo odlike prave bračne ljubavi. Jedna od temeljnih značajki bračne ljubavi jest njezina prokreativna dimenzija. Značenje ljudske plodnosti izložiti ćemo iz dvaju perspektiva: supružništva i društvene zajednice. Osmišljavanjem ljudske plodnosti nužno dolazimo do pitanja kriterija kojim se ocjenjuje moralnost njezina vršenja. Nastojat ćemo razotkriti temeljni sadržaj i pravo značenje pojma odgovornog roditeljstva. Metodama regulacije poroda moguće je pristupiti s dvaju gledišta: znanstveno-tehničkoga i moralnoga. Predmet našeg interesa činit će moralna valorizacija prirodne i umjetne regulacije poroda. Planiranje obitelji pred supružnike nerijetko postavlja brojne izazove, poteškoće i nejasnoće. Brojni bračni drugovi nisu dovoljno prosvijetljeni u tom važnom pitanju ćudorednog života. Kroz etičko-orijentativnu sintezu nastojat ćemo pružiti pomoć bračnim drugovima pri usklađivanju regulacije poroda s kršćanskom koncepcijom. Otvarajući plodnost bračne ljubavi svom širokom značenju, dotaknut ćemo se onih supružnika kod kojih iz nekog razloga izvan sfere vlastitog utjecaja nije moguće ostvariti biološku plodnost sažetim iznošenjem načina na koje i takvi supružnici mogu odgovoriti poslanju služenja životu. Obitelj je vrelo novoga života,

ali i naravna sredina u kojoj započinje proces odgoja. Upoznat ćemo se s fenomenom odgoja i približiti cilj pedagoškog djelovanja. Upozorit ćemo na aktualnu nepovoljnu klimu za učinkovito odgojno djelovanje, nastojeći probuditi svijest o prijekoj potrebi reafirmacije odgojne zadaće i organiziranog zajedničkog djelovanja svih odgojnih čimbenika. U sažetom prikazu podsjetit ćemo na značaj pedagoške ljubavi kao idealnoga ozračja za obogaćivanje odgojenika odgojnim vrijednostima. Predstaviti ćemo obitelj kao prvi i najsnažniji čimbenik oblikovanja osobnosti i značaja. Ukazat ćemo na usku povezanost odgojne funkcije obitelji s razvojem i usavršavanjem društvene zajednice. Zadaću obitelji u ostvarivanju odgojnih vrijednosti razmotrit ćemo kroz sedam temeljnih odgojnih područja: tjelesno, intelektualno, moralno, estetsko, radno, spolno, vjersko.

1. BRAK I OBITELJ U SVETOM PISMU

Pogled na biblijske tekstove o ženidbi jasno ukazuje na dvije suprotne činjenice. S jedne strane, Biblija ne progovara o moralu braka i obitelji na sustavan način niti pruža izravne odgovore na bračnu i obiteljsku problematiku potaknutu današnjom situacijom i kulturom. Prvotan predmet Biblije čini spasenjska povijest, dok razrada svega ostalog pronalazi svoje mjesto samo u suodnosu s tim prvotnim predmetom i često tek nepotpuno i usputno, o čemu svjedoči primjer braka. Nastojanja usmjerena primanju vjerodostojne moralne teologije braka s polazištem u biblijskim datostima ne smiju ispustiti iz vida tu partikularnu narav biblijskih tekstova niti se udaljiti od pravila hermeneutike¹. S druge strane, ženidba prednjači gledom na druge vidove ljudskog života svojom dubokom ukorijenjenošću u Bibliji. Ona se nalazi „u središtu i stvoriteljske i otkupiteljske stvarnosti“².

1.1. STARI ZAVJET

1.1.1. Izvještaji o stvaranju

1.1.1.1. Jahvistički izvještaj

Jahvistički izvještaj, ujedno stariji, oformljen kao pripovijest, odlikuje se slikovitošću i obiluje antropološkim zapažanjima, zaokupljenošću „čovjekom i njegovim položajem i ulogom u svijetu“³, za razliku od kozmoloških odrednica svećeničkog izvještaja.

„Jahve, Bog, napravi čovjeka od praha zemaljskog i u nosnice mu udahne dah života. Tako postane čovjek živa duša“ (*Post 2,7*) redak je koji se obično tumači kao stvaranje muškarca. Međutim, ovdje upotrijebljena „imenica 'čovjek' (hebr. `adam) označava i jedno i drugo, i muško i žensko ljudsko biće“⁴. Stvoreni iz praha zemaljskoga, „oboje su zemljani“⁵, ali „oboje imaju nešto božanskoga“⁶ s obzirom da su primili „dah života“ (*Post 2,7*). Sam Bog za svoja je stvorenja priredio vrt na istoku, „raskošan ambijent za život, oazu u kojoj ima

¹ Velimir Valjan, *Moral spolnosti, braka i obitelji*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 2002., 218.

² Ivan Dugandžić, *Ženidba u svjetlu Biblije, Bogoslovska smotra*, 49 (1979.), 1-2, 5.

³ Ivan Antunović, *Sakrament ženidbe*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 2009., 24.

⁴ Pero Vidović, U početku stvori Bog... obitelj (*Post 1,1.27s*). Biti ili ne biti obitelji znači biti ili ne biti života i samoga svijeta, *Obnovljeni Život*, 65 (2010.), 2, 229.

⁵ Isto.

⁶ Isto.

svoga⁷. Pozvani su ga obrađivati i čuvati kako „bi im bio trajno plodonosan, lijep i ugodan za život“⁸.

Nadolazeće riječi donose „opis naravi međusobne povezanosti muškarca i žene, bračnoga para“⁹: „Nije dobro da čovjek bude sam: načinit ću mu pomoć kao što je on“ (*Post 2,18*). Žena izranja iz duboka muškarčeva sna, čime se stječe misteriozno ozračje privođenja žene muškarcu. Rebro (hebr. *sela*) je dio čovjeka od kojega Bog stvara ženu, ali pritom „ne znači doslovno iz Adamova rebra, nego iz njegova života“¹⁰. Pojam rebro ima više značenja, među kojima možemo istaknuti dva: 1. čvrsta strana gore, planine, 2. jedna i druga strana Kovčega saveza: „Bez takve čvrste strane gora bi se obrušila, Kovčeg ne bi imao čvrstinu, kompaktnost“¹¹. Značenje možemo preslikati na odnos muškarca i žene, gdje je žena biće koje mu je „životno potrebno, nenadomjestivo, njemu ravno i jednakovrijedno“¹². Samo ona između svih stvorenja kao biće koje mu je jednako po naravi „može zadovoljiti projekt o ljudskom biću kakvog ga je Bog zamislio“¹³. Ona, žena, puno je više od nekoga predmeta; ona je biće iste naravi i istoga dostojanstva, družica stvorena „zasebnim činom (...) radi bračne ljubavi“¹⁴. Samo kao takvo biće sposobna je nadomjestiti njegovu nepotpunost; ona je „Božji dar kojim ga oslobađa osamljenosti i nedovršenosti“¹⁵.

Muškarac tu pomoć kao što je on „prima iz Božje ruke“¹⁶, izgovarajući „svečanu ispovijest o jednakopravnosti te žene s njim“¹⁷: „Gle, evo kosti od mojih kostiju, mesa od mesa mojega!“ (*Post 2,23*), čime svjedoči njihovu jednakovrijednost. Kost i meso simboliziraju krvnu vezu, upućujući na muškarčevo prepoznavanje u ženi onoga što mu nedostaje, bića koje „može nadoknaditi njegovu nepotpunost i nesavršenost“¹⁸. No, tu se ne zaustavlja: „Ženom neka se zove od čovjeka kad je uzeta!“ (*Post 2,23*). Važno je primijetiti da ju „imenuje (...)

⁷ *Isto*, 230.

⁸ *Isto*.

⁹ *Isto*.

¹⁰ Ivan Antunović, *Sakrament ženidbe*, 24.

¹¹ Pero Vidović, U početku stvori Bog... obitelj (*Post 1,1.27s*). Biti ili ne biti obitelji znači biti ili ne biti života i samoga svijeta, 230.

¹² *Isto*.

¹³ *Isto*.

¹⁴ Ivan Antunović, *Sakrament ženidbe*, 24.

¹⁵ *Isto*, 24-25.

¹⁶ Pero Vidović, U početku stvori Bog... obitelj (*Post 1,1.27s*). Biti ili ne biti obitelji znači biti ili ne biti života i samoga svijeta, 230.

¹⁷ *Isto*, 231.

¹⁸ Ivan Antunović, *Sakrament ženidbe*, 25.

nazivom bez kojega je i on sam bezimen¹⁹; ženu naziva riječju `iššah (mužica), čime ponovno potvrđuje njezino jednako dostojanstvo.

Nadolazeće riječi, izražene „složenom uzročno-namjernom rečenicom“²⁰, možemo raščlaniti na dva dijela. Prvi dio koji glasi „Stoga će čovjek ostaviti oca i majku da prione uz svoju ženu“ (*Post 2,24*) svjedoči o muževoj spremnosti na djelovanje i razdavanje za svoju ženu. Istodobno djeluje pomalo iznenađujuće s obzirom da nam je poznato da na Istoku ženik ženidbom nije napuštao okrilje roditeljskog doma. Uzročni veznik stoga skriva „sadržaj cijele pripovijesti koja pripovijeda Božje stvoriteljsko ustanovljenje braka“²¹. Drugi dio koji glasi „i bit će njih dvoje jedno tijelo“ (*Post 2,24*) zaključuje jahvistički izvještaj o stvaranju i utemeljenju bračne ustanove, a možemo ga okarakterizirati kao „veoma (...) sažeti zaključak o ishodu toga Božjega stvaralačkog zahvata“²². Nomadska kultura je os oko koje jahvistički izvještaj gradi svoju misao o braku „u perspektivi ljubavi; to je 'jedno tijelo'“²³.

1.1.1.2. Svećenički izvještaj

Svećenički izvještaj „ritmičnim poetskim stilom“²⁴ govori o postanku svijeta u šest dana. Tijek stvaranja „se poimao kao veliki scenarij“²⁵ postupne pripreme ambijenta „za kralja stvorenja“²⁶ – čovjeka.

Bog ima idejni koncept o svojstvima bića – čovjeka – kojim namjerava okruniti svoje djelo: „Načinimo čovjeka na svoju sliku, sebi slična, da bude gospodar ribama morskim, pticama nebeskim i stoci – svoj zemlji – i svim gmizavcima što puze po zemlji!“ (*Post 1,26*). Dakle, čovjek kao vrhunac stvarateljskoga djela bit će Božja slika, njegov „vlastiti 'autoportret'“²⁷, „sličan onomu koga predstavlja“²⁸.

¹⁹ Pero Vidović, U početku stvori Bog... obitelj (*Post 1,1.27s*). Biti ili ne biti obitelji znači biti ili ne biti života i samoga svijeta, 231.

²⁰ *Isto*.

²¹ *Isto*.

²² *Isto*.

²³ Ivan Antunović, *Sakrament ženidbe*, 24.

²⁴ Pero Vidović, U početku stvori Bog... obitelj (*Post 1,1.27s*). Biti ili ne biti obitelji znači biti ili ne biti života i samoga svijeta, 232.

²⁵ Ivan Antunović, *Sakrament ženidbe*, 22.

²⁶ *Isto*.

²⁷ Pero Vidović, U početku stvori Bog... obitelj (*Post 1,1.27s*). Biti ili ne biti obitelji znači biti ili ne biti života i samoga svijeta, 232.

²⁸ *Isto*.

Slijedi piščeva konstatacija o onomu što se dogodilo, izražena sljedećim riječima: „Na svoju sliku stvori Bog čovjeka, na sliku Božju on ga stvori, muško i žensko stvori ih“ (*Post 1,27*). Uočavamo nakanu biblijskoga pisca da jače istakne istinu o stvaranju čovjeka na sliku Božju, koja „ne odsijeva samo na jednom licu, nego na dvama licima u istoj ljudskoj naravi“²⁹. Riječi koje slijede snažna su potvrda jednakovrijednosti muškarca i žene, koji zajedno čine „Božji autoportret“³⁰. Samo čovjek, između svih stvorenja, nosi titulu slike Božje, i to kao muškarac i žena zajedno, kao bračni par.

„Božja realizacija vlastitoga plana“³¹ praćena je dodjelom specifične uloge ljudskom biću u svijetu, izraženom kroz dvostruki Božji blagoslov: „Plodite se i množite, napunite zemlju i sebi ju podložite! Vladajte ribama u moru i pticama u zraku i svim živim stvorovima što puze po zemlji!“ (*Post 1,28*). Taj Božji blagoslov je „najsvečaniji (...) trenutak Božjeg stvaranja svijeta i čovjeka“³², „prava božanska liturgija“³³, „obred kojim sam Bog postavlja, intronizira, uvodi bračni par u njegovu službu na darovanoj Zemlji“³⁴; u konačnici, on je „znak da brak nije ljudska ustanova, već sveta božanska ustanova koju je Bog zasnovao na početku povijesti čovječanstva“³⁵.

Muškarac i žena su jednakog dostojanstva, a spolna razlika jest u službi njihova poslanja „da svojim sjedinjenjem, koje je sam Bog samim stvaranjem uspostavio i blagoslovio, mogu nastaviti Božje stvoriteljsko djelovanje davanjem novoga ljudskog života“³⁶. Bračni par pozvan je biti „blagoslovno plodan“³⁷, „Zemlju, dom koji je sam Stvoritelj za njih pripremio, (...) napuniti velikom ljudskom zajednicom“³⁸. Prenošenjem dara života oni su Stvoriteljevi suradnici.

Čovjek je, zahvaljujući svojoj duhovno-tjelesnoj konstituciji, sposoban uspostaviti mrežu odnosa sa svijetom koji ga okružuje. Samo on kao slika Božja „stoji u neposrednom odnosu s Bogom“³⁹, a relacijska dimenzija njegova bića ostvaruje se i „kroz dimenzije bratstva,

²⁹Ivan Antunović, *Sakrament ženidbe*, 23.

³⁰Pero Vidović, U početku stvori Bog... obitelj (*Post 1,1.27s*). Biti ili ne biti obitelji znači biti ili ne biti života i samoga svijeta, 233.

³¹*Isto*.

³²*Isto*, 234.

³³*Isto*.

³⁴*Isto*.

³⁵Ivan Antunović, *Sakrament ženidbe*, 23.

³⁶Pero Vidović, U početku stvori Bog... obitelj (*Post 1,1.27s*). Biti ili ne biti obitelji znači biti ili ne biti života i samoga svijeta, 234-235.

³⁷*Isto*, 234.

³⁸*Isto*, 235.

³⁹Ivan Antunović, *Sakrament ženidbe*, 23.

prijateljstva, kroz obiteljske i društvene komponente, a napose kroz odnos muža i žene⁴⁰, čije zajedništvo sačinjava „početak svake zajednice“⁴¹.

Već smo imali priliku vidjeti kako ljudsko biće sačinjava završnicu djela stvaranja kao njegova kruna. Drugi Božji blagoslov čovjeku povjerava vlast nad „svime što je 'ispod' njega u toj 'piramidi'“⁴², nad ostalim stvorenim svijetom, prema kojemu „se treba postaviti onako kako mu je pokazao onaj čiji je (...) *zastupnik*“⁴³. Njegovo upravljanje „ne smije se kretati prema kaosu i samouništenju, nego prema harmoniji i životu, na način kako se događalo cijelo Božje stvaranje“⁴⁴. Čovjek kao slika Božja igra posredničku ulogu između svega stvorenoga i samoga Boga, bivajući dijelom obaju stvarnosti. Ljudsko je biće, između svih stvorenja, jedino privilegirano da „u ime svega stvorenog može uzvratiti Bogu blagoslovom i slavljenjem svoga Stvoritelja“⁴⁵.

1.1.2. Proroci o braku kao slici odnosa između Boga i izabranog naroda

1.1.2.1. Hošea

Hošea, čije je djelovanje zabilježeno u sjevernom kraljevstvu između 752. i 724. godine prije Krista, u periodu kada je Izrael bio zahvaćen širenjem kulta Baala – božanstva plodnosti, prvi rabi sliku braka kao simbol savezništva između Jahve i izabranog naroda.

„Simbolička i proročka akcija“⁴⁶, izražena kroz biografiju samoga proroka, obuhvaćala je „njegov bračni život u cijelosti“⁴⁷. Jahve traži od Hošee da uzme za ženu Gomeru, Izraelku koja se bavila prostitucijom, nastojeći na taj način iskazati svoju ljubav prema Izraelu, ljubav koja podnosi nevjeru. Njihov brak iznjedrilo je troje djece, čija imena imaju snažnu simboličku vrijednost: Jizreel („kraj kraljevstva doma Izraelova“⁴⁸), Lo-Ruhama („odbačenje kuće Izraelove“⁴⁹), Lo-Ammi („odbačenje naroda od onoga koji jest“⁵⁰). Sažmimo: „Simbolička

⁴⁰ *Isto.*

⁴¹ *Isto.*

⁴² Pero Vidović, U početku stvori Bog... obitelj (Post 1,1.27s). Biti ili ne biti obitelji znači biti ili ne biti života i samoga svijeta, 235.

⁴³ *Isto.*

⁴⁴ *Isto.*

⁴⁵ *Isto*, 236.

⁴⁶ Ivan Antunović, *Sakrament ženidbe*, 32.

⁴⁷ *Isto.*

⁴⁸ *Isto*, 33.

⁴⁹ *Isto.*

⁵⁰ *Isto.*

imena djece su prijatnije Izraelu, kojemu Bog najavljuje propast sjevernog kraljevstva (Jizreel), uskraćuje svoje milosrđe (Lo-Ruhama) i nije više za nj tu (Lo-Ammi)⁵¹.

Gomera, u prvom poglavlju „slika Izraela koji se iznevjerio Jahvi i odao štovanju Baala“⁵², ostavlja svoga muža i vraća se kulturnom bludništvu (usp. *Hoš 2,4-17*). Treće poglavlje donosi nešto neobično kada progovara o Jahvinom zahtjevu upućenom Hošei da ponovno prihvati svoju nevjernu ženu, što je bilo protivno tadašnjem pravnom propisu (usp. *Pnz 24,1-4; Lev 21,7*): „Idi opet, ljubi ženu koja drugog ljubi i čini preljub, kao što Jahve ljubi djecu Izraelovu dok se k drugim bogovima okreću i žude za kolačima od grožđa“ (*Hoš 3,1*).

Hošeiina „proročka gesta“⁵³ kreće se dalje od simbolike savezništva između Jahve i izabranog naroda, noseći u sebi poruku „koja odražava dubinu Božje ljubavi prema cjelokupnom čovječanstvu“⁵⁴. Slika Jahvina braka s izabranim narodom „objava je budućnosti svijeta i povijesti“⁵⁵.

1.1.2.2. Jeremija

Knjiga proroka Jeremije rabi zaručničku terminologiju kako bi dočarala odnos između Boga i izraelskog naroda: „Spominjem se mladosti tvoje privržene, ljubavi tvoje vjereničke: ti pođe za mnom u pustinju, po zemlji gdje se ne sije“ (*Jr 2,2*).

Izraelova nevjernost Jahvi očitovana je kroz štovanje Baala (usp. *Jr 2,8*), „u čijim su se ritualima plodnosti prakticirale sve moguće seksualne perversije“⁵⁶. Žrtvovanje djece u čast Baalu predstavljalo je najteži oblik izopačenosti. Naime, svaka roditelja bila je dužna svoje prvorodeno dijete žrtvovati božanstvu plodnosti – Baalu: „Čak su i ruke tvoje omašćene krvlju siromaha nevinih“ (*Jr 2,34*).

Jeremija kritizira savezništvo Judina plemena s Egiptom i Asircima, koje je svoj oslonac vidjelo u tom udruženju, izražavajući na taj način manjkavo povjerenje u Jahvu, u čemu je Jeremija vidio „novi oblik bludništva i preljuba“⁵⁷. U svjetlu bračne terminologije opisuje kako ustrajnost u nevjernosti prema Jahvi vodi kazni: „Ako muž otpusti ženu svoju i ona ide od njega

⁵¹ *Isto*.

⁵² *Isto*.

⁵³ *Isto*, 32.

⁵⁴ *Isto*, 36.

⁵⁵ *Isto*.

⁵⁶ *Isto*, 37.

⁵⁷ *Isto*.

te se uda za drugoga, ima li još pravo da se vrati njemu? Nije li ta žena sasvim oskvrnuta? A ti si bludničila s mnogim milosnicima, pa da se meni vratiš?“ (*Jr 3,1*). Nevjernost izraelskog naroda biva pobijedena snagom Božje vjernosti i ljubavi: „Ljubavlju vječnom ljubim te, zato ti sačuvah milost. Opet ću te sazdati i bit ćeš sazdana, djevice Izraelova! Opet ćeš se resit' bubnjićima, u veselo kolo hvatati!“ (*Jr 31,3-4*).

Jeremija naviješta uspostavu Novog saveza s narodom koji mu se iznevjerio (usp. *Jr 31,31*). Taj Savez odlikovat će se novošću u odnosu na onaj prethodno sklopljen s njihovim ocima: „Nego, ovo je savez što ću ga sklopiti s domom Izraelovim poslije onih dana' – riječ je Jahvina: 'Zakon ću svoj staviti u dušu njihovu i upisati ga u njihovo srce. I bit ću Bog njihov, a oni narod moj. I neće više učiti drug druga ni brat brata govoreći: 'Spoznajte Jahvu!', nego će me svi poznavati, i malo i veliko' – riječ je Jahvina - 'jer ću oprostiti bezakonje njihovo i grijeha se njihovih neću više spominjati“ (*Jr 31,33-34*).

1.1.2.3. Ezekiel

Tematika zaručništva pronašla je svoje mjesto i u *Knjizi proroka Ezekiel*, koji joj posvećuje 16. i 23. poglavlje. Uočavamo razlike u polazištu između dvaju proroka – Hošee i Ezekiel; dok Hošea ocrtava Izrael kao narod koji je usvojio kanaanske poganske običaje obitavanjem u toj zemlji, Ezekiel donosi prikaz Jeruzalema kao poganskoga od svoga iskona, od čega se očistio upoznavanjem Jahve, ali je neprestano padao pod teretom staroga grješnog stanja.

Bio je nezbrinut u trenutku rađanja, „odbačeno 'nedonošće“⁵⁸ (usp. *Ez 16,4-5*), pokraj kojega je prošao Jahve i prihvatio odgojnu zadaću do njegove zrele dobi, „do uzrasta kad je postao sposoban sklopiti 'zaruke“⁵⁹, simbol Saveza (usp. *Ez 16,6-7*). Oprao ga je od krvi, koja simbolizira poganstvo, odjenuo ga, uresio nakitom i obasuo „najizvršnijim darovima“⁶⁰ (usp. *Ez 16,8-14*). No, zanesen raskoši, Izrael se predao preuzetnosti i ulazio u uzastopne preljube, iznevjerivši se Jahvi. Umjesto uobičajene isplaćenosti za primljene usluge u svijetu prostitucije, Izrael se razdavao sudionicima u grijehu. Jahve, njegov „božanski zaručnik“⁶¹, sačuvao mu je vjernost u želji da s njim sklopi vječni Savez (usp. *Ez 16,60*), koji, uz eshatološku dimenziju,

⁵⁸ *Isto*, 38.

⁵⁹ *Isto*, 39.

⁶⁰ *Isto*, 38.

⁶¹ *Isto*, 39.

predstavlja „i novi vidik bračnog saveza koji će zasjati u pravom svjetlu u vrijeme Kristova utjelovljenja“⁶².

Poglavlje br. 23 donosi sliku zaruka sklopljenih između Jahve i dviju sestara – Ohole, čije ime nosi značenje one „koja ima vlastiti šator, tj. nezakoniti ili poganski hram“⁶³, a simbolizira Samariju, i Oholibe, koja značenjski reprezentira onu „koja ima zakoniti Jahvin hram“⁶⁴, a očituje sliku Jeruzalema. Ezekielova upotreba predstavlja logičan slijed s obzirom da su Samarija i Judeja činile jedinstveno Izraelovo kraljevstvo, a onodobna povijesna situacija afirmirala je kao zakonit brak sa zakonitom ženom i konkubinom⁶⁵. Počinjeni preljub tiče se napuštanja vjere u Jahvu, čemu je kao prva pribjegli Samarija, a slijedila ju je Judeja, kao i ulaženja u političke saveze sa strancima – Egipćanima, Asircima i Babiloncima.

Ezekiel posjeduje jednu specifičnost u odnosu na Hošeu i Jeremiju. Naime, podavanjem strancima – ljubavnicima i svojim iznevjerenjem Jahvi Izrael prestaje biti zakonita zaručnica, a Jahve kao njegova prava ljubav prihvaća ga u svoje krilo nakon kazne zadane od strane svojih ljubavnika, koja sačinjava čudorednu pouku za bračni život uopće⁶⁶.

1.1.2.4. Izaija

Knjiga proroka Izaije također koristi bračnu tematiku kako bi posvjedočila „svečani povratak napuštenog i opustošenog Izraela u kuću Jahvinu i obnovu saveza s njime“⁶⁷. Govori se o odbačenju Izraela zbog njegove nevjernosti: „Zašto ne nađoh nikoga kad sam došao? Zašto se ne odazva nitko kad sam zazvao? (...) Gle, prijatnom svojom isušujem more, u pustinje rijeke pretvaram. (...) Nebesa oblačim u tminu i kostrijet im dajem za pokrivač!“ (*Iz 50,2-3*). Međutim, napuštenost Izraela bila je privremenog trajanja: „Za kratak trenutak ostavih tebe, al' u sućuti velikoj opet ću te prigrliti. U provali srdžbe sakrih načas od tebe lice svoje, al' u ljubavi vječnoj smilovah se tebi“ (*Iz 54,7-8*). Izaija osvježava svijest naroda o njegovu pravom zaručniku: „Jer suprug ti je tvoj Stvoritelj, ime mu je Jahve nad vojskama; tvoj je otkupitelj Svetac Izraelov, Bog zemlje svekolike on se zove“ (*Iz 54,5*). Dok su nove zaruke Boga i Izraela za nevjerni narod „apsolutna novost, novi početak s Jahvom“⁶⁸, Jahve sa svoje strane nikada

⁶² *Isto*.

⁶³ *Isto*, 39-40.

⁶⁴ *Isto*, 40.

⁶⁵ Usp. *Isto*.

⁶⁶ Usp. *Isto*, 40-41.

⁶⁷ *Isto*, 41.

⁶⁸ *Isto*, 42.

nije prekršio sklopljeni savez: „Gdje je otpusno pismo vaše matere kojim sam ju otpustio? Ili tko je od mojih vjerovnika taj komu sam vas prodao? Zbog bezakonja ste svojih prodani, zbog nevjere je mati vaša otpuštena“ (*Iz 50,1*).

Između ostaloga, *Knjiga proroka Izaije* obnavlja ideju o braku prisutnu u *Knjizi Postanka*: „Raširi prostor svog šatora, razastri, ne šteti platna svog prebivališta, produži mu užeta, kolčice učvrsti! Jer proširit ćeš se desno i lijevo. Tvoje će potomstvo zavladat' narodima i napučit će opustjele gradove“ (*Iz 54,2-3*). Specifičnost bračne tematike kod proroka Izaije jest i poprimanje eshatološke dimenzije; naime, „apsolutna stvarateljska Božja moć očituje se u obnovi savezništva s ljudima u svjetlu njihova spasenja koje se ostvaruje u njihovu uzajamnom zaručničkom sjedinjenju“⁶⁹.

Kada je riječ o *knjigama Starog zavjeta*, tematika savezništva između Boga i izabranog naroda osvijetljena kroz sliku zaručništva svoj zaključak ima u *Knjizi proroka Izaije*. Mudrosna literatura razlikuje se od proročkog navještaja, koji je u intimnoj vezi „s božanskim planom stvaranja i spasenja“⁷⁰. Odlika mudrosne literature jest koračanje za idejama drugog izvještaja o stvaranju *Knjige Postanka*, gdje se prvenstveno progovara o braku kao dobromu za čovjeka sa strahom Gospodnjim. Svakako, u mudrosnoj literaturi izostaju proročke dimenzije tumačenja braka; ona „uglavnom donosi svjedočanstvo Izraelove vjere u dobrotu braka koji se gradi na religioznim i moralnim temeljima“⁷¹.

1.1.3. *Metamorfoza bračne forme*

Razdoblje patrijarha poznaje monogamijsku bračnu formu koja je dopuštala i bigamiju, što znači da je mužu bila otvorena mogućnost posjedovanja prilježnice uz postojanje zakonite žene. Takva praksa zabilježena je u Mezopotamiji kao uobičajena, a proširila se i u starom Izraelu; razdoblje sudaca i kraljeva utvrđuje poligamiju kao zakonsku formu braka (usp. *Pnz 21,15-17; Suci 8,30-31; Post 4,19-20; 1Sam 1,2*). Određeni broj žena utjecao je na vrjednovanje „moći, prestiža i ekonomskog prosperiteta“⁷². Međutim, postoje tekstovi koji ustaju protiv takvog sistema: „I neka nema mnogo žena da mu srce ne pođe stranputicom“ (*Pnz 17,17*),

⁶⁹ *Isto*, 43.

⁷⁰ *Isto*.

⁷¹ *Isto*.

⁷² *Isto*, 55.

naglašavajući monogamiju kao idealnu formu bračnoga života: „Tko je našao ženu, našao je sreću i stekao milost od Jahve“ (*Izr 18,22*)⁷³.

No, unutar poligamijskoga braka vladao je različiti pogled na žene, tretirajući jednu kao više, a drugu/e kao manje ljubljenu/e (usp. *Pnz 21, 15-17*). Ove potonje imale su „podređeno mjesto u odnosu na prvu ženu, koja je pak drugu smatrala kao onu koja joj je trajni 'neprijatelj'“⁷⁴. Muž je, uz vlastitu ženu i konkubine, mogao općiti i s ropkinjama i sluškinjama: „Ja ju tad kupih za petnaest srebrnika, za homer i letek ječma“ (*Hoš 3,2*). Običaj starog Istoka, uz postojanje jedne zakonite žene, ostavljao je otvorenu mogućnost prisvajanja druge u slučaju sterilnosti one prve; međutim, takva praksa prestajala je biti osobnim pravom ukoliko bi se zakonita žena pobrinula da mužu priskrbi sluškinju u svrhu podizanja potomstva, kao što je to učinila nerotkinja Sara, Abrahamova žena, pružajući mu svoju sluškinju Hagaru (usp. *Post 16,1-2*).

Zbog posjedovanja velikog broja žena, Gideon je imao 70 sinova, Ibsan 30 sinova i 30 kćeri, a Abdon 40 sinova. Roboam je, osim 18 žena, imao i 60 konkubina, a Salomon čak 700 žena i 300 konkubina. Takva praksa nailazila je na kritike: „Nećete odlaziti k njima i oni neće dolaziti k vama; oni će zacijelo okrenuti vaša srca svojim bogovima“ (*IKr 11,2*). Osim toga, poligamijska bračna forma bila je utjecajnim čimbenikom „svađe, mržnje, ljubomore, rivalstva“⁷⁵; takve pojave susrećemo i u idealnim brakovima, pa tako i u Abrahamovom, Jakovljevom, Elkanovom.

Ideja plodnosti i potomstva duboko je zahvaćala bračni i obiteljski moral u Izraelu; neplodnost je bila promatrana kroz prizmu sramote: „Ukloni Bog moju sramotu!“ (*Post 30,23*); držalo ju se prokletstvom: „Daj im, o Jahve! A što da im dadeš? Daj im krilo jalovo, dojke usahle“ (*Hoš 9,14*). Nakon egzila monogamijska bračna forma sve više počinje biti dijelom običajne prakse.

Nehemija i Ezra slove za protivnike mješovitih brakova, koji su se držali „nevjernošću prema Jahvi i raskidom saveza s njime“⁷⁶. Bili su ratnici „za čistoću jahvističkog bračnog morala“⁷⁷, kako Nehemija: „Onih sam dana vidio i Židove koji se bijahu oženili Ašdođankama, Amonkama i Moapkama. (...) Korio sam ih i proklinjao, neke sam i tukao, čupao im kose i

⁷³ Dok se monogamija vezivala s rodoslovljem Seta, poligamija je pripisana podrijetlu Kaina.

⁷⁴ *Isto*.

⁷⁵ *Isto*, 57.

⁷⁶ *Isto*, 58.

⁷⁷ *Isto*.

zaklinjao ih Bogom: 'Ne dajite svojih kćeri njihovim sinovima i ne uzimajte žene od njihovih kćeri za svoje sinove, a ni za sebe! (...) Treba li slušati kako i vi činite veliko zlo i postajete nevjerni Bogu našem ženeći se tuđinkama?'“ (*Neh 13,23-27*), tako i Ezra: „Izraelski narod, svećenici i leviti nisu se odvojili od naroda zemlje, okorjelih u njihovim gnusobama: nisu se odijelili od Kanaanaca, Hetita, Perizana, Jebusejaca, Amonaca, Moabaca, Egipćana i Amorejaca, nego su za sebe i za sinove svoje uzimali za žene njihove kćeri: sveti rod pomiješao se s narodima zemlje; glavari i savjetnici prvi su počinili tu nevjernost.' Na tu vijest razderah svoju odjeću i svoj ogrtač, čupao sam kosu i bradu svoju i sjedoh utučen“ (*Ezr 9,1-3*).

Prorok Malahija, također ustajući protiv mješovitih brakova, stavlja naglasak na ekskomunikaciju njegovih sklapatelja: „Svagog' tko tako učini, ma tko bio on, nek' iskorijeni Jahve iz šatora Jakovljevih i izmeđ' onih koji prinose žrtvu Jahvi nad vojskama!“ (*Mal 2,12*). Premda mudrosna literatura kao cjelina ne isključuje u potpunosti rastavu braka, ipak susrećemo poticaje mužu na zanos ženi svoje mladosti (usp. *Izr 5,18*) i na odvrćanje od odnosa s tuđinkom (usp. *Izr 5,20*).

Judita u svojem udovištvu čuva trajnu vjernost svom pokojnom mužu: „Mnogi su ju prosili, ali ona ne upozna nijednoga čovjeka u sve dane života svojega otkad joj umrije muž Manaše i bi pridružen narodu svomu“ (*Jdt 16,22*). *Knjiga Tobijina* kroz idealnu ljubav jednog muža i jedne žene, Tobije i Sare, čiji se odnos ne rađa „iz želje za užitkom, nego iz želje za potomstvom koje će slaviti Boga“⁷⁸, ucrtava put novom idealu braka, ovog puta promatranog „u duhu stvaranja, ljubavi i plodnosti prvog para“⁷⁹, o čemu svjedoči njihova molitva na svadbeni dan (usp. *Tob 8,5-8*).

1.1.4. Pitanje otpusta u duhu židovskog poimanja

Izrael poznaje obostranu smrtnu kaznu za dionike dokazanoga preljuba (usp. *Pnz 22,22-24*). Židovsko tumačenje, na tragu jahvističke predaje, prema kojoj je brak „božanska institucija“⁸⁰, a Bog „onaj koji daje ženu mužu kao životnu družicu“⁸¹, kretalo se u duhu potpune podložnosti žene muževu autoritetu.

⁷⁸ Isto, 59.

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ Isto.

⁸¹ Isto.

Sami počeci pravo na otpust bilježe kao isključivo muževo, dok ženama isto nije bilo pridavano. Međutim, smjerokaz uređenju pitanja rastave braka bio je duh Mojsijeva zakona⁸². Muž je bio u mogućnosti otpustiti vlastitu ženu u slučaju da kod nje „otkrije što ružno“ (*Pnz 24,1*); dovoljna se procedura pritom odnosila na dodjelu otpusnoga pisma (usp. *Pnz 24,1*). Otpusno pismo bilo je temelj poništenja braka i otvorenosti bivših supružnika za sklapanje novoga braka⁸³. No, razlog „što ružno“ (*Pnz 24,1*) nije bio jednoznačno determiniran. Tako *Targum* kao dovoljan razlog navodi zanemarivi nesporazum, dok *Knjiga Sirahova* otvara mogućnost otpuštanja žene u slučaju neposlušna muževim zapovijedima: „Ako ne čini kao što joj pokažeš, otpusti ju od sebe“ (*Sir 25,26*).

Tumačenje Zakona o rastavi kretalo se unutar širokog spektra mogućih odgovora. U kasnom židovstvu bile su utjecajne dvije rabinske škole, Šamajeva i Hilelova, čiji su se pogledi na pitanje rastave značajno razlikovali. Šamajeva škola jednim pravim i dovoljnim razlogom za rastavu držala je preljub, u slučaju kojega je rastava bila stroga obvezatnost, „jer bi se u protivnom smatrao sudionikom preljuba, tako da su mnogi pobožni Židovi potajno otpuštali svoje žene“⁸⁴. Hilelova škola bila je nešto laksnijeg usmjerenja, smatrajući i naizgled bezazlene razloge dostatnima za otpust žene, primjerice zagorjelo jelo, čudan zadrž, noćno hrkanje⁸⁵.

Židovska tradicija sklapanja braka kretala se unutar civilnih okvira, izostavljajući specifične religiozne forme; ipak, vjerski osjećaji pratili su civilni čin sklapanja braka, koji se poimao kao izražaj Božjega blagoslova⁸⁶. Sklapanje braka najčešće se odvijalo u obiteljskom i rodbinskom ozračju, pri čemu je roditeljska figura bila do te mjere značajna „da je uzajamna privola dvoje zaručnika bila odraz poslušnosti roditeljima“⁸⁷, što potvrđuju brojni starozavjetni tekstovi (usp. *Post 21,21; 24,1-4; 38,1-2; 29,18; 26,34-35; 27,46; 34,4; Suci 14,1-3; 1,12-13; ISam 18,7-21; ILjet 24,3*). I dob je igrala značajnu ulogu u pogledu poslušnosti roditeljima s obzirom da je, zakonski gledano, djevojka morala imati navršenih najmanje 12, a mladić 13 godina života. Postojala je određena novčana svota (*mohar*) koju je zaručnik morao isplatiti ocu svoje zaručnice, čime bi se rađala utvrđena veza među osobama. Stoga bi se svaka veza kroz to vrijeme tretirala kao preljub, čak i u slučaju izostanka bračnoga intimnog života (usp. *Pnz 22,23-27; Suci 15,6; 2Sam 3,14; Hoš 2,19-20*).

⁸² Usp. *Isto*, 60.

⁸³ Usp. *Isto*.

⁸⁴ *Isto*, 61.

⁸⁵ Usp. *Isto*.

⁸⁶ Usp. *Isto*.

⁸⁷ *Isto*.

1.2. NOVI ZAVJET

1.2.1. Brak i obitelj u svjetlu Isusova navještaja

Sam Isus potječe iz krila jedne obitelji, čime je također ukazao na „vrijednost i važnost obitelji kao prirodnog i redovitog ambijenta za normalni razvoj i rast ljudske osobe“⁸⁸. Spominje svoju rodbinu, ali značajno je da govori i o onoj duhovnoj: „Jer, tko god vrši volju Božju, taj mi je brat, sestra i majka“ (*Mk 3,35*).

Isus navodi kraljevstvo nebesko kao jedan od motiva odricanja od ženidbe (usp. *Mt 19,12*). Nasljedovanje Isusa pozicionirano je iznad braka i obitelji: „Tko više ljubi oca ili majku nego mene, nije me dostojan. Tko više ljubi sina ili kćer nego mene, nije me dostojan“ (*Mt 10,37*). Djeluje iznenađujuće koliko Isus ide daleko u svom pozivu na nasljedovanje: „Tko god dođe k meni, a više voli svoga oca, svoju majku, svoju ženu, svoju djecu, svoju braću i sestre, pa čak i svoj vlastiti život, ne može biti moj učenik“ (*Lk 14,26*). Ipak, radikalne nasljedovatelje čeka bogata nagrada: „I svatko će, tko radi Imena mojega ostavi kuću, ili braću, ili sestre, ili oca, ili majku, ili ženu, ili djecu, ili njive, stotruko primiti i baštiniti život vječni“ (*Mt 19,29*). Vrijeme uskrsnuća baca sjenu na ženidbu i udaju: „Jer po uskrsnuću niti će se ženiti niti udavati, nego će biti kao anđeli Božji na nebu“ (*Mt 22,30*).

Novi zavjet svjedoči o Isusovoj ljubavi prema djeci: „Pustite dječicu i nemojte im priječiti da dođu k meni, jer takvima pripada kraljevstvo nebesko“ (*Mt 19,14*). „Zaista, kažem vam, tko ne prihvati kraljevstva Božjega kao dijete, doista neće ući u njega“ (*Lk 18,17*) riječi su koje potvrđuju Isusovu viziju „građanina i prikladnog člana za kraljevstvo nebesko“⁸⁹. Isusovo prisustvo na svadbi u Kani Galilejskoj (usp. *Iv 2,1-12*) očituje „dobrodušno gledanje na brak“⁹⁰. Upravo je svadba u Kani Galilejskoj bila prigoda na kojoj je napravio svoje prvo čudo. Svojom prisutnošću „potvrđuje, posvećuje i blagoslivlja“⁹¹ bračnu i obiteljsku ljubav. Isus s križa povjerava svoju majku ljubljenom učeniku: „Ženo, evo ti sina!“ (*Iv 19,26*), a potom i učenika njoj: „Evo ti majke!“ (*Iv 19,27*).

⁸⁸ Hrvatska biskupska konferencija, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2002., 11.

⁸⁹ Nikola Hohnjec, Današnja iskušenja novozavjetne vizije braka i obitelji, *Bogoslovska smotra*, 69 (1999.), 2-3, 262-263.

⁹⁰ *Isto*, 263.

⁹¹ *Isto*.

Osim toga, *Novi zavjet* u obiteljskim zajednicama vidi „crkve u malom“⁹² i drevna mjesta bogoštovnog skupa: „Svakodnevno bi jednodušno i postojano bivali u Hramu i po pojedinim kućama lomili kruh te jeli u radosti i priprostosti srca“ (*Dj 2,46*). Ivan Krstitelj bio je spreman boriti se za svetost bračne zajednice i pred samim kraljem, što ga je odvelo u smrt (usp. *Mt 14,1-12*); tako je postao „mučenik jedinstva braka“⁹³, a kao izmoljeno dijete afirmira brak u njegovoj vrijednosti i u slučaju izostanka djece. *Novi zavjet* ne idealizira bračni i obiteljski život, što potvrđuje anegdota same nazaretske obitelji o gubitku dječaka Isusa, kojega majka prekorava: „Dijete, zašto nam to učini? Evo, otac tvoj i ja s bolom smo te tražili!“ (*Lk 2,48*). Isus sam poručuje Mariji i Josipu „da treba ostvariti neko veće poslanje izvan svoje povijesne obitelji“⁹⁴ (usp. *Lk 2,49*). Isus nakon toga bijaše poslušan (usp. *Lk 2,51*), napredujući „u mudrosti, rastu i milosti pred Bogom i pred ljudima“ (*Lk 2,52*).

Novi zavjet govori o Šimunu i Andriji, bratu njegovu (usp. *Mk 1,16*), kao i o Zebedejevim sinovima, braći Jakovu i Ivanu (usp. *Mk 1,19*), čija je majka pred Isusa iznijela molbu za njih: „Naredi da ova moja dva sina sjednu u tvom kraljevstvu jedan tebi zdesna, a drugi slijeva!“ (*Mt 20,21*). *Ivanovo evanđelje* visoko kvalificira Isusovo prijateljstvo s Lazarom i njegovim sestrama Martom i Marijom (usp. *Iv 11,5*). Kod *Luke* također susrećemo govor o Marti i Mariji, dvjema sestrama, ali u kontekstu njihove različitosti, „gdje Isus pred užurbanom zauzetosti daje prednost kontemplaciji“⁹⁵ (usp. *Lk 10,38-42*). *Matej* donosi prisposobu o dva sina koja otac šalje na posao u vinograd (usp. *Mt 21,28-32*). Dok se jedan izjašnjava potvrdno, a u praksi zakazuje, drugi odbija, ali ipak otiđe. Naposljetku, samo je Bog onaj od kojega se „može pravo naučiti i ljudsko slobodno ponašanje i odlučivanje“⁹⁶, što nam potvrđuje prisposoba o izgubljenom i nađenom sinu (usp. *Lk 15,11-32*).

Isus je primio život u krilu skromne obitelji, koja se našla pred izazovom bijega u stranu zemlju (usp. *Mt 2,13-15*). On ulazi u Petrovu kuću i ozdravlja njegovu punicu koja je bolovala od groznice (usp. *Mk 1,29-31*). Vraćajući u život njihovu kćer, pokazuje suosjećanje prema ožalošćenom ocu Jairu i njegovoj ženi (usp. *Mk 5,21-43*). Sažalijeva se nad vapajem udovice iz Naina i oživljuje njezina sina jedinca (usp. *Lk 7,11-17*). Na očev poziv ozdravlja opsjednutog

⁹² *Isto*.

⁹³ *Isto*, 264.

⁹⁴ Papa Franjo, *Amoris laetitia. Posinodalna apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama, kršćanskim supružima i svim vjernicima laicima o ljubavi u obitelji*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2016., 18.

⁹⁵ Nikola Hohnjec, *Današnja iskušenja novozavjetne vizije braka i obitelji*, 264.

⁹⁶ *Isto*.

dječaka (usp. *Mk 9,14-29*). Boravi s carinicima i grješnicima za istim stolom (usp. *Mt 9,9-13*). Ozdravlja činovnikova sina koji je ležao na umoru (usp. *Iv 4,43-54*).

1.2.2. Problematika (ne)razrješivosti braka kod sinoptika

Kada govorimo o braku i obitelji kod sinoptika, najredovitije mislimo na četiri teksta (usp. *Mt 5,31-32; 19,3-9; Mk 10,2-12; Lk 16,18*) djelomično paralelna, a djelomično s razlikovnim elementima.

Prije nego što prijedemo na očitovanje Kristove volje o nerazrješivosti braka, podsjetit ćemo se židovskoga pisanog prava o navedenoj tematici. Naime, Židovi poznaju pravo muža na otpust žene u slučaju da „na njoj otkrije što ružno“ (*Pnz 24,1*), kao i praksu otpusnoga pisma (usp. *Iz 50,1; Jr 3,8; Hoš 2,4*), dok sa ženine strane rastava nije mogla biti pokrenuta. Kristovo stajalište o nerazrješivosti bračnoga veza, koje je „decidirano i apsolutno“⁹⁷, strano je starozavjetnom poimanju braka i tradicijskoj liniji cijeloga antičkog svijeta. Osvrnut ćemo se na raspravu s farizejima koju iznose *Matej* i *Marko* i *logion* o preljubu prisutan kod sva tri sinoptika.

Kod *Mateja* i *Marka* susrećemo različitu formulaciju pitanja. *Markov* stavak tiče se legaliteta rastave: „Je li dopušteno mužu otpustiti ženu?“ (*Mk 10,2*). Pozadinu čini rasprava među rabinskim školama o motivima rastave braka. Dok je Šamajeva škola, sklonija rigoroznijem usmjerenju, isključivo preljub ili nemoralno ponašanje držala dopustivim okidačem za rastavu, Hilelova je škola i u najbanalnijem razlogu vidjela dostatnu mogućnost za rastavu. Nakana farizeja bila je iskušati Isusa; Zakon je za njih „kao nešto magičko, kao neki 'adut' koji imaju u rukama i s kojim mogu stupiti pred Boga i s njim početi raspravu“⁹⁸. Promatrajući u Zakonu zadnje mjerilo svega, nadređeno i samomu Jahvi, s horizonta nestaje smisao za pravu religioznost⁹⁹. Međutim, Isus nadilazi stajališta spomenutih židovskih učitelja, pozivajući se na *Knjigu Postanka* i božansku ustanovu braka kao temelj njegove nerazrješivosti: „A u početku svijeta učini ih muškom i ženskom. Zato će čovjek ostaviti svog oca i svoju majku i prionuti uz svoju ženu, pa će oboje biti jedno tijelo. Stoga nisu više dva, nego jedno tijelo. Dakle, što je Bog sjedinio, neka čovjek ne rastavlja!“ (*Mk 10,6-9*). Premda je rastava naknadno

⁹⁷ Ivan Antunović, *Sakrament ženidbe*, 98.

⁹⁸ Celestin Tomić, Novozavjetna objava o braku, *Crkva u svijetu*, 8 (1973.), 2, 131.

⁹⁹ Usp. *Isto*.

i ozakonjena, ona nije odraz Božje volje, već samo „rezultat ljudske slabosti“¹⁰⁰, dopuštenje dano „zbog 'tvrdoće srca', tj. nesposobnosti čovjeka, palog i protivnog planu spasenja, da prihvati i živi stvarnost ženidbene ljubavi“¹⁰¹.

Prisutnost *logiona* o preljubu (usp. *Mk 10,11-12*) svjedoči nedvojbenost u očitovanju Isusove volje o nerazrješivosti ženidbe. Osim toga, *Markovi* naslovnici jesu vjernici iz poganstva, koje je priznavalo pravo žene na otpust muža. Sada je očito da se kršćanski supružnici ne mogu služiti rastavom ženidbe koju im omogućuje građansko pravo; štoviše, rastava i novi brak okarakterizirani su kao preljub. Isusova riječ pritom jednako obvezuje i muža i ženu.

Općenito se veća izvornost pripisuje onim Isusovim riječima prenesenima u formi *logiona*, što *Lukin* tekst u egzegetskim krugovima čini vjerojatno literarno najbližim samoj Isusovoj izjavi. *Luka* izostavlja raspravu s farizejima, donoseći samo *logion* o preljubu: „Tko god otpusti svoju ženu te se oženi nekom drugom, čini preljub. Tko se oženi onom koju je njezin muž otpustio, čini preljub“ (*Lk 16,18*).

Židovsko ženidbeno pravo, tretirajući ženu kao muževo vlasništvo, pridavalo je značaj praksi otpusnoga pisma kao nekoj vrsti zaštite za ženu koja joj je ostavljala otvorenom mogućnost ponovne udaje. Predstavljajući jedno od mjesta gdje se najizravnije prekida kontinuitet s Mojsijevim Zakonom, jasno se upućuje na nerazrješivost ženidbenoga veza, a svaka nova ženidba nakon rastave, pa i s onom koja ima otpusno pismo, naznačena je kao preljub; štoviše, dvostrukost izraza pojačava radikalnost Isusove tvrdnje, koja je za njegove sugovornike zasigurno bila šokantna s obzirom da se preljub kažnjavao smrtnom kaznom, a praksa rastave bila smatrana usklađenom s Božjom voljom, izraženom kroz Mojsijev Zakon.

Govor na Gori, među svojim antitezama, skriva i napomenu o preljubu: „Čuli ste da je bilo rečeno starima: Ne čini preljuba! A ja vam kažem: Svatko tko pogleda ženu žudeći ju, već je s njom učinio preljub u svom srcu“ (*Mt 5,27-28*). Nadolazeće riječi donose iznenađujuće radikalnu uputu o vladanju u slučaju sablazni: „Ako te, dakle, tvoje desno oko zavodi, iščupaj ga i baci od sebe, jer je bolje da ti propadne jedan od udova nego da ti cijelo tijelo bude bačeno u pakao“ (*Mt 5,29*). U taj kontekst *Matej* smješta uputu o nerazrješivosti ženidbe: „S druge strane, rečeno je: Tko otpusti svoju ženu, neka joj da otpusni list! A ja vam kažem: Svaki onaj koji otpusti svoju ženu – osim zbog bluda – navodi ju na preljub i tko se god oženi otpuštenicom,

¹⁰⁰ Ivan Antunović, *Sakrament ženidbe*, 100.

¹⁰¹ Celestin Tomić, *Novozavjetna objava o braku*, 131.

čini preljub“ (*Mt 5,31-32*). Primjećujemo aluziju na navod *Pnz 24,1*; međutim, ovdje izostaje dodatak „a potom na njoj otkrije što ružno“ (*Pnz 24,1*). Kao osobitost teksta možemo istaknuti odgovornost muža za preljub žene u slučaju otpusta, kao i za vlastiti čin preljuba u slučaju ženidbe otpuštenicom. No, nailazimo na poteškoću izuzetka „osim zbog preljuba“ (*Mt 5,32*), s kojim ćemo se susresti i u tekstu koji nam nadolazi, te ćemo mu posvetiti posebnu pozornost.

Sljedeći kontekst u koji *Matej* smješta *logion* o preljubu jest rasprava s farizejima, čija formulacija pitanja odmah izaziva pozornost: „Je li dopušteno otpustiti ženu s kojeg mu drago razloga?“ (*Mt 19,3*). Naime, radi se o pitanju koje se detaljno obrađivalo u rabinskim školama. Međutim, Isus svojim protupitanjem farizejima očituje distanciranje od tumačenja odredbi Zakona, pozivajući se na izvorni Božji naum o bračnoj ustanovi, prisutan već na prvim stranicama Svetoga pisma. Ispreplićući dva starozavjetna teksta (usp. *Post 1,27; 2,24*), Isus ukazuje da nerazrješivost bračne zajednice potječe od Boga, tumačeći praksu otpusnoga pisma kao Mojsijevo dopuštenje dano Židovima „zbog njihove 'tvrdoće srca'“¹⁰². Podsjećajući na Stvoriteljevu volju, Isus želi poručiti da je Zakon „dan' kao pedagog-vodič prema Kristu, a ne kao nešto u sebi konačno, apsolutno, sebi svrhom, čemu se i Jahve podlaže“¹⁰³.

Ipak, u *Matejevu evanđelju* susrećemo dva mjesta koja, čini se, ostavljaju otvorenom mogućnost rastave braka u izuzetnom slučaju (usp. *Mt 19,9; 5,32*). Preplavljeni smo količinom komentara napisanih o ovoj tematici još od patrističkog vremena pa sve do danas.

Moderni egzegetski krugovi nastojali su ponuditi određeno rješenje pod vidom značenja riječi *porneia*. *Porneia* (hebr. *zenuth*) ne podrazumijeva samo preljub u formi bračne nevjernosti, već obuhvaća i sklapanje braka koji odudara od uvjeta propisanih u *Levitskom zakoniku* (usp. *Lev 18,1-20*).

Tako J. Bonsirven, imajući u vidu paralelu *Matejeva* teksta sa sljedećim navodom *Djela apostolskih*: „Zato ja mislim da ne treba opterećivati pogane koji se obraćaju k Bogu, nego im napišimo neka se nastoje ne kaljati idolima, neka se suzdržavaju od bluda, od udavljenoga i od krvi“ (*Dj 15,19-20*), dolazi do razmišljanja da bi se pojam *porneia* kod *Mateja* možebitno ticao braka protivnoga rabinskim tumačenjima Zakona.

Sveti Jeronim ponudio je rješenje prema kojemu *Matejeva* iznimka ne pruža mužu dozvolu apsolutne, već samo djelomične rastave u slučaju ženina preljuba, što bi značilo da ne

¹⁰² Ivan Antunović, *Sakrament ženidbe*, 101.

¹⁰³ Celestin Tomić, *Novozavjetna objava o braku*, 131.

može uzeti drugu za ženu za životnog vijeka one s kojom je sklopio prvi brak i od nje se rastavio. Jednostavnije rečeno, radi se o tzv. klasičnoj rastavi od stola i postelje.

Sveti Augustin ponudio je svoju interpretaciju unutar koje centralnu pozornost pridaje govornikovoј nakani. Isusove riječi, koje predstavljaju apsolutni autoritet u pogledu ovoga pitanja, ukazuju na stvoriteljsku Božju volju o apsolutnoj nerazrješivosti bračnoga saveza. U tomu vidu *Matejeva* klauzula bi bila „ljudski element“¹⁰⁴, „nešto neizbježno zbog grješnog ljudskog srca“¹⁰⁵, čime ne smije biti stavljena na ispit izvorna Božja nakana.

Novije doba pretežno bilježi tumačenje prema kojemu bi se izraz odnosio na nezakonite veze koje treba razvrgnuti, među kojima možemo istaknuti tzv. divlji brak, spolni odnos između osoba u bliskom krvnom srodstvu – rodoskvrnuće ili incest, što potvrđuje primjer Krstiteljeve kritike upućene Herodu Antipi zbog ženidbe ženom svoga brata Filipa (usp. *Mk 6,18*).

Unatoč „svoj egzegetskoj akrobaciji“¹⁰⁶, more tumačenja stavlja nas pred tešku odluku opredjeljenja. Ono čime možemo sa sigurnošću zaključiti jest da umetak sačinjava autentičan izvorni tekst, da mu je značenje sekundarno, naime, najvjerojatnije je prilagođen *Matejevim* naslovnicima – judeokršćanskoј sredini, te da nema značenje izuzetka iz općeg načela o nerazrješivosti, imajući u vidu da bi se Isus u protivnom priklonio tumačenju Šamajeve škole¹⁰⁷.

1.2.3. Apostol Pavao i ženidbeni savez

1.2.3.1. Pogled na ženidbu u *1Kor 7,1-16*

Prva poslanica Korinćanima donosi Pavlov govor o braku unutar posebnoga povijesnog i društveno-kulturnog ozračja. Korint, prepoznatljiv po hramu božice Afrodite, lokaciji na kojoj „je cvala 'sveta prostitucija“¹⁰⁸, slovi kao „grad bludnica“¹⁰⁹, grad „koji je i u poganskom svijetu bio pojam pokvarenosti“¹¹⁰.

Ne smijemo izgubiti iz vida neposredno prethodni kontekst, koji uključuje Pavlov susret sa slobodarskom strujom na području seksualnoga morala prisutnom u korintskoj zajednici, čije

¹⁰⁴ Ivan Antunović, *Sakrament ženidbe*, 106.

¹⁰⁵ *Isto*.

¹⁰⁶ Nikola Hohnjec, *Današnja iskušenja novozavjetne vizije braka i obitelji*, 259.

¹⁰⁷ Usp. Celestin Tomić, *Novozavjetna objava o braku*, 132.

¹⁰⁸ Ivan Antunović, *Sakrament ženidbe*, 69.

¹⁰⁹ *Isto*.

¹¹⁰ Celestin Tomić, *Novozavjetna objava o braku*, 132.

se usmjerenje očitovalo kroz krilaticu „Sve mi je dopušteno“ (*IKor 6,12*). Pavao ne dovodi u pitanje kršćansku slobodu, ali pobija njezinu krivu primjenu.

Pavao pristaje uz monogamiju, zastupajući „jedinstvo braka: jedan muž – jedna žena“¹¹¹. Bračni savez promatra kroz prizmu uzajamne partnerske ravnopravnosti: „Neka muž ispunjava svoju dužnost prema ženi, a isto tako i žena prema mužu!“ (*IKor 7,3*). Kršćanski brak nadvisuje židovsko patrijarhalno obojeno poimanje, predstavljajući se kao „životni savez, uzajamno predanje i prihvaćanje jednog muža i jedne žene“¹¹².

Uz uzajamnu ravnopravnost supružnika, definicija braka obuhvaća i uzajamno darivanje tijela, vođeno „prirodnom seksualnošću“¹¹³, koje afirmira ravnopravnost supružnika „i u najintimnijoj intimnosti braka“¹¹⁴ (usp. *IKor 7,4*). Upravo će međusobno pravo na tijelo sačinjavati okosnicu tzv. ugovorne teorije crkvenog prava. Pavlovo poimanje braka nadilazi isključivo tjelesnu dimenziju; brak je mnogo više, on „uključuje uzajamno darivanje osoba“¹¹⁵. Nadalje, važno je primijetiti da Pavao ostavlja otvorenom mogućnost povremene dogovorne uzdržljivosti „radi intenzivnijeg duhovnog života“¹¹⁶, koji uključuje prvenstveno posvećenost molitvi (usp. *IKor 7,5*), dok židovska tradicija kao motiv povremene uzdržljivosti poznaje i proučavanje Tore; međutim, vidljivo je da Pavao vjernicima prepušta slobodu izbora: „To kažem na način dopuštenja, ne na način zapovijedi“ (*IKor 7,6*). Premda se zalaže za djevičanstvo (usp. *IKor 7,7*), ipak preporučuje ženidbu/udaju u slučaju nemoći suzdržavanja, „jer je bolje ženiti se nego gorjeti strašću“ (*IKor 7,9*).

U nastavku Pavao jasno upućuje na nerazrješivost bračnoga saveza, koja potječe od samoga Krista: „Oženjenima zabranjujem, ne ja, nego Gospodin, da se žena od muža rastavlja“ (*IKor 7,10*). Pavlova formulacija bliska je *Markovu* svjedočanstvu o apsolutnoj zabrani rastave (usp. *Mk 10,9*), a predstavlja najstarije pisano svjedočanstvo o Gospodnjoj volji u pitanju rastave. Izvorni Božji naum o braku, očitovan kroz stvaranje jednog muškarca i jedne žene, i neraskidivo jedinstvo između Krista i Crkve, koje se vjerno zrcali u jedinstvu muža i žene, Pavao promatra kao izvor Kristove volje u pitanju razrješivosti braka¹¹⁷. Pavao modificira Kristovu volju o apsolutnoj nerazrješivosti naputkom za eventualni slučaj rastave: „ako bi se

¹¹¹ Bonaventura Duda, Ženidba i djevičanstvo u *1Kor 7*, *Bogoslovska smotra*, 49 (1979.), 1-2, 29.

¹¹² Ivan Antunović, *Sakrament ženidbe*, 70.

¹¹³ Bonaventura Duda, Ženidba i djevičanstvo u *1Kor 7*, 29.

¹¹⁴ *Isto*.

¹¹⁵ *Isto*.

¹¹⁶ Ivan Antunović, *Sakrament ženidbe*, 70.

¹¹⁷ *Isto*, 71.

morala rastaviti, neka ostane neudana ili se izmiri sa svojim mužem“ (*IKor 7,11*). Ovaj Pavlov umetak upućuje na dužnost truda oko pomirenja i aludira na trajnost ženidbenog veza za zemaljskog života supružnika.

Kristovo načelo o apsolutnoj nerazrješivosti bračnoga saveza odnosi se samo na kršćanski brak, koji „ima veću čvrstoću i dublje značenje“¹¹⁸ u odnosu na nekršćenički brak s obzirom da počiva na sakramentu krštenja, „tj. na nerazrješivu jedinstvu Krista i Crkve“¹¹⁹. Uz brakove između krštenih osoba, postoje i mješoviti brakovi, za koje Pavao donosi odredbe u nadolazećem tekstu (usp. *IKor 7,12-16*) „na temelju svog apostolskog autoriteta“¹²⁰ (usp. *IKor 7,12*). Dok je izvršeni kršćanski brak nerazrješiv, načelno treba nastojati i oko očuvanja postojećega mješovitog braka: „A ostalima zapovijedam ja, a ne Gospodin; ako koji brat ima ženu bezvjerku koja pristaje da živi s njim, neka ju ne otpušta! A žena koja ima muža bezvjerca koji pristaje da živi s njom, neka ne otpušta muža“ (*IKor 7,12-13*).

Pavlov tekst odiše jednom novošću koja će u crkvenoj praksi zadobiti naziv *Privilegium Paulinum*, a tiče se moguće rastave: „Ali, ako bezvjerac hoće da se rastavi, neka se rastavi! U takvim slučajevima nije zarobljen brat ili sestra. Štoviše, Bog nas je pozvao životu u miru“ (*IKor 7,15*). Premda nije na eksplicitan način izraženo dopuštenje kršćanskoj stranci za sklapanje novoga braka nakon rastave s nekršćanskom strankom, tekst ga implicitno uključuje kroz poziv na mir (usp. *IKor 7,15*), „što je biblijska formula za trajno uživanje svih dobara mesijanskog spasenja“¹²¹. Budući da „suživot s nekrštenom stranom za krštenu stranu predstavlja određenu vrstu ropstva, a kršćane je Bog pozvao na Kristov mir“¹²², kršćanska stranka ima mogućnost napustiti takvo zajedništvo, što joj istodobno ne ostavlja potpuno razriješene ruke za svojevrijedno sklapanje novog braka (usp. *IKor 7,10-11*; *7,12-13*).

Tadašnje doba bračni suživot krštenika s nevjernikom smatralo je grijehom. Pavao se suprotstavlja ovom uvriježenom mišljenju tvrdnjom da krštena stranka snagom krštenja djeluje posvećujuće na svog supružnika nevjernika, ali i na djecu. Za Schillebeeckxa je upravo *r. 15* „najpouzdanija biblijska podloga za sakramentalnost braka“¹²³. Mješoviti brak može biti razvrnut ukoliko za kršćansku stranku prijete pogibelj da se „naruši njezino jedinstvo i trajna

¹¹⁸ Isto.

¹¹⁹ Isto, 72.

¹²⁰ Isto, 111.

¹²¹ Bonaventura Duda, *Ženidba i djevičanstvo u 1Kor 7*, 29.

¹²² Ivan Antunović, *Sakrament ženidbe*, 111-112.

¹²³ Isto, 114.

povezanost s Kristom¹²⁴. Naime, Bog nas je „pozvao životu u miru“ (*IKor 7,15*), „na zajedništvo s Njime, zajedništvo koje ni pod kojim uvjetima ne smije biti dovedeno u pitanje“¹²⁵. Upravo duhovna korist kršćanske stranke omogućuje primjenu *pavlovske povlastice*, „jer je odnos stvorenja sa Stvoriteljem jači i nužniji od bilo kojeg drugog ljudskog odnosa“¹²⁶. Mješoviti brak pred kršćansku stranku postavlja specifičnu zadaću koja se ogleda u „posredništvu Kristove posvetiteljske milosti“¹²⁷ (usp. *IKor 7,14.16*), a nevjerničkoj je stranci poziv „na osobno obraćenje koje kulminira primanjem dara vjere i čišćenjem od grijeha u sakramentu krštenja“¹²⁸.

Apostolska Crkva pristajala je uz židovsko poimanje kao nečistih onih koji nisu primili sakrament krštenja. Nasuprot tomu, Pavao mješoviti brak vidi kao prigodu za posvećenje bračnoga druga nevjernika; štoviše, djeca proizašla iz takvih brakova držana su svetima (usp. *IKor 7,14*), što je bilo „plod njihove pripadnosti obitelji u kojoj je jedno od supružnika kršćanske provenijencije, pa stoga bez obzira što svi ostali članovi obitelji nisu kršteni, zahvaljujući samo jednom od njih, cijela je obitelj posvećena“¹²⁹. *R. 14* očituje Pavlovu uporabu kasnožidovske terminologije, koja jasno daje do znanja „da se ovdje ne misli na osobnu ni etičko-religioznu svetost, već je riječ o objektivnoj svetosti koja se stječe na temelju vjere i sakramenta krštenja“¹³⁰.

1.2.3.2. Ef 5,21-33: Sacramentum hoc magnum est!

Pavao svoju poduku ženama i muževima inicira retkom u kojem poziva na uzajamnu podložnost „u poštovanju zbog Krista“ (*Ef 5,21*), koji mu „služi kao zaključak prethodnim općim podukama (*r. 18-21*) i kao zajednički naslov svemu što slijedi, izričući temeljni stav međuljudskog postupanja u obitelji“¹³¹.

Svoje obraćanje započinje poticajem ženama na podložnost „svojim muževima kao Gospodinu“ (*Ef 5,22*). Uobičajeno ozračje antiknog društvenog poretka bila je ženina podložnost mužu, a svoje korijene vuče iz okrilja filozofije, koja drži muža nadređenim u

¹²⁴ *Isto*.

¹²⁵ *Isto*.

¹²⁶ Matija Berljak, Razrješenje ženidbe pavlovskom povlasticom, *Bogoslovska smotra*, 64 (1994.), 1-4, 350.

¹²⁷ Ivan Antunović, *Sakrament ženidbe*, 114.

¹²⁸ *Isto*, 117.

¹²⁹ *Isto*, 115.

¹³⁰ *Isto*.

¹³¹ *Isto*, 75.

odnosu na ženu po samoj naravi. Pavlovo poimanje te podložnosti kreće se unutar okvira „uzajamnog odnosa Krista i Crkve“¹³² na način „da muž i žena svojim bračnim savezom očituju odnos koji postoji između Krista i Crkve“¹³³. Imajući to u vidu, ta podložnost bez sumnje „proizlazi iz naklonosti i strahopoštovanja te je stoga voljna i slobodna“¹³⁴.

Naputak o pokoravanju žena svojim muževima nema ponižavajuće konotacije, već proizlazi „kao prirodni ishod Kristova spasiteljskog djela na dobrobit njegove Crkve“¹³⁵, imajući svoje polazište „u svrhovitoj, čudotvornoj i poniznoj vjeri“¹³⁶. Ženina podložnost mužu treba se nadahnjivati na primjeru podložnosti Crkve Kristu, jer „muž je glava ženi, kao što je i Krist glava Crkvi“ (Ef 5,23). Istina o mužu kao glavi žene svoju pozadinu ima u *Knjizi Postanka*: „Trudnoći tvojoj muke ću umnožit', u mukama djecu ćeš rađati. Žudnja će te mužu tjerati, a on će gospodariti nad tobom“ (Post 3,16). Međutim, danas postoje poteškoće oko značenjskog tumačenja riječi glava, koja u praksi obično ima negativne konotacije, povezujući se sa značenjima poput šefa, vladara, diktatora.

Dok se ženina ljubav prema mužu donekle pretpostavlja, ona muževa prema ženi obično nije polazišna točka. Ipak, za starogrčki svijet nije strana muževa ljubav prema ženi, ali pojmovi rabljeni za tu ljubav bili su *fileo* – koji opisuje prijateljsku ljubav – i *eros* – koji naznačuje spolno sjedinjenje. U biblijskom duhu bračna ljubav ocrтана je pojmom *agape*, a značenjski predstavlja nesebičnu i požrtvovnu ljubav, ljubav „koja je usmjerena isključivo na dobro ljubljene osobe“¹³⁷, „koja je iznad svega što čovjek može zamisliti“¹³⁸, „koja tjera svaki strah i daje život za drugoga“¹³⁹. To je ljubav koja „nikada ne iznevjerava“¹⁴⁰, koja je „Bogom nadahnuta“¹⁴¹ i „koju svi sljedbenici Isusa Krista moraju ugraditi u svoje živote“¹⁴².

Način na koji Pavao nastoji dočarati tu stvarnost jest služeći se „primjerom koji dolazi s nebesa“¹⁴³, koji se ogleda u Kristovoj ljubavi prema Crkvi i predanju samoga sebe za nju sa sljedećim namjerama: da ju „učini svetom i čistom u vodenoj kupelji i riječju“ (Ef 5,26), da ju

¹³² Isto, 76.

¹³³ Isto.

¹³⁴ Nina Lovše, Uloge muža i žene u kršćanskom bračnom odnosu (Efežanima 5), *Kairos*, 3 (2009.), 2, 224.

¹³⁵ Isto.

¹³⁶ Isto.

¹³⁷ Ivan Antunović, *Sakrament ženidbe*, 77.

¹³⁸ Nina Lovše, Uloge muža i žene u kršćanskom bračnom odnosu (Efežanima 5), 225.

¹³⁹ Isto.

¹⁴⁰ Isto.

¹⁴¹ Isto.

¹⁴² Isto.

¹⁴³ Isto.

sebi privede „kićenu, bez ljage ili bore ili nečeg tomu slična“ (*Ef 5,27*), da „bude sveta i bez mane“ (*Ef 5,27*).

Dakle, način na koji je Krist ljubio svoju Crkvu trajni je izvor na kojem se trebaju napajati kršćanski muževi, koji se „po sklapanju bračnog saveza sa ženom obvezuju na ljubav kakvom je Isus ljubio Crkvu“¹⁴⁴, a ljubio ju je ne samo kao svoju zaručnicu, već i kao svoje tijelo, prema kojemu očitujemo ljubav prehranom i njegom (usp. *Ef 5,29*). Stoga muževa bračna uloga ne može biti svedena na „samopotvrđivanje njegove uloge u braku koja je plod ljudskih tradicija, nego, naprotiv, to mora biti samoprijegor po uzoru na odnos Krista prema Crkvi“¹⁴⁵.

Međutim, brak nije samo koračanje za modelom „odnosa Krista i Crkve, nego je unesen u to zajedništvo života i ljubavi“¹⁴⁶, što mu omogućuje da biva velikim otajstvom (usp. *Ef 5,32*). Ključni pojam u tumačenju naravi kršćanske ženidbe je *mysterion* (hebr. *sodh*), a „znači tajanstvena božanska zapovijed koja se tijekom povijesti očituje na prikriven način“¹⁴⁷. Jasno je da Pavao pritom ima u vidu ideju o braku *Knjige Postanka*: „Stoga će čovjek ostaviti oca i majku da prione uz svoju ženu i bit će njih dvoje jedno tijelo“ (*Post 2,24*).

Već smo imali priliku vidjeti da se *Knjiga Postanka* služi simboličnošću bračnoga saveza kako bi osvjetlila tajnu saveza između Jahve i izabranog naroda. No, Pavlova misao o ženidbi dvoje kršćana kao velikom otajstvu (usp. *Ef 5,32*) jednoj tipično naravnoj kategoriji pridaje dublju dimenziju; ona „nije samo slika ili simbol jedinstva Krista i Crkve, nego i prostor u kojemu se to jedinstvo ostvaruje kroz povijest“¹⁴⁸. Štoviše, Pavao nastoji ukazati „da se to jedinstvo ne ostvaruje nigdje u tolikoj mjeri i u takvom intenzitetu kao što se ostvaruje u bračnom savezu“¹⁴⁹.

Pavlove završne riječi svojevrstan su sažetak čitavoga ulomka: „U svakom slučaju, i vi, i to svaki pojedini, neka tako ljubi svoju ženu kao sebe samoga, a žena neka poštuje svoga muža!“ (*Ef 5,33*). Ljubav kojom su muževi pozvani ljubiti svoje žene jest „ljubav koja hrani i skrbi za drugoga, a svoju motivaciju crpi iz savršenog primjera Kristove ljubavi za njegovu

¹⁴⁴ Ivan Antunović, *Sakrament ženidbe*, 81.

¹⁴⁵ *Isto*, 77.

¹⁴⁶ *Isto*, 72.

¹⁴⁷ *Isto*, 77-78.

¹⁴⁸ *Isto*, 78.

¹⁴⁹ *Isto*.

Crkvu“¹⁵⁰. Poštivanje muža od strane žene „uzvraća i voljno prihvaća tu ljubav te dopušta mužu postići svoj puni potencijal vođe koji je postavljen od Boga“¹⁵¹.

¹⁵⁰ Nina Lovše, Uloge muža i žene u kršćanskom bračnom odnosu (Efežanima 5), 228.

¹⁵¹ *Isto*.

2. BRAK I OBITELJ KROZ POVIJEST

Čovjekov put kroz povijest mogli bismo orisati kao „put njegove obitelji (...) kroz prostor i vrijeme“¹⁵². Drevnost, izvornost i trajna perspektivnost obitelji čine ju gotovo neusporedivom s bilo kojom drugom čovječanskom ustanovom¹⁵³. Počeci braka i obitelji „se gube u neodgonetljivim daljinama prapovijesti čovječanstva“¹⁵⁴. Etnolozi su složni u tvrdnji o obiteljskom životu kao originalnoj i univerzalnoj ljudskoj tvorevini. Stvarnost braka i obitelji nije strana niti jednom povijesnom razdoblju i stupnju civilizacije. Tijekom razvoja društva u povijesti obitelj se uspješnim polaganjem ispita prilagodljivosti izborila s izazovima koji su podvrgavali kušnjama njezinu strukturu, vrijednost i funkcije. Povijest obitelji je duga, a njezina tradicija bogata.

2.1. STARA GRČKA

Dok su, s jedne strane, Epikur, Zenon, sofisti i cinici ostavljali obitelj po strani, a Platon „davao prednost stanovitom 'komunizmu'“¹⁵⁵, za Aristotela je, s druge strane, „javno društvo bez obitelji nezamislivo“¹⁵⁶. Gotovo čitava mreža bračnih i obiteljskih odnosa unutar atenskoga društva regulirana je običajnim pravom. Atenska povijest, uz zlatnu kulturu, obuhvaća i ratove, stradanja, širenje kuge; pojave su to koje su se značajno reflektirale na stil života i društveni status pojedinaca.

Atensko kućanstvo, uz članove same obitelji, činili su i robovi, „a unutar *oikosa* najснаžnija nit je veza muškarca i žene kao društveno dopuštena, prihvatljiva i preporučljiva“¹⁵⁷. No, među značenja pojma *oikos*, osim osoba, ubrajamo i materijalni posjed „kao osnovu življenja i daljnjeg stvaranja“¹⁵⁸. Atenska obitelj nije zapostavljala širu društvenu zajednicu, kojoj se pojedinac morao dokazati društveno prihvatljivim ponašanjem, određenim običajnim pravom. Poznate su i državne sankcije za ponašanja neusklađena s duhom predaka.

¹⁵² Anton Benveniste, Obitelj kroz povijest, *Bogoslovska smotra*, 42 (1972.), 1, 34.

¹⁵³ Usp. *Isto*.

¹⁵⁴ *Isto*.

¹⁵⁵ *Isto*, 39.

¹⁵⁶ *Isto*.

¹⁵⁷ Zrinka Erent-Sunko, Obitelj u demokratskoj Ateni – institucija i *polis* u malom, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 57 (2007.), 3, 606.

¹⁵⁸ *Isto*.

Brak je osnovna stanica rađanja obiteljske zajednice, koja je snažno obojena dominantnom figurom oca, pod čijom su vlašću ostajala i muška i ženska djeca do vremena sklapanja vlastitoga ženidbenog veza. Položaj žena unutar bračne zajednice bio je, prema Aristotelu, određen njihovom prirodom: „Jednakosti nema jer nema zajedničke krjeposti“¹⁵⁹.

Atenske djevojke mogle su pristupiti udaji sa samo 12 ili 13 godina, ali se obično čekalo da navrše dob od 14 ili 15 godina života. Mladići načelno nisu stupali u brak prije stečene punoljetnosti, tj. prije navršenih 18 godina života, što je bilo povodom učestale pojave velikih dobnih razlika atenskih bračnih partnera. Sudbina djevojke bila je u rukama njezina oca ili pak brata po ocu, djeda, nekoga od zakonitih skrbnika u slučaju da se našla bez oca. Udaja je djevojku pozicionirala kao potpuno podređenu mužu.

Atena 5. i 4. stoljeća prije Krista bilježi ženin podređen položaj i njezinu potpunu građansku i političku obespravljenost. Njezin život tekao je odvojeno od muškarčeva, čak i u privatnoj atmosferi doma, a vjerske svečanosti i pogrebi bile su joj jedine prilike za dopušten izlazak. Za razliku od žena, život muškaraca tekao je pretežno u obavljanju poslova ili boravku na trgovima. Robinje i siromašne žene mogle su izaći u svrhu ispunjavanja svojih zadaća. Žena se nije mogla naći u ulozi poslovnoga vođe ili zanatlije. No, pritisnute bijedom, u svrhu prehrane obitelji, ponekad su bile prodavačice na tržnicama ili dojilje. Moglo bi se reći da poslovna potencija Atenjanki bez nazočnosti muža „nije bila veća od jedne medimne ječma“¹⁶⁰. Žene robinje, uz kućanske aktivnosti, u kojima su sudjelovale i gazdarice s obzirom da se nisu smatrale sramotnima, mogle su biti flautistice, gitaristice, plesačice, čak i hetere.

Krjeposnu ženu odlikuje boravak u domu, iz kojega bi izlazila samo u društvu muških rođaka ili robinja. Ulična zbivanja smatrala su se nepodobnima za žene. Žene su smjele posjećivati svečanosti i kazališne predstave kao jedine iznimke, ali uz pridržavanje odredbi o ponašanju i odjevnih kodeksa. Još za vrijeme svojega djevojaštva Atenjanka je u svomu domu usvajala potrebne vještine, primjerice kuhanje, obradu vune, ručni rad. Ponekad se podučavala i pjevanju ili plesu kako bi bila osposobljena za nastup u vjerskim djevojačkim zborovima, odijeljenima od muških.

Atenjanke, snažno privezane uz domske odaje, u svojstvu aktivnih sudionica demokratski poredak nije uključivao. No, pogriješili bismo tvrdnjom „da se uopće na njih ne

¹⁵⁹ *Isto*, 608.

¹⁶⁰ *Isto*, 611.

odnosi¹⁶¹; naprotiv, ženinu ulogu u privatnoj sferi života „trebamo vidjeti kao jedan od stupova na kojima je izgrađena atenska demokracija, koja ju formalno ne uključuje, ali ju nužnošću njezina pripadanja atenskoj obitelji nije mogla niti isključiti“¹⁶². U majčinstvu leži onaj pokretački impuls jedne Atenjanke, nedodirljiv za bilo koju vlast.

Status Spartanki značajno je odudarao od statusa jedne Atenjanke. Premda je njihova glavna zadaća bila, sukladno s ostatkom antičke Grčke, prenošenje života, položaj žena u Sparti bio je znatno bolji, imajući u vidu da „je rađanje djece značilo rađanje novih ratnika, što je Spartancima bilo najvažnije“¹⁶³. Žena u Sparti visoko je valorizirana, a imala je i mogućnost pristupiti svijetu obrazovanja, što ju je osposobljavalo za uključivanje u političku sferu. Imajući u vidu prorijedenu nazočnost muškaraca kod kuće, od Spartanki se očekivalo da budu „samostalne, moćne, snažne i otvorene“¹⁶⁴. Osim toga, iz organizacijskih motiva spartanskog života, „gdje se muškarci veći dio svojeg života pripremaju za rat, a žene su gospodarice kuće“¹⁶⁵, za razliku od statusa žena ostalih grčkih gradova-država, Spartankama je pripadalo „pravo na posjed i veću slobodu kretanja“¹⁶⁶.

Izvori o ženinoj situiranosti i sveobuhvatna struktura atenskog društva svjedoče o gotovo neograničenoj vlasti muškarca unutar obiteljske zajednice. Doseg očeve vlasti protezao se na sve članove zajedničkog kućanstva, a vrlo vjerojatno je uključivao i nadzor nad rodbinskim članovima treće životne dobi i oslabljenih snaga. Muškarac kao gospodar (*kyrios*) obitelji bio je „osoba ne samo neupitnog društvenog značaja (vojnici, član Skupštine), već i fizičke snage“¹⁶⁷. Značaj moralne odgovornosti u privatnom životu muškarca reflektirala se na funkciju unutar društvenog poretka, zbog čega se od strateške figure očekivalo ostvarenje supružništva i očinstvo: „Pojedinač kao osamljena individua koja nema sposobnost udruživanja u bračnu vezu bio je društveno neprihvatljiv“¹⁶⁸. Neoženjen muškarac unutar atenskog društva smatran je kao „nemoralan, samoživ, zajednici neloyal muškarac koji navedenim pokazuje da zbog svojih osobina ne može biti osoba u koju se treba pouzdati i za kojom treba krenuti“¹⁶⁹. Muž je, čini se, „za života mogao udati ženu za drugoga, odrediti joj muža na smrti, a u slučaju

¹⁶¹ Isto, 615.

¹⁶² Isto.

¹⁶³ Monika Bereš, Položaj žena u antičkoj Grčkoj, *Essehist*, 8 (2016.), 8, 18.

¹⁶⁴ Isto.

¹⁶⁵ Isto.

¹⁶⁶ Isto.

¹⁶⁷ Zrinka Erent-Sunko, Obitelj u demokratskoj Ateni – institucija i *polis* u malom, 616.

¹⁶⁸ Lovro Mihelić, Razvoj obitelji u društvu, *Spectrum*, 48 (2015.), 3-4 1-2, 6.

¹⁶⁹ Zrinka Erent-Sunko, Obitelj u demokratskoj Ateni – institucija i *polis* u malom, 616-617.

smrti muža žena bez djece se s mirazom vraćala u kuću svog oca¹⁷⁰. Iako zakonodavstvo ne zadire u mrežu obiteljskih odnosa, muškarac kao glava obitelji mogao je biti prijavljen i snositi odgovornost za neharmoničnost unutar obiteljskih odnosa, imajući u vidu da je obitelj „institucija koja je dio atenskog kolektiva i društvena je obveza reakcija na kršenje običaja“¹⁷¹.

Rađanje potomstva bilo je usmjereno prijenosu kulta, ostavštini nasljedstva, doprinosu društvenoj zajednici, stjecanju vojnika. Atensko društvo najčešće ne bilježi mnogobrojno potomstvo, čemu je pogodovalo „zadovoljavanje spolnih prohtjeva muškarca izvan braka, kao i želja da se ostavština ne dijeli na previše nasljednika“¹⁷². Ako novorođenče nije bilo željeno, otac obitelji oslobađao bi ga se činom izlaganja, nastojeći tako uzmaknuti pred odgovornošću nepodobnoj u vidu religioznih motiva. Vrlo je vjerojatno da su postupci izlaganja češće prakticirani u razdobljima ekonomskih brodoloma, među kojima možemo istaknuti teške uvjete Peloponeskog rata. Kod Spartanaca je postojao običaj bacanja nedonoščadi, nejake ili neželjene djece u provaliju, a odlučujuća karika u pogledu dječje sudbine nije bio *kyrios*, tj. poglavar obitelji, već vijeće sastavljeno od uglednika starijih od 60 godina – *Gerusija*. Unatoč snažnom vojničkom karakteru spartanskoga društva, nisu poznati podaci o učestalosti izlaganja s obzirom na spol. U svakom slučaju, ne treba nagliti sa zaključkom o češćem izlaganju ženske djece.

Izvanbračna djeca izjednačena su sa strancima, što „znači da nemaju politička prava, da mogu stjecati imovinu do određene vrijednosti te da i u drugim stvarima slijede sudbinu onih koji nisu Atenjani“¹⁷³.

Platon i Aristotel podupirali su regulaciju rađanja, a čini se da se atensko zakonodavstvo nije protivilo pobačajnom i kontraceptivnom mentalitetu.

Posjedovanje zemljišnih resursa bilo je „pravo bogatstvo“¹⁷⁴, „trajna vrijednost u vrijeme kad ratovi, vremenske nepogode i bolesti mogu svaku pojavnost odrediti prolaznošću“¹⁷⁵. No, *kleros* je obitelj i njezine članove upućivao na obveze prema zajednici, čije je ispunjenje bilo „pitanje (...) časti i moralnog lika svakog Atenjanina“¹⁷⁶. Tadašnji izostanak socijalne skrbi pridavao je dodatnu važnost imovini, čiji je gubitak praktički „značio

¹⁷⁰ *Isto*, 617.

¹⁷¹ *Isto*.

¹⁷² *Isto*.

¹⁷³ *Isto*, 619.

¹⁷⁴ Lovro Mihelić, *Razvoj obitelji u društvu*, 7.

¹⁷⁵ Zrinka Erent-Sunko, *Obitelj u demokratskoj Ateni – institucija i polis u malom*, 621.

¹⁷⁶ *Isto*.

smrt¹⁷⁷. Pogoršani položaj Atenjanki u odnosu na Spartanke očitovao se u nemogućnosti nasljeđivanja zemlje, što je dovelo do formacije posebnoga nasljednog režima. Naime, ostavitelj s kćeri jedinicom mogao je putem oporuke donijeti odluku o nasljedniku koji bi oženio njegovu kćer, a smrt ostavitelja bez oporuke brigu o kćeri prepuštala bi u ruke arhonta.

2.2. STARI RIM

I stari Rim poznaje manje i veće obiteljske zajednice kao naravni ambijent „ljudskog, kulturnog, nacionalnog i vjerskog odgoja“¹⁷⁸. Velika obiteljska zajednica cvjeta u starije doba, tj. prije razvitka grada, dok u carskom periodu blijedi.

Starorimska obitelj snažno je usmjerena na figuru oca. Na čelu rimske obitelji stajao je otac (*pater familias*). Društvena zajednica pripisivala mu je *patria potestas*, tj. neograničenu moć raspolaganja vlastitom obitelji. *Pater familias* posjedovao je potpunu vlast nad svim članovima obitelji; „žena mu je *in manu*, a sinovi, dok je god otac na životu, *in potestate*“¹⁷⁹. Osim brige za ženu i djecu, pod njegovu skrb potpadali su najamnici, sluge i robovi, održavao je kontinuitet s duhom predaka i nacionalnim predajama¹⁸⁰.

Ispravno usmjerena *patria potestas*, bila je putem do „njegova neizmjerena dostojanstva“¹⁸¹. Drevni je Rim iznimno cijenio dobroga i vrijednoga poglavara obitelji, kojega su resili „razboritost, dosljednost, časnost, krotkost, vjernost zadanoj riječi te nezaziranje od težačkih poslova i onda kad se obnaša državničke funkcije“¹⁸². Bio je to ideal kojemu je trebao stremiti odgoj mladića u krilu obitelji, koja „je bila domaće svetište kroz cijelo republikansko vrijeme“¹⁸³. Ocu obitelji kao njezinoj glavi iskazivani su ljubav i poštovanje, ali se pred njegovom figurom gajio i određeni strah.

Već prvi trenuci djetetova života bili su prigoda za očevo priznanje izravnim iskazom ili činom podizanja sa zemlje. Ako bi tako postupio, na sebe bi preuzimao obvezu skrbi za dijete i odgojnu zadaću. Načelo *patria potestas* ostavljalo mu je odriješene ruke u pogledu odbačenja, prodaje, čak i ubojstva djeteta, čemu se najčešće pribjegavalo „u slučaju slabašna i zakržljala

¹⁷⁷ Lovro Mihelić, Razvoj obitelji u društvu, 7.

¹⁷⁸ Marjan Ninčević, Ino Hosni, Razvoj starorimskoga sustava odgoja i obrazovanja, *Školski vjesnik*, 66 (2017.), 1, 44.

¹⁷⁹ Anton Benveniste, Obitelj kroz povijest, 40.

¹⁸⁰ Usp. Marjan Ninčević, Ino Hosni, Razvoj starorimskoga sustava odgoja i obrazovanja, 44.

¹⁸¹ Marko Pranjić, Autohtoni starorimski odgoj, *Napredak*, 156 (2015.), 1-2, 178.

¹⁸² *Isto*.

¹⁸³ *Isto*.

novorođenčeta¹⁸⁴. Rastužuje činjenica da je ovo odbacivanje djece bilo dijelom prakse sve do carskoga vremena. Očevo prihvaćanje djeteta slijedilo bi primanje imena na tzv. dan očišćenja, kod Latina poznat kao *dies lustricus*, kada bi za dijete bila prinošena žrtva u okrilju obiteljskoga doma ili bi pak ono bilo ponoseno u obližnji hram i predano zagovoru bogova. Primanje imena odvijalo se samo unutar obiteljskoga gnijezda.

Povijesna svjedočanstva o praznovjerju Rimljana uključuju poznavanje uroka (*fascinum*), protiv kojih su se borili raznim sredstvima. Jedan takav primjer bilo je stavljanje okrugle ili srolike kutijice (*bullae, cordis figura*) s posebnim zapisom oko djetetova vrata na dan očišćenja, što je vrijedilo za svu djecu slobodnih roditelja (*ingenui*). Nalazila bi se na dječaćkom vratu do njihove 16. ili 17. godine, kada bi dječaćku togu (*toga praetexta*) zamjenjivali muževnom (*toga virilis*), a na vratu djevojčica do njihove udaje. *Bulla* bogatih bila je zlatna, a siromašnih kožna, sadržavajući ponekad i ugravirano djetetovo ime.

Djeca koja su plod zakonitih brakova potpadala su pod neposrednost očeve vlasti, „koja je kod Rimljana bila sveobuhvatna“¹⁸⁵, pokrivajući djecu – sinove i kćeri, njihove majke, tj. vlastite supruge, pa i unučad, „zbog čega ju se koji put naziva *patria maiestas* – očevo kraljevstvo, štoviše, *patrium imperium* – očevo carstvo“¹⁸⁶.

Sedma godina života bila je obilježena prepuštanjem djeteta u očeve ruke nakon intenzivna majčina vodstva; ta pojava snažno je karakterizirala rimski odgojni sustav. Oca se promatralo „pravim, jedinstvenim odgajateljem, pa i onda kada kasnije na scenu dolaze profesionalni učitelji i odgajatelji kao kućni robovi ili voditelji vlastitih škola“¹⁸⁷, čiji će se nastup i uspjeh ravnati upravo očevim pristupom.

Uz zdravlje i fizičku spremu, „bogobojaznost, strahopoštovanje pred zakonima, stega i čednost u ponašanju i govoru, strogi posluš, umjerenost, radinost i pouzdanje u vlastitu snagu“¹⁸⁸ predstavljali su smjerokaz odgojnog postupka, osobito kod dječaka. Muška djeca nazočila su svakoj značajnijoj prigodi, primjerice „kad bi otac ranom zorom u atriju doma primao klijente da ih savjetuje, kad bi otvarao škrinjicu u kojoj su se krile slike njihovih

¹⁸⁴ *Isto*.

¹⁸⁵ *Isto*, 180.

¹⁸⁶ *Isto*.

¹⁸⁷ *Isto*, 181.

¹⁸⁸ *Isto*.

predaka, kad bi odrasli muževi razgovarali o slavnoj prošlosti, kad bi se kod objeda pjevale pjesme u slavu junaka ili kad bi se vrline umrlih slavile kroz javne govore¹⁸⁹.

Žena je bila muževa „partnerica i dama u kući“¹⁹⁰, ali trajno izložena mogućnosti otpusta, čak i bez iznošenja razloga. Unatoč snažnom patrijarhalnom karakteru rimske kulture, ne smije se izgubiti iz vida figura majke, osobito njezina odgojna uloga tijekom prvih godina djetetova života. Njezin ugled najviše dolazi do izražaja upravo u njezinoj odgojnoj funkciji. Iako je *pater familias* bio jedini subjekt prava, majka je podučavala dijete prvim molitvama i radila na razvoju njegovih vrlina.

Drevna rimska civilizacija oca i majku promatra kao „nezaobilazni čimbenik odrastanja i obrazovanja djeteta“¹⁹¹. Roditeljska uloga bila je izjednačena „s likom odgojitelja koji mu je trebao usaditi i razviti kult obitelji, zemlje i države, tj. bespogovornog pokoravanja državnim zakonima“¹⁹². Čak i u carsko doba, kada školski odgoj već čini sastavni dio života, na glasu su rasprave o plodonosnosti školskoga i obiteljskoga odgoja, pri čemu mnogi odabiru odgojno vodstvo „u krilu obitelji kao najveće jamstvo njegove zaštite i napretka“¹⁹³.

U majci se, uz oca, vidjelo odgajateljicu, što su Rimljani spretno izrazili sintagmom „*in gremio matris educari*“, odgajati se u krilu majčinu“¹⁹⁴. Iako se njezino djelovanje prvenstveno vezuje uz zidove obiteljskoga doma, njezin „odgojni utjecaj duboko će obilježiti život mladog naraštaja“¹⁹⁵. Rimsku matronu snažno oblikuju „sramežljivost i neizmjerena marljivost te uspravno stajanje uz *pater familias* kao nepobitno načelo provjerena odgoja“¹⁹⁶.

Različitosti rimskoga i grčkoga odgojnog sustava na izrazit se način očituju u prvim godinama djetetova života. Drevna rimska kultura odgoj djeteta obično ne prepušta u ruke ropkinja, dojilja ili dadilja, već odgojnu funkciju snažno vezuje uz lik majke. Ugled obitelji nimalo nije utjecao na „čast ostati u svojoj kući i baviti se svojim potomstvom“¹⁹⁷. Samo opravdanost teškim razlozima omogućavala je odgajateljicu djeteta odabrati među rodbinom na dobru glasu.

¹⁸⁹ *Isto*.

¹⁹⁰ Lovro Mihelić, *Razvoj obitelji u društvu*, 7.

¹⁹¹ Marko Pranjić, *Autohtoni starorimski odgoj*, 183.

¹⁹² Marjan Ninčević, Ino Hosni, *Razvoj starorimskoga sustava odgoja i obrazovanja*, 44.

¹⁹³ Marko Pranjić, *Autohtoni starorimski odgoj*, 183.

¹⁹⁴ *Isto*.

¹⁹⁵ *Isto*, 185.

¹⁹⁶ *Isto*, 184.

¹⁹⁷ *Isto*, 185.

Stara ratarska rimska kultura odlikovala se intimnošću bračnoga života, njegovanjem kulta predaka, podređenim položajem žene u odnosu na muža, čija je figura reprezentirala u kući vlast Lara¹⁹⁸. Međutim, s postupnim širenjem države i sve učestalijim izbivanjima očeva i sinova radi ratovanja ili trgovanja obitelj podliježe mijenama. Pod utjecajem individualizma na scenu stupa „kriza opće raskalašenosti“¹⁹⁹.

Starorimski običaj prigodom sklapanja ženidbe odnosio se na religiozni obred s prinom pirova kolača bogovima, ali s vremenom jedino vezivno tkivo postaje bračna ljubav (*affectio maritalis*), očitovana kroz obostranu privolu (*consensus*)²⁰⁰. Iako su patriciji isprva ustajali protiv valjanosti takva braka, ipak se uvriježio.

Gašenje kućne tradicije ojačalo je svijest o društvenoj naravi čovjeka, a s time i ideju o međuljudskoj ravnopravnosti kao građana istoga svijeta, čime se moral distancira „od tradicionalne religije i sve više priklanja filozofsko-antropološkom razmišljanju o prirodnom zakonu (*lex naturalis*)“²⁰¹, a sve više na značaju dobiva „osobnost kao osnovna bit čovjeka“²⁰².

Carsko doba ne poznaje specifičnu pravnu formu prilikom sklapanja braka, već se dostatnim tretirao „običan obostrani pristanak (*consensus*) popraćen zajedničkim stanovanjem (*cohabitatio*)“²⁰³. Justinijanovo zakonodavstvo formiranjem načela '*Nuptias non concubitus sed consensus facit*' udarit će temelje kasnijoj legislaciji.

2.3. PRVA STOLJEĆA KRŠĆANSTVA

Crkva je, dolazeći u kontakt s onodobnim svijetom i prihvaćajući razne sociološke i kulturne stvarnosti, trajno nastojala svoju poruku iznijeti na način blizak ljudima onoga doba. Jednako je vrijedilo i za obitelj: „Kršćanstvo je preuzimalo obiteljsku ustanovu od određenih grupacija čovječanstva; a prihvaćajući ju u onom stupnju razvitka u kojem bi ju zateklo pri susretu unutar židovskoga, grčkoga, rimskoga ili istočnjačkoga svijeta, nastojalo ju je kršćanski osmisliti“²⁰⁴.

¹⁹⁸ Usp. Anton Benveniste, *Obitelj kroz povijest*, 40.

¹⁹⁹ *Isto*.

²⁰⁰ Usp. *Isto*.

²⁰¹ *Isto*.

²⁰² Lovro Mihelić, *Razvoj obitelji u društvu*, 7.

²⁰³ Anton Benveniste, *Obitelj kroz povijest*, 40.

²⁰⁴ *Isto*, 41.

Mnogostruke ambijentalne uvjetovanosti poticale su prve kršćane da slijede onodobne društvene i kulturne forme. Vjernici su se tako nalazili pod paskom redovnog zakonodavstva. Stoga „su se u pravilu smatrali valjanima oni brakovi koji su bili sklopljeni po važećim građanskim pravilima“²⁰⁵.

Crkvena nastojanja u smjeru obitelji kretala su se prema obnovi kršćanske svijesti i očuvanju od poganskih primjesa, naročito onih radikalnih heterodoksnih stajališta, među koja ubrajamo ona gnostika, enkratita, montanista, manihejaca²⁰⁶.

Za ženidbu prvih stoljeća kršćanstva može se reći da „je zemaljska veličina s impliciranim moralnim, kršćanskim i crkvenim problemima“²⁰⁷. Četvrto stoljeće iznjedrilo je prva svjedočanstva o liturgijskoj/svećenikovoj molitvi prigodom vjenčanja, a najčešće se dovode u usku vezu sa sinagogalnom tradicijom. Taj običaj sve se više uvriježio od 4. stoljeća nadalje.

Kršćanska ženidba svoje utemeljenje nema „u nekom sakramentalnom (crkvenom) obredu vjenčanja – kako bismo to mi danas rekli – nego u krštenju“²⁰⁸. Stoga je sklapanje braka u vjerskom obliku za dvoje krštenika „značilo vezati se normalnom privolom, koja je, u skladu s postojećim obiteljskim i građanskim pravilima, bračnu vezu činila valjanom“²⁰⁹. Istok već od 8. stoljeća drži obveznim sklapanje crkvene ženidbe. Svakodnevni život i ozračje unutar kršćanskih obitelji prvih stoljeća oskudijeva potkrjepom, što ostavlja otvorenima brojna obiteljska pitanja ranoga kršćanstva.

Crkvenom nauku išla je u prilog načelna monogamnost rimskoga braka. Međutim, kršćanstvo bračnom vezu supružnika, iz kojega se rađa zajednica (*societas*), u odnosu na poganski svijet pridaje „nove dimenzije: nošen je vjernošću, uslužnošću, ljubavlju, jednakošću“²¹⁰. Za Rimljane „*pater familias* uživa gotovo bezgraničnu svest u kući, s velikim pravima, a jedva kojom dužnošću“²¹¹, dok je kršćanski otac obilježen „dubokim ljudskim dužnostima“²¹². Podređenost žene mužu postoji iz razloga kao što su prvi grijeh, specifičnost njezine prirode, učenje Apostola i rimskoga prava. Ipak, muževa prava nisu

²⁰⁵ *Isto.*

²⁰⁶ *Usp. Isto.*

²⁰⁷ *Isto.*

²⁰⁸ *Isto.*

²⁰⁹ *Isto.*

²¹⁰ *Isto*, 42.

²¹¹ *Isto.*

²¹² *Isto.*

neograničenih razmjera; tako ženina uloga više nalikuje figuri sestre nego onoj sluškinje ili ropkinje²¹³.

2.4. OSTACI ŽENIDBENIH OBIČAJA KOD GERMANA, KELTA, ANGLA I SAKSONACA

I nakon pokrštenja kod raznih naroda pronalazimo tragove očuvanja tradicijskih pogleda na bračnu zajednicu. Primjer su germanski narodi, za koje je ženidba „više plod nagodbe dvaju klanova nego li osobni ugovor između mladića i djevojke“²¹⁴. Plod te nagodbe bilo je primanje skrbništva (*mundium*) nad mladom od strane njezina oca ili skrbnika. Crkva je nakon dugo vremena uspjela unijeti svoje stajalište, ukorijenjeno u rimskom pravu, o privoli kao bitnom tvornom elementu braka. Kod Kelta, Angla i Saksonaca ženidba je imala formu kupoprodajnog ugovora: „Ženu bi dali kao robu, a skrbnik ili klan bi za nju dobio odgovarajuću cijenu“²¹⁵. Pristanak djevojke zadobio je pozornost tek oko 11. stoljeća.

2.5. SREDNJI VIJEK

Muškarac je bio dionikom javnoga života, dok je ženin životni prostor pretežno ograničen privatnim okvirima. Ženin opus uključivao je korisnost, skrb za muškarca, rađanje i odgoj potomstva, pronalaženje utjehe nakon smrti djeteta u novim trudnoćama i porodima. Kasnosrednjovjekovna ideja inicijative muškarca u odnosu na ženu, „pokušaja da se ljubav zaradi udvaranjem, a ne silom“²¹⁶, značajan je korak u međuodnosima spolova.

Dok je tjelesnost muškarca dovođena u vezu s racionalnim karakteristikama, žensko je tijelo, promatrano kroz prizmu tjelesnosti kao takve, bilo konfliktnom točkom. Nepogodnom položaju srednjovjekovne žene u prilog je išlo mizogino društvo, za koje je žena „divno zlo“, opaka i varljiva, desna ruka Sotone i isključivi krivac za izgon iz zemaljskog raja“²¹⁷. Iz uvjerenja da ženu, za razliku od muškarca, pokreću nagoni razvijeni su vrlo kruti obrasci djelovanja „sa svrhom kroćenja te 'opasne' prirodnosti“²¹⁸.

²¹³ Isto.

²¹⁴ Isto, 43.

²¹⁵ Lovro Mihelić, Razvoj obitelji u društvu, 8.

²¹⁶ Ines Vađunec, Položaj žene u srednjem vijeku na hrvatskim prostorima, *Pro tempore* (2009.), 6-7, 50.

²¹⁷ Isto.

²¹⁸ Isto.

Svijest o tomu da žena ne može odgovarati za samu sebe vodila je uvjerenju da njezin život i djelovanje kontroliraju „strah od Boga, nadzor muža, sram pred ljudima i snaga zakona“²¹⁹. Žena se može ostvariti u krjeposnosti ako je praćena vodstvom oca, supruga ili pak drugih muškaraca iz njezina okruženja. Djevojke bi trebale resiti „umjerenost, stidljivost, odanost i poslušnost“²²⁰, a prvenstveno su pozvane na očuvanje vlastita dostojanstva.

Otežani položaj srednjovjekovne žene slijedio je takvu rasporedbu „društva u kojem pojedinac prava i položaj dobiva po grupi, a ne po sebi“²²¹. Žene svoju društvenu poziciju zadobivaju isključivo putem svoje uloge u krilu obiteljske zajednice. Društveni status žene u bitnom je suodnosu s njezinim bračnim položajem.

Privatnost doma bila je mjesto za ženu. Dom je sačinjavao ženin životni prostor, predstavljao „mjesto na kojem je ona stvarala svoj svijet i održavala red“²²² svojom skrbi za domaćinstvo i njegove članove. Pripadnicama nižih društvenih slojeva skrb za domaćinstvo zahtijevala je često napuštanje doma, dok su plemkinje preferirale odlazak u crkvu kao svoju gotovo jedinu priliku za dodir s društvenom stvarnošću. Uz odlaske na misu ili ispovijed, vidljivost žene bila je prisutna „u onoj mjeri u kojoj je njen izlazak bio nužan za funkcioniranje obitelji“²²³.

Izvan okvira vlastita doma, život žena pretežno je bio ispunjen održavanjem rodbinskih i susjedskih kontakata i prisustvovanjem vjerskim obredima. Osim toga, obično su razvijale prislan odnos s pripadnicama svećeničkoga i redovničkoga staleža, ali i drugim pobožnim ženama. Za razliku od muškaraca, izgradnja njihovih veza nije bila bitno uvjetovana staleškom pripadnošću. Uz crkvu, pronalazimo svjedočanstva o mlinovima, trgovima i kućama kao najčešćim mjestima susreta žena.

Srednjovjekovna djevojka živjela je daleko od očiju javnosti, najvećim dijelom „iza zatvorenih vrata očinske kuće“²²⁴. Javno mnijenje karakteriziralo je određene oblike ponašanja kao prijetnje očuvanju ženske časti, među kojima možemo istaknuti boravak na prozoru, razgovor, izlaske u kasnim satima, duže zadržavanje u trgovini zatvorenih vrata²²⁵. Situacija bolesti uobičajeno je uključivala svijest o ženskoj skrbi. Briga oko mrtvaca i pogrebnih obreda

²¹⁹ *Isto*.

²²⁰ *Isto*, 51.

²²¹ *Isto*.

²²² *Isto*, 52.

²²³ *Isto*, 53.

²²⁴ *Isto*.

²²⁵ *Usp. Isto*.

nalazila se u rukama žena, predstavljajući jednu od rijetkih prigoda za ženin izlazak iz sfere privatnosti i njezino javno djelovanje, bez istodobnih kritika upućenih na račun ponašanja.

Žena je pozvana „osigurati dobre veze očevoj obitelji i produžiti rod svog muža“²²⁶. Udaju se promatralo kao „vrhovno postignuće za svaku ženu, jer je tako mogla ostati u svjetovnom životu i ostvariti svoju životnu svrhu, materinstvo“²²⁷, zbog čega su pri sklapanju braka ženska djeca imala prioritet u odnosu na mušku. Crkveno zakonodavstvo inzistira na ženinu suživotu s mužem, izvršavanju bračnih dužnosti, njezinoj poslušnosti i djelovanju usklađenom s muževom voljom u vidu bračnih dobara²²⁸. Ženina ljubav „definirana je kao strahopoštovanje i poslušnost“²²⁹, a muževa „kao blagost i naklonost“²³⁰. Životni standard načelno je bio uvjetovan socio-ekonomskim statusom i životnom sredinom.

Unutar bračnih zajednica javljalo se i nasilje. Splitski statut u pogledu zlostavljanja žena inzistira na muževoj zakletvi „da neće biti okrutan i povrijediti ju preko 'uobičajene mjere'“²³¹. Osim toga, pod prijetnjom globe iznesen je zahtjev ponovnoga primanja odbjegle žene, a slučajevi dokazanih opasnosti po život nevine žene omogućavali su joj život izvan muževe nazočnosti, uz istodobno primanje uzdržavanja. Među povodima zlostavljanja, koje je moglo ići čak do ubojstva žene, uz muževu ljubomoru, možemo istaknuti „ženin preljub, prigovaranje, neposluh, bježanje“²³². Najčešće fizičko nasilje nije postajalo sudskim predmetom, osim u slučajevima kobnima po žrtvu. Nesnošljivost prilika prisiljavala je ženu na samoobranu, koja se mogla okončati čak i ubojstvom muža. Kontinuitet situacije najčešće ih je vodio metodama poput čaranja i otrova.

Imovinski položaj srednjovjekovne supruge bitno je određen njezinom društvenom pozicioniranošću i životnim područjem. Iz obilja bračnih, miraznih ili kupoprodajnih ugovora saznajemo o praksi otvaranja bračnoga poglavlja činom kupovine ili najma kuće, kao i o samostalnoj kupovini kućice od svojih skromnih rezervi mladih udavača, obrtničkih kćeri, služavki ili bivših ancila, kojom su se uzdizale na ljestvici prilika za udaju.

²²⁶ *Isto*.

²²⁷ *Isto*.

²²⁸ Usp. *Isto*, 62.

²²⁹ *Isto*.

²³⁰ *Isto*.

²³¹ *Isto*, 62-63.

²³² *Isto*, 63.

Nije se jednako gledalo na poznanstvo ili potpuno nepoznavanje supružnika prije sklapanja braka, na već postojeću ljubav ili pristupanje braku roditeljskom ili tutorskom odlukom, na prvi ulazak u brak ili ostavljeni brak iza sebe u slučaju udovištva.

Supružnička apstinencija bila je obvezna tijekom trudnoće, osobito sa svrhom zaštite fetusa od ozljeda. Intimni bračni život prekidao se razdobljem dojenja i ženinim mjesečnim ciklusima sa svrhom sprječavanja začeca djeteta s mogućim oštećenjima. Rođenje prvoga djeteta obično su slijedile nove trudnoće i porodi. Veliki broj poroda mogući je utjecajni faktor na rano prekinuti život žena; osobito visoka stopa smrtnosti zahvaćala je period do 32. godine života. Brojnost potomstva jamčila je „obitelji radnu snagu, razgranate poslove i omogućavala pojedincima iz vlasteoskih rodova bavljenje politikom“²³³. Visoka stopa dječje smrtnosti nije se nalazila u međuovisnosti s društvenom pripadnošću. Najveća stopa smrtnosti kretala se od prve do nekoliko prvih godina života, a nije zaobilazila ni mladenačku dob, što je imalo za posljedicu smanjen udio onih koji su dostizali punoljetnost.

Tematika razvoda predstavljala je jednu od temeljnih spornih točaka „između crkvenog i laičkog modela braka“²³⁴. Osim ženina pristanka za sklapanje braka, poboljšanju njihova bračnog položaja pridonio je i stav Crkve da mužu nije dopušten jednostavan otpust žene i uzimanje druge, već se prethodno tražilo poništenje braka, a jedan od razloga za njegovo proglašenje mogla je biti i impotentnost kao zaprjeka konzumaciji braka. Rastava od stola i postelje kao mnogo raširenija pojava „mogla se provesti ako bi se ustanovilo da je brak nevaljan, u slučaju preljuba, zatajene bolesti, zlostavljanja, zločina ili sporazumom, ukoliko bi se supružnici željeli zarediti ili ne bi više mogli podnijeti zajednički život“²³⁵. Bilo je i onih koji su se pred kraj života nastojali posvetiti askezi.

2.6. SKOLASTIČKA SISTEMATIZACIJA I TRIDENTSKI SABOR

Period 11. stoljeća obilježen je zadobivanjem cjelokupne vlasti nad ženidbom Crkve na Zapadu, tako da su i građanski i vjerski učinci braka bili podložni crkvenim propisima. Istodobno dolazi do izgradnje teološke misli o sakramentima. Skolastika iznosi sistematsku teologiju braka: „Tvorni je element ženidbe prenesen od plemena ili oca na mladence. To je u zbilji značilo da se mladencima priznala punoljetnost supruga. Kada je to utvrđeno, sve ostalo

²³³ *Isto*, 65.

²³⁴ *Isto*, 67.

²³⁵ *Isto*.

pada u drugi plan: roditeljska nagodba, zaruke, miraz itd. Sam ženidbeni liturgijski blagoslov svećenika pao je u drugi plan. Više nije važno je li pristanak na brak javan ili tajan²³⁶.

Tridentski sabor, održan u 16. stoljeću, dekretom *Tametsi* uvodi crkvenu kanonsku formu kao obveznu, tako da je sklapanje braka pred župnikom ili ovlaštenim svećenikom, uz prisustvo dvaju ili triju svjedoka, određivalo njegovu valjanost, što je i danas važeća praksa Katoličke Crkve. Međutim, u djelatnom razdoblju Tridentskoga sabora Europu zahvaća „društveno-kulturno kretanje koje preko humanizma vodi sekularizmu“²³⁷, ujedno bivajući putem i do postupne „sekularizacije bračne ustanove, na koju više ne reflektira samo crkveni zakon, nego sve više država“²³⁸.

2.7. INDUSTRIJSKA REVOLUCIJA

Nakon prve, tzv. neolitske revolucije, koja je uvelike promijenila i unaprijedila uvjete čovjekova života, kao „drugo prekoračenje kulturno-civilizacijskog praga“²³⁹ uslijedila je industrijska revolucija. Njezino širenje teklo je iznimnom brzinom. Među čimbenicima industrijske revolucije svakako je potrebno istaknuti razvoj tehnike, misaona strujanja poput humanizma i sekularizma, eksperiment i kritičko promišljanje kao glavni izvor spoznaje, planiranje i poslovanje protkano izrazito trgovačko-potrošačkom energijom²⁴⁰. Jasno je da je ova pojava svjetskih razmjera ostavila duboke tragove i na obiteljsku zajednicu.

Pojava industrijske revolucije donosi sa sobom premještaj zaposlenosti sa seoskih lokacija u gradove. Velik dio seoskoga stanovništva seli u gradove i pronalazi posao u tvornicama. Upravo grad i tvornica jesu nova „pozornica zbivanja“²⁴¹. Sa svrhom doprinosa svojoj obiteljskoj zajednici na posao su odlazili ne samo muškarci, već i žene i djeca. U počecima radna se satnica protezala od 12 do 16 sati, a pauza tijekom radnoga vremena bila je moguća samo pod paskom voditelja pogona ili vlasnika tvornice. Takvi uvjeti otežavali su zajedničko provođenje vremena, a „obitelj je sve manje bila središte života njezinih članova“²⁴².

²³⁶ Lovro Mihelić, Razvoj obitelji u društvu, 8.

²³⁷ *Isto*.

²³⁸ *Isto*.

²³⁹ Anton Benveniste, Obitelj kroz povijest, 37.

²⁴⁰ Usp. *Isto*.

²⁴¹ *Isto*.

²⁴² Lovro Mihelić, Razvoj obitelji u društvu, 9.

Tradicionalna proširena obitelj našla se pred ponorom, a neke obiteljske zadaće preuzele su ustanove poput škola i bolnica.

Ekonomska kriza i Drugi svjetski rat stavljaju obiteljsku zajednicu pred nove izazove s obzirom da je mnogim muškarcima onemogućena uloga hranitelja obitelji gubitkom zaposlenja ili su pak na ratištima izgubili svoje živote. Osim toga, znatan teret pao je na leđa žena, koje su često sačinjavale većinsku radnu snagu u tvornicama s obzirom da „su tvorničari smatrali da se one lakše prilagođavaju radu na stroju, lakše im je naređivati, a mogu ih plaćati s pola iznosa koji bi isplaćivali muškarcima“²⁴³. Znale su raditi i više od 12 sati dnevno u tvornicama, a na njima su ležale i dodatne obveze vodstva domaćinstva, skrbi za djecu i iznošenja s ozljedama muža ili djece. Industrijsko doba pokazalo je iznenađujuće nehuman odnos prema djeci, koja su s radom započinjala sa 7 ili 8 godina, a nekada i u rudnicima kao 5-godišnjaci.

2.8. NOVIJE DOBA

Od početka 19. stoljeća različita područja ljudskog života zahvaćena su dubokim promjenama, a među njima i obiteljska zajednica. Sve jači zamah industrijalizacije i urbanizacije dovodi do transformacije tradicionalne velike obitelji, koja se nekoć „mogla oslanjati na splet pouzdanih izvanjskih uporišta koja su joj jamčila unutrašnju povezanost, sklopljenost i postojanost“²⁴⁴, u modernu, tzv. nuklearnu obitelj, koja se predstavlja kao „zajednica najuže osobne povezanosti bračnih partnera međusobno i sa svojom djecom“²⁴⁵.

Nekadašnje podudaranje mjesta stanovanja s mjestom rada pretočilo se u „zapošljavanje izvan kuće i ulaženje u sva područja javnog života“²⁴⁶, što se odnosilo i na žene, na čiju se dotadašnju ulogu, skladno izraženu riječima „žena – majka – domaćica“²⁴⁷, počelo gledati u promijenjenom tonu. One postaju dijelom svijeta obrazovanja, stječu ekonomsku samostalnost i jednaka prava s muškarcima, čemu su značajno doprinijeli ženski pokreti.

Naglasak se premješta na „dvoje slobodnih i odgovornih ljudi, kojima je budućnost zajamčena ne toliko izvanjskom strukturom institucije (...) koliko njihovim unutrašnjim

²⁴³ Isto.

²⁴⁴ Anton Benven, *Obitelj kroz povijest*, 48.

²⁴⁵ Ivan Bubalo, *Brak i obitelj u promijenjenom društveno-kulturnom kontekstu, Bogoslovska smotra*, 85 (2015.), 3, 655.

²⁴⁶ Isto.

²⁴⁷ Lovro Mihelić, *Razvoj obitelji u društvu*, 9.

duhovnim ljudskim potencijalom²⁴⁸. Obitelj prestaje biti predmetom intenzivne društvene skrbi i zaštite, ulazeći sve više u privatnu sferu, ali primajući „pojačanje u svojim iskonskim dimenzijama (*primary relationship*): u međusupružničkim odnosima, odnosima roditelji-djeca, odnosima samostalna obitelj-druge samostalne obitelji²⁴⁹.

Početak 18. stoljeća jača značaj ljubavi pri ulasku u brak, „što podrazumijeva osobni izbor partnera²⁵⁰, utječući na promjenu poimanja bračne zajednice, koja „se shvaća kao osjećajna, a ne isključivo kao ekonomska jedinica²⁵¹. Veće slobodarstvo na području seksualnosti očituje se i u distanciranju spolnoga užitka „od osjećaja grijeha i krivice²⁵², a dovodi i do porasta broja nezakonite djece. Patrijarhalna struktura i autoritarni tip obitelji postupno iščezavaju, a na scenu stupa obitelj koja „je nov oslonac našla u ljubavi i osobnoj partnerskoj privrženosti bračnih drugova²⁵³.

Postmoderne okolnosti pružaju više mogućnosti u razvoju karijere i profesionalnoga života. Djeca su „izvrgnuta dualnoj socijalizaciji²⁵⁴; uz roditelje, ulogu delegiranih odgojitelja preuzimaju institucije. Osim toga, svjedočimo porastu razvoda brakova, kao i povećanom broju obitelji s jednim od bioloških roditelja te maćehom ili očuhom. Sve češće možemo čuti krilatice poput one „hoću dijete, ali ne i muža²⁵⁵, a specifična narav posla jednoga od roditelja može prorijediti zajednički boravak i otežati neposrednost kontakta.

2.9. BRAK I OBITELJ PRED IZAZOVIMA SUVREMENOG DRUŠTVA

„Dobrobit osobe te ljudskog i kršćanskog društva usko je povezana s povoljnim stanjem bračne i obiteljske zajednice²⁵⁶, zbog čega je hitna zadaća reflektirati nad suvremenim izazovima koji zahvaćaju mnogobrojna područja ljudskog života, pa tako i tu drevnu instituciju od neizmjerne važnosti. Poimanje bračne i obiteljske zajednice sve je više pod utjecajem društveno-kulturnog konteksta, političkih i ekonomskih okolnosti. Današnje kulturno-

²⁴⁸ Anton Benveniste, *Obitelj kroz povijest*, 48.

²⁴⁹ *Isto*, 48-49.

²⁵⁰ Lovro Mihelić, *Razvoj obitelji u društvu*, 9.

²⁵¹ *Isto*.

²⁵² *Isto*.

²⁵³ Ivan Bubalo, *Brak i obitelj u promijenjenom društveno-kulturnom kontekstu*, 655.

²⁵⁴ Lovro Mihelić, *Razvoj obitelji u društvu*, 9.

²⁵⁵ *Isto*, 10.

²⁵⁶ Drugi vatikanski koncil, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu* (7. prosinca 1965.), u: *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008., 47.

antropološke mijene činiocem su da „se pojedinci u osjećajnom i obiteljskom životu više ne mogu, kao nekoć, osloniti na društvene poveznice“²⁵⁷.

Treba uzeti u obzir sveprisutnost individualističke kulture, koja „izopačuje obiteljske sveze i omogućuje da prevlada predodžba o subjektu koji sebe izgrađuje prema vlastitim prohtjevima i obezvrjeđuje svaku svezu“²⁵⁸. Snažni individualistički karakter „rađa kritičkim stavom prema institucijama“²⁵⁹. Tenzije nastale uslijed razmahanoga individualizma prožetog hedonističkim mentalitetom „dovode do gibanja netrpeljivosti i nasilništva u obitelji“²⁶⁰.

Na cijeni dobiva personalizacija usmjerena slobodi izbora; s jedne strane, „može pogodovati spontanosti i boljem korištenju vlastitih talenata“²⁶¹, a s druge strane, „ako je pogrešno usmjerena, može iznjedruti stavove stalnog nepovjerenja, straha od obveza, samoživost i nadmenost“²⁶². Danas prijete razarajuća opasnost istinsku slobodu poistovjetiti s relativističkim shvaćanjem koje svakoga pojedinca promatra kao subjekt autonoman djelovati u skladu s vlastitom voljom. Zapostavljaju se stožerne vrjednote i usmjeravajuća načela i veoma lako odlučuje za egoistični pristup životu.

Svjedočimo sve manjoj zastupljenosti vjere u društvenom prostoru, što znatno utječe na pristup bračnom i obiteljskom životu. Zatvaranje vjerske dimenzije unutar individualne i privatne sfere može biti kamen spoticanja svjedočanstvu koje su kršćanske obitelji pozvane pružiti svijetu koji ih okružuje. Društvena okruženja s pupajućim blagostanjem sa sobom nose izazov polaganja povjerenja „u očajničku potragu za društvenim uspjehom i gospodarskom dobrobiti“²⁶³.

Potisnuta vjerska dimenzija i razvodnjavanje vjerske prakse odražavaju se na obiteljske zajednice, jačajući osjećaj osamljenosti uslijed životnih izazova. Nezainteresiranost ili nedostatna posvećenost institucija može biti čimbenikom osjećaja napuštenosti. Državnom

²⁵⁷ XIV. Opća redovita skupština Biskupske sinode, *Relatio finalis. Zaključno izvješće Biskupske sinode svetom ocu Franji: Poziv i poslanje obitelji u Crkvi i suvremenom svijetu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2016., 5.

²⁵⁸ Isto.

²⁵⁹ Josip Čorić, Hrvatska obitelj danas, *Crkva u svijetu*, 37 (2002.), 1, 54.

²⁶⁰ XIV. Opća redovita skupština Biskupske sinode, *Relatio finalis. Zaključno izvješće Biskupske sinode svetom ocu Franji: Poziv i poslanje obitelji u Crkvi i suvremenom svijetu*, 8.

²⁶¹ Papa Franjo, *Amoris laetitia. Posinodalna apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama, kršćanskim supruzima i svim vjernicima laicima o ljubavi u obitelji*, 33.

²⁶² Isto.

²⁶³ XIV. Opća redovita skupština Biskupske sinode, *Relatio finalis. Zaključno izvješće Biskupske sinode svetom ocu Franji: Poziv i poslanje obitelji u Crkvi i suvremenom svijetu*, 6.

zakonodavstvu povjerena je zadaća ulagati u budućnost mlađih naraštaja i biti im pri ruci kod realizacije njihova plana zasnivanja obitelji.

Duboku krizu bračnog i obiteljskog života „očituju razne pojave izvanbračnoga suživota kao što su mnogi oblici slobodnih veza, brak na pokus, rastave, 'homoseksualni brak', neutralizacija ženidbe“²⁶⁴. Zakonodavstvo brojnih zemalja otvara sve širi spektar mogućnosti alternativnih bračnih oblika, „što ima za posljedicu da se brak sa svojim karakteristikama isključivosti, nerazrješivosti i otvorenosti prema životu pokazuje kao staromodna i zastarjela opcija u odnosu na druge“²⁶⁵. U mnogim zemljama na snazi je „pravna dekonstrukcija obitelji, gdje se nastoje usvojiti modeli temeljeni gotovo isključivo na paradigmi autonomije volje“²⁶⁶.

Mladim naraštajima nije privlačna konačnost obveza u osjećajnim odnosima, što rezultira čestim odabirom zajedničkoga suživota bez ženidbenoga veza ili pak održavanja neobveznih i povremenih odnosa s drugom osobom. Sve se više uvriježila pojava predbračnoga suživota, čak i kada nije praćen nakanom za institucionalnom formalizacijom. Tako se brak, koji zahtijeva „odgovornost i vjernost, zajednički rad i odvažnost, ljubav i sebedarje“²⁶⁷, doživljava suviše opterećujućim za osobu prožetu duhom sekularizma, koji „djeluje prema tržišnoj matrici ponude i potražnje, stvarajući folklornu religioznost“²⁶⁸. Smatramo važnim, između ostaloga, spomenuti „današnji brzi ritam života, stres i organizaciju društva i rada“²⁶⁹ kao kulturne čimbenike koji priječe odvažnost preuzimanja trajnih obveza.

Crkva je zabrinuta pred sumnjama mladih naraštaja u bračnu instituciju, čemu pogoduje, s jedne strane, sve raširenija „pošast rastave“²⁷⁰ zbog svoje „pravne lakoće, društvenog prihvaćanja takve odluke, slabe pripreme na brak, ekonomske samostalnosti partnera i sve češćeg manjka djece u braku“²⁷¹, a s druge strane, osnažena svijest o negativnim učincima neuspjelih brakova na čitavu obiteljsku zajednicu, osobito na djecu. Majka Crkva brine i pred pre nagljenim sudovima brojnih vjernika u korist raskida ženidbenoga veza i olakim prepuštanjem novom odnosu, misleći „da se, kao na društvenim mrežama, ljubav može spojiti

²⁶⁴ Alojzije Čondić, *Obitelji, gdje si?*, Crkva u svijetu, Split, 2018., 192.

²⁶⁵ Papa Franjo, *Amoris laetitia. Posinodalna apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama, kršćanskim supruzima i svim vjernicima laicima o ljubavi u obitelji*, 53.

²⁶⁶ *Isto*.

²⁶⁷ Alojzije Čondić, *Obitelji, gdje si?*, 193.

²⁶⁸ *Isto*, 192.

²⁶⁹ Papa Franjo, *Amoris laetitia. Posinodalna apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama, kršćanskim supruzima i svim vjernicima laicima o ljubavi u obitelji*, 33.

²⁷⁰ Drugi vatikanski koncil, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu*, 47.

²⁷¹ Karlo Koračević, *Novije promjene u življenju i shvaćanju braka i obitelji, Bogoslovska smotra*, 69 (1999.), 2-3, 278.

ili prekinuti po korisnikovu nahođenju, a odnos brzo 'blokirati'²⁷². Stoga je nužno analitički pristupiti korijenima takvih pobuda.

Nekoć su žene stupale u brak kako bi stekle materijalnu sigurnost i društvenu afirmaciju, dok se danas u bračnoj luci traga za osobnim zadovoljstvom. Središnju ulogu igra bračni par, koji je pod sve manjim utjecajem šire rodbinske mreže. Na snazi dobiva „sentimentalno-afektivna povezanost para“²⁷³, koji „postaje 'norma sam sebi“²⁷⁴, dok društvena karika povezanosti blijedi. Snažna emancipacija, utemeljena „na autonomiji pojedinca i afirmaciji etike samorealizacije“²⁷⁵, obitelj promatra kao „proizvoljnost pojedinca“²⁷⁶, smještajući ju u sferu intimnosti.

Pad nataliteta pod utjecajem je brojnih čimbenika, a istaknutiji među njima svakako jesu „industrijalizacija, seksualna revolucija, strah od prenapučenosti, gospodarske teškoće i razvitak kontraceptivnog i pobačajnog stajališta“²⁷⁷. Demografski pad zabilježen je uslijed protunatalitetnog mentaliteta, kao i u jeku djelovanja politika reproduktivnog zdravlja na svjetskoj razini. Konzumeristički misaoni sklop može potaknuti pojedinca na odustajanje od otvorenosti životu kako bi njegova sloboda i stil života ostali netaknutima. Kultura duboko prožeta egoističnim i hedonističkim pogledom na život ucrtava put nedopuštenim postupcima kojima se sprječava rađanje.

Iako je pad nataliteta često dovođen u vezu sa slabljenjem valorizacije roditeljstva, važno je istaknuti da današnje doba iznimno visoko kvalificira odnos roditelja i djece. Sve razvijenija prisnost s djecom uslijedila je kao učinak „oslabljene bračne veze i društvenih odnosa“²⁷⁸. Promijenjeni kulturni kontekst „djecu više ne shvaća kao produžetak vlastite vrste u generacijskom lancu, već ona postaju osobna realizacija bez generacijskih konotacija“²⁷⁹. Opadanje broja rođenih i osnažena regulacija rađanja doprinose poimanju roditeljstva u

²⁷² Papa Franjo, *Amoris laetitia. Posinodalna apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama, kršćanskim supruzima i svim vjernicima laicima o ljubavi u obitelji*, 39.

²⁷³ Dragan Nimac, (Ne)mogućnosti tradicijske obitelji u suvremenom društvu, *Obnovljeni Život*, 65 (2010.), 1, 31.

²⁷⁴ Isto.

²⁷⁵ Isto.

²⁷⁶ Isto.

²⁷⁷ XIV. Opća redovita skupština Biskupske sinode, *Relatio finalis. Zaključno izvješće Biskupske sinode svetom ocu Franji: Poziv i poslanje obitelji u Crkvi i suvremenom svijetu*, 7.

²⁷⁸ Dragan Nimac, (Ne)mogućnosti tradicijske obitelji u suvremenom društvu, 31.

²⁷⁹ Isto.

određenom romantičarskom duhu, dok njegova požrtvovna dimenzija blijedi; naime, „taj događaj poprma karakteristike 'visokog emocionalnog naboja'“²⁸⁰.

Tradicionalni brak, promatran „isključivo u funkciji prokreacije“²⁸¹, svoj smisao pronalazi u stjecanju potomstva i sredstvu kroćenja strasti. Postmoderni brak više ne promatra u djeci prvenstvenu svrhu bračne zajednice, što je dovelo do toga da se „obitelj počela, uvjetno rečeno, rasterećivati i svoje reproduksijske funkcije“²⁸². Bračno zajedništvo se poima „kao partnerski odnos koji uključuje relativno neovisan život, pravo i mogućnost na osobni razvoj i slobodu, fleksibilnu raspodjelu uloga, uzajamno povjerenje i veliko otvaranje prema vani“²⁸³.

Nova značenja roditeljstva pogoduju produženom ostanku djece u okrilju roditeljskog doma; naime, „djeca pomiču fazu 'otisnuća u svijet' i odgađaju proces osamostaljivanja“²⁸⁴. Mladi zaziru od donošenja konačnih odluka, čeznu za vlastitom autonomijom, nastoje se okušati u što više toga. Drugim riječima, rasprostranjena je „paradigma eksperimentiranja i reverzibiliteta izbora“²⁸⁵. Osim toga, u nemalom broju slučajeva su i sami odrasli oni koji mladima preporučuju zajednički suživot na određeno vrijeme i izbjegavanje ishitrenih odluka.

Sociološki gledano, odgađanju formalizacije odnosa doprinosi problem nezaposlenosti, ali i neriješeno stambeno pitanje, imajući u vidu da obiteljsko zajedništvo i dom „idu jedno s drugim ruku pod ruku“²⁸⁶. Upravo nam ovaj primjer treba biti poticajnim impulsom za zalagajuće djelovanje na području obiteljskih prava. S psihološkog stajališta, plodno tlo za odgađanje odluke pruža razvijena „kultura puerocentrizma“²⁸⁷. Veći broj djece zahtijeva intenzivniju posvećenost, ostavlja roditeljima manje prostora za osobni napredak, a i financijski ih iscrpljuje. Stoga se roditelj koji je mnoga ulaganja položio u manji broj djece teže miri s njihovim odlaskom od kuće, zbog čega se „često na štetu djetetove emancipacijske prednosti želi zaštititi od samoće stanja praznog gnijezda“²⁸⁸.

Dok je vezivno tkivo tradicionalnoga zajedništva sačinjavao ekonomski element, kohezivna snaga postmodernoga zajedništva leži u određenom emocionalnom interesu. Budući

²⁸⁰ Isto.

²⁸¹ Karlo Koračević, *Novije promjene u življenju i shvaćanju braka i obitelji*, 274.

²⁸² Dubravka Maleš, *Obitelj i obiteljski odgoj u suvremenim uvjetima*, *Dijete, vrtić, obitelj*, 18 (2012.), 67, 14.

²⁸³ Karlo Koračević, *Novije promjene u življenju i shvaćanju braka i obitelji*, 274.

²⁸⁴ Dragan Nimac, *(Ne)mogućnosti tradicijske obitelji u suvremenom društvu*, 31.

²⁸⁵ Isto, 32.

²⁸⁶ Papa Franjo, *Amoris laetitia. Posinodalna apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama, kršćanskim supruzima i svim vjernicima laicima o ljubavi u obitelji*, 44.

²⁸⁷ Dragan Nimac, *(Ne)mogućnosti tradicijske obitelji u suvremenom društvu*, 32.

²⁸⁸ Isto.

da je društvena karika bračne zajednice pala u drugi plan pored one intimne, važno je imati u vidu da „svaka prijetnja tom intimnom odnosu ugrožava sam opstanak braka“²⁸⁹. Intimnost je često cesta koja vodi egocentrizmu, koji „čini ljude nesposobnima gledati izvan sebe, izvan vlastitih želja i potreba“²⁹⁰. Emocionalni altruizam trebao bi zauzimati visoko mjesto na ljestvici bračnih i obiteljskih vrijednosti.

Životni stil i tempo doživjeli su promjene. Zamjećujemo „mnoge varijabilnosti oblika života“²⁹¹. Ljudi su skloni čestim i brzim promjenama. Okružuje nas „sveprisutna fragilnost međuodnosa“²⁹². Čini se jednostavnijim, „pa i iz naivnih razloga, zatražiti rastavu nego dati otkaz mobilnom operateru“²⁹³.

Brak se, sve do novijega vremena u zapadnom kulturnom krugu promatran „u duhu cjelokupne europske tradicije određene grčkim mišljenjem, rimskim pravom i biblijskom vjerom“²⁹⁴, rastočio „u čitavu paletu različitih oblika životnih zajednica, istoga imena, ali često veoma različitog sadržaja“²⁹⁵. Postmoderna kulturna revolucija snažno dovodi u pitanje samu bit bračne zajednice. Tako dolazi do preinake „klasičnog odnosa između *prirode* i *postavke*: više ljudsku postavku, odredbu ili zakon ne određuje narav, nego obrnuto: ljudska *postavka* određuje *narav*“²⁹⁶. Brak više ne počiva na svojim naravnim temeljima, kako se smatralo kroz čitavu dosadašnju povijest, već je plod „arbitrarne ljudske odredbe“²⁹⁷. Pripadnici različitih tipova zajedništva teže zakonskoj afirmaciji i inzistiraju na pravnom izjednačavanju s tradicionalnom nuklearnom obitelji. Naravno utemeljenje bračne i obiteljske zajednice „sučeljava se s kulturom koja niječe izvornost braka ili prezentira 'likvidnu' obitelj koja se može adaptirati bilo kojim liberalnim zahtjevima“²⁹⁸.

Sve raširenija pojava unutar obiteljskih zajednica ogleda se u zamjeni izravnoga kontakta među članovima obitelji svijetom tehnologije. Dugotrajnost radnoga vremena, umor po dolasku kući i manjak žara za komunikacijom otežavaju održavanje obiteljskih međuodnosa. Zajedničko vrijeme svodi se „na nekoliko sati druženja poslijepodne ili navečer, vikendom,

²⁸⁹ Isto.

²⁹⁰ Papa Franjo, *Amoris laetitia. Posinodalna apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama, kršćanskim supruzima i svim vjernicima laicima o ljubavi u obitelji*, 39.

²⁹¹ Ivan Koprek, Razarajući čimbenici braka i obitelji, *Bogoslovska smotra*, 85 (2015.), 3, 775.

²⁹² Isto.

²⁹³ Isto.

²⁹⁴ Ivan Bubalo, Brak i obitelj u promijenjenom društveno-kulturnom kontekstu, 647.

²⁹⁵ Isto, 657.

²⁹⁶ Isto, 660.

²⁹⁷ Isto.

²⁹⁸ Alojzije Čondić, *Obitelji, gdje si?*, 193.

praznicima i za godišnjih odmora²⁹⁹. U sve većem broju obitelji gasi se običaj zajedničkih obroka. Tzv. *fast food* obiteljski model predstavlja se kao „život jednoga *pored* drugoga, umjesto jednoga *s* drugim“³⁰⁰.

Uloge muškarca, žene i djece podvrgnute su mijenama, što je urodilo fenomenom „nepreglednih promjena u partnerskim i obiteljskim oblicima života“³⁰¹. Postmoderna obitelj giba se u smjeru osobnih interesa, dok tradicionalne obiteljske vrijednosti gube dominantnu ulogu.

Muškarci i žene pokazuju podjednaku tendenciju prema profesionalnoj izgradnji i ekonomskoj sigurnosti. „Upravo jer brak više nije niti nužnost niti očita vrijednost“³⁰², sve je češći fenomen odgađanja stupanja u brak sa svrhom posvećivanja vlastitom obrazovanju, osobnom usavršavanju i gradnji karijere. Postmoderna pojedincima pruža više mogućnosti za osobni i profesionalni razvoj.

Uz majčinsku ulogu, žene se odlučuju i za profesionalni život, a skrb o djeci sve više dolazi u ruke profesionalaca. Ekonomska ovisnost žene, nekadašnji „amortizator bračnog trenja“³⁰³, danas se pretače u kušnju koja, „umjesto strpljivog angažmana na rješavanju konfliktne situacije“³⁰⁴, može značiti jednostavan odlazak. Osim toga, pojavljuju se žene koje se, napojene na feminističkim izvorima, odlučuju za dijete, ali ne i za muža. Spomenimo i to da se brojni partnerski odnosi rađaju uslijed djelovanja specijaliziranih agencija u vidu povezivanja pojedinaca sličnih očekivanja i interesa.

Veliki izazov izvorno kršćanskom poimanju braka i obitelji predstavlja galopirajući sekularizam, „čija se razarajuća sklonost s protukršćanskim stavovima nametljivo širi pomoću medija, audiovizualnih i elektronskih sredstava, interneta te odgojno-obrazovnih i kulturnih ustanova s *gender* ideologijom“³⁰⁵.

Mediji svojom prisutnošću u mnogim domovima utječu na obiteljski život, osobito svojim bračnim i obiteljskim sadržajima. Teološkom poimanju braka i obitelji ne idu u prilog modernistički prikazi muškarca i žene, njihovih pogleda na život, primamljivoga života. Međutim, čak i naizgled dobri programatski sadržaji gledom na bračnu i obiteljsku harmoniju

²⁹⁹ Karlo Koračević, *Novije promjene u življenju i shvaćanju braka i obitelji*, 276.

³⁰⁰ Ivan Koprek, *Razarajući čimbenici braka i obitelji*, 775.

³⁰¹ Dubravka Maleš, *Obitelj i obiteljski odgoj u suvremenim uvjetima*, 13.

³⁰² Karlo Koračević, *Novije promjene u življenju i shvaćanju braka i obitelji*, 274.

³⁰³ *Isto*, 277.

³⁰⁴ *Isto*, 278.

³⁰⁵ Alojzije Čondić, *Obitelji, gdje si?*, 192.

rijetko iznose integralni bračni i obiteljski moral očima Katoličke Crkve, koji bitno uključuje govor o predbračnoj čistoći, trajnoj bračnoj vjernosti, doživotnosti bračnoga veza; učestali su sadržaji bračnih izdaja, seksualnih odnosa izvan bračne zajednice, razvoda, kontraceptivnoga mentaliteta, pobačajnoga stajališta, homoseksualnoga opredjeljenja³⁰⁶.

³⁰⁶ Usp. Juraj Mirko Mataušić, *Obitelj u globalnom selu*, *Diacovensia*, 13 (2005.), 2, 252.

3. IZABRANI MORALNI I PEDAGOŠKI VIDICI BRAKA I OBITELJI

Postoje različiti i jednako važni oblici ljubavi u životu ljudske osobe, primjerice ljubav roditelja prema djeci i ljubav djece prema roditeljima, ljubav prema braći i sestrama ili rođacima, ljubav prema prijateljima, ljubav između muškarca i žene. Polaznu osnovu braka i obitelji čini ljubav među osobama različita spola kao specifičan oblik ljubavi. Snaga ljubavi i spolne privlačnosti između mladića i djevojke budi želju za zajedničkim životom, zbog čega odlučuju napustiti domove svojih roditelja i stupiti u brak. Bračni je savez u samoj svojoj biti na neponovljiv način nošen na krilima ljubavi kao temelja zajedništva. Bitnu dimenziju supružništva predstavlja prokreacija s obzirom na to „da je svaki istinski međuosoban odnos stvaralački znak“³⁰⁷. Uzajamna ljubav supružnika ne ostaje zatvorena u isključivoj službi njihova duhovnog i tjelesnog zajedništva, već teži rađanjem djece osnovati obiteljsko zajedništvo. U djeci se očituje procvat bračne ljubavi. Govoreći na ljudskom planu, planiranje obitelji podrazumijeva sposobnost odgajati. Rađanje i odgajanje djeteta predstavljaju „dva momenta jedne iste akcije“³⁰⁸: konstituiranje života i njegovo formiranje u osobnost. Roditeljski poziv nužno uključuje brigu za primjeren odgoj djeteta.

3.1. BRAČNA LJUBAV

3.1.1. Vlastitosti i bitne vrjednote bračne ljubavi na antropološkoj i vjerskoj osnovi

Stvoritelj, koji je u sebi trojstveno zajedništvo, u ljudsku je narav upisao poziv na ljubav i sebedarje. Čovjek, plod Božje ljubavi i njegova slika, „stvoren je iz ljubavi za ljubav“³⁰⁹. Tako je darivanje u ljubavi i obdarenost ljubavlju druge osobe „poziv i duboka *potreba* ljudske osobe“³¹⁰. Svoje dostojanstvo slike Božje ostvaruje upravo kroz sposobnost da ljubi i bude ljubljen. Bez ljubavi čovjek „ostaje neshvatljivo biće, život mu je lišen smisla ako mu se ne objavi ljubav, ako se ne sretne s ljubavlju, ako ju ne iskusi i ne usvoji, ako u njoj živo ne sudjeluje“³¹¹.

³⁰⁷ Velimir Valjan, *Moral spolnosti, braka i obitelji*, 325.

³⁰⁸ Ivan Fuček, 'Odgovorno roditeljstvo' – stvarnost ili utopija?, *Obnovljeni Život*, 29 (1974.), 3, 251.

³⁰⁹ Hrvatska biskupska konferencija, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, 4.

³¹⁰ *Isto*.

³¹¹ Ivan Pavao II., *Redemptor hominis*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1980., 10.

Brač je, između svih oblika ljudskih zajedništava, najdublje prožet intimnošću potpuna sebedarja jedne osobe drugoj, predstavljajući savez „u kojem je druga osoba u svojoj potpunoj osobnosti objekt ljubavi“³¹², a uzajamna ljubav bit odnosa. Prijateljski odnos kao vezivno tkivo ima zajedništvo interesa i iskustava. Roditelji svoj odnos prema djeci grade na osnovi brige i odgoja, dok ključ dječjeg odnosa prema roditeljima čini odgovor poslušnošću i zahvalnošću na podarenu skrb i zaštitu. Ipak, „iako oni mogu otkriti svoj stvarni smisao samo na temelju ljubavi i pod njezinim okriljem, bit i isključivi princip takvih odnosa nije uzajamna ljubav“³¹³. Bračno je zajedništvo „čudesan savez dviju osoba u ljubavi i po ljubavi“³¹⁴.

Često susrećemo, čak i unutar katoličkoga miljea, pogrešno mnijenje o razlikovanju bračne ljubavi od ostalih oblika ljudske ljubavi samo po uključivosti tjelesne dimenzije. Naprotiv, bračna ljubav u sebi uključuje jedinstveno uzajamno sebedarje kao svoju izvanrednu karakteristiku. Nepobitno je da svaki oblik ljudske ljubavi uključuje svojevrsno davanje, ali bračno uzajamno sebedarje je potpuno i konačno. Bračna ljubav uključuje darivanje čitave osobnosti drugoj osobi. Svaka vrsta ljubavi, bez sumnje, „žudi za uzajamnošću bez ikakve sjenke egoizma, no u bračnoj ljubavi postoji težnja ne samo za općenitim uzvratom nježnosti, nego i za jedinstvenom ljubavi“³¹⁵ prožetom ekskluzivnom pripadnošću. Bračna ljubav izgrađuje takav „odnos u kojem se pogled svake od osoba isključivo usmjerava na drugu osobu“³¹⁶. Bračna ljubav, između svih oblika zemaljskih zajedništava, očituje „najizraženiji oblik odnosa *ja – ti*“³¹⁷. Voljena osoba obuzima misli i prožima osjećaje svojega bračnog druga; kratko rečeno, postaje središte njegova života. Onaj koji istinski ljubi ne dijeli samo životni prostor s voljenom osobom, već joj posvećuje svoj život u cijelosti.

Bračna ljubav podrazumijeva konačnu odluku kojom biramo drugu osobu. Naime, „između ljubavi u bračnom smislu i drugih oblika ljubavi postoji takva razlika da se na pitanje voli li neka osoba drugu ili ne u tomu smislu može sasvim sigurno odgovoriti s 'da' ili 'ne'“³¹⁸. Moguća nagla pojava i sposobnost dozrijevanja takve ljubavi već na prvom susretu dodatno ju razlikuju od drugih vrsta ljubavi. Naime, ovdje se „osobnost voljene osobe iznenada otkriva kao potpuno sjedinjenje“³¹⁹. Dublje otkrivanje bića drugoga pretpostavka je svake ljubavi.

³¹² Dietrich von Hildebrand, *Brač: otajstvo vjerne ljubavi*, Crisinus, Križevci, 2020., 25.

³¹³ *Isto*, 26.

³¹⁴ *Isto*, 27.

³¹⁵ *Isto*, 28.

³¹⁶ *Isto*.

³¹⁷ *Isto*, 29.

³¹⁸ *Isto*, 30.

³¹⁹ *Isto*.

Ljubav koegzistira s manama druge osobe. Bračna ljubav „intuitivno otkriva čitavo biće druge osobe u otajstvenom lucidnom savezu“³²⁰, osvjetljujući ne „samo individualne osobine vrijedne hvale, nego i osobit šarm njezine cjelovite individualnosti koji prožima sve i karakterizira suštinu njezina bića, šarm koji se može u potpunosti razumjeti komplementarnošću osobe i koji svoj puni smisao može imati samo za nju samu“³²¹.

Dok se prijateljska, roditeljska i dječja ljubav mogu ostvariti i među osobama istoga spola, bračna ljubav može opstojati samo između muškarca i žene. Međutim, važno je ukazati na opasnost redukcije njezine specifičnosti na tjelesnu sferu i izbjeći poimanje bračne ljubavi kao prijateljskoga odnosa s dodatkom seksualne aktivnosti. Razlika između muškarca i žene je metafizičke naravi. Muškarac i žena su na jedinstven način stvoreni jedno za drugo i imaju neponovljivu sposobnost uzajamne nadopune. Naime, „odnos *ja – ti*, kojim se čitava osobnost voljene osobe zahvaća na otajstveni način kao jedinstvo unatoč svim izvanjskim preprekama – može postojati samo između dviju vrsta duhovnih osoba, muške i ženske, budući da se samo između njih može naći taj komplementarni karakter“³²². Poligamija se protivi samoj naravi braka i bračne ljubavi, koja je sa svojim karakteristikama „potpunosti, uzajamnog sebedarja i ekskluzivne okrenutosti prema voljenoj osobi“³²³ okrenuta prema samo jednoj osobi. Dok se veći broj prijatelja ne kosi s principom prijateljstva, „za muškarca nije moguće da bračnom ljubavlju voli dvije žene“³²⁴. Time bi se narušila sama koncepcija odnosa.

Definiranje naravi ženidbe redovito kao svoju polazišnu točku ima ljubav. Ljubav čini jezgru ženidbenoga saveza. Brak i obitelj su upravo zajednica života i ljubavi, ustanovljena od samoga Stvoritelja, a uspostavljena osobnim činom privole³²⁵. Pristanak partnera nipošto „nije građanska konvencija, nije 'komad papira', nije formalnost ni nepotreban obred koji nema nikakve veze s ljubavlju“³²⁶. Odabir bračne opcije jedna je od najdalekosežnijih životnih odluka, a proizlazi iz čina slobodne volje. Tom izvanrednom odlukom za pojedinca započinje golema promjena. Uplovljavanje u bračnu luku, nalik na redovničke zavjete, znači početak pripadništva novom životnom staležu. Započinja „cvjetati uzvišena kreacija koja, jednom kad procvjeta, postavlja najviše zahtjeve pred dvoje partnera“³²⁷.

³²⁰ *Isto*, 31.

³²¹ *Isto*, 31-32.

³²² *Isto*, 34.

³²³ *Isto*, 38.

³²⁴ *Isto*.

³²⁵ Usp. Drugi vatikanski koncil, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu*, 48.

³²⁶ Andreas Laun, *Ljubav i partnerstvo*, Verbum, Split, 2016., 71.

³²⁷ Dietrich von Hildebrand, *Brak: otajstvo vjerne ljubavi*, 41.

Autentično značenje bračne ljubavi danas je bitno narušeno pod utjecajem sredstava društvenoga priopćavanja, literature, žurnalistike, glazbe. Bračnu ljubav čini „*jedinstvo* između dva voljena bića, jedinstvo srdaca i duhovnoga, odnosno duševnog svijeta, jedinstvo volja da se jedno drugomu potpuno daruju“³²⁸. Ona „je traženje i potreba drugoga, trpljenje kad drugoga nema, kad je daleko ili odsutan“³²⁹, poniranje i bezrezervno prihvaćanje druge osobe u cjelini njezina bića, uključujući njezine vrline i nesavršenosti. Stupanje u brak iz interesnih ciljeva kao što su nasljedstvo, čast, imetak, što je predstavljalo čestu pojavu nekadašnjeg društva, u svom nedostatku „temeljnih pretpostavki istinske vjernosti i duboka sjedinjenja (...) osoba i srdaca“³³⁰, ne ostvaruje dostojanstvo i vrijednost kršćanskog braka.

Bračna ljubav je prije svega „na izvrstan način ljudska“³³¹. Naime, „poziv tijela i nagona, snaga osjećaja i čuvstvenosti, težnja duha i volje“³³² sastavnice su ljudske osobe koje bračna ljubav u sebi objedinjuje. Ta pak ljubav „nije puki nagon naravi ili osjećaja, nego je također i u prvom redu čin slobodne volje, koji ide za tim da se u radostima i bolima svakidašnjeg života ne samo održi, nego i da raste, tako da bračni drugovi postanu jedno srce i jedna duša i da zajednički postignu svoje ljudsko savršenstvo“³³³. Nadalje, ona pronalazi svoje očitovanje i u posvemašnjosti, predstavljajući „sasvim osebujan oblik osobnog prijateljstva u kojem bračni drugovi nesebično među sobom dijele svaku stvar, bez ikakvih nepravednih izuzetaka ili nastojanja kako bi samo sebi ugodili“³³⁴. Istinski ljubiti svoga bračnog druga znači ljubiti ga ne „samo radi onoga što od njega prima, nego i radi njega samog, radujući se što ga može obogatiti darivanjem sebe“³³⁵.

Nezamisliva je bračna ljubav koja bi bila opoziva, na koju bi mogli utjecati bračnom paru još nepredvidivi sadržaji budućnosti, primjerice bolest i različite nedaće. Zaista autentična ljubav bitno je protivna „*svakom predviđanju* činjenica koje bi bile kadre raskinuti taj afektivni vez“³³⁶. Vlastitost ljubavi jest bezuvjetno prihvaćanje drugoga, pa i u okolnostima poput bolesti, nemoći, boravka u zatvoru, dugotrajne razdvojenosti. Polaziti od eventualne mogućnosti rastave već na samom početku bračnoga hoda bilo bi izražaj manjkava i ograničena poimanja

³²⁸ Ivan Fuček, *Predbračna ljubav. Bračna ljubav*, Verbum, Split, 2005., 331.

³²⁹ *Isto*.

³³⁰ *Isto*, 332.

³³¹ Drugi vatikanski koncil, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu*, 49.

³³² Ivan Pavao II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1981., 13.

³³³ Pavao VI., *Humanae vitae. Enciklika o ispravnoj regulaciji poroda*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008., 9.

³³⁴ *Isto*.

³³⁵ *Isto*.

³³⁶ Ivan Fuček, *Predbračna ljubav. Bračna ljubav*, 337.

ljubavi. Supružnici, na tragu Abrahamova primjera, „izlaze iz svoje zemlje od trenutka u kojem, osjećajući poziv na bračnu ljubav, donesu odluku da će se darovati drugom bez zadržke“³³⁷. Različite životne okolnosti zahtijevat će od njih da „napuste vlastitu inertnost, vlastite sigurnosti, prostore spokoja te idu u zemlju koju Bog obećaje: biti dvoje u Kristu, *dvoje u jednom*“³³⁸.

Bračna ljubav se ne iscrpljuje u uzajamnu darivanju dviju osoba, već u svojoj najintimnijoj strukturi krije upisanu naravnu težnju prema prokreativnosti. Ona se otvara plodnosti, pronalazeći u spolnoj intimnosti, za razliku od Augustinova spolnoga pesimizma, prostor uzajamna obogaćivanja: „Takva ljubav, koja ujedno združuje božansko i ljudsko, vodi supruge slobodnom i uzajamnom darivanju samih sebe i obistinjuje se nježnim osjećanjem i djelom te prožima sav njihov život; štoviše, sama se usavršuje i raste svojim velikodušnim izvršavanjem“³³⁹. Upravo je plodnost bračne ljubavi „izražaj koji u svakom smislu *usavršava* bračno sjedinjenje i međusobno darivanje i bez čega je ista ljubav siromašna, a može se izroditi i u puki sterilni egoizam i dosadu“³⁴⁰. Velikodušno uzajamno darivanje bračnih partnera krije dubinsku „težnju da u svojoj ljubavi izraze *život sličan njihov životu* koji će biti sposoban da za neko vrijeme produži njihovo sjedinjenje i koji će biti (...) vidljiv plod njihova susreta u ljubavi“³⁴¹, njihovih volja da zauvijek ostanu zajedno. Po odlasku bračnoga para s ovoga svijeta njihovo dijete nastavlja svjedočiti njihovu ljubav. Ono je svojevrsan „produžetak roditelja, (...) njihovih psiholoških crta, ideala, aspiracija“³⁴². Ljubav i plodnost kao Božji darovi upisani u našu narav nisu međusobni konkurenti, već dvije najintimnije povezane i nerazdvojive dimenzije. Sve snažnija ljubav hrabri supružnike otvoriti se službi prenošenja života.

3.1.2. Stupnjevi bračne ljubavi

Prvi stupanj ljubavi, nazvan erotsko-genitalnim, posjeduje fiziološko utemeljenje i instinktivno-nagonski karakter, zbog čega ga, primjerice, E. Hamel naziva bezimеноm spolnošću, a N. De Martini erotskom ljubavlju³⁴³. Ovaj vid ljudske ljubavi isključivo je

³³⁷ Papa Franjo, *Pismo supružnicima prigodom Godine 'Obitelj Amoris Laetitia'*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2022., 6.

³³⁸ *Isto*.

³³⁹ Drugi vatikanski koncil, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu*, 49.

³⁴⁰ Ivan Fuček, *Predbračna ljubav. Bračna ljubav*, 340.

³⁴¹ *Isto*.

³⁴² *Isto*.

³⁴³ Usp. *Isto*, 314.

biološko-genitalne prirode, čvrsto priljubljen uz tjelesnu dimenziju. Spolni instinkt možemo definirati kao „unutarnji impuls koji odgovara na osjećajnu privlačnost druge osobe, a orijentiran je prema spolnom zadovoljavanju“³⁴⁴. Genitalni nagon, nalik na ostale biološke potrebe ljudskoga bića, kreće se u smjeru svojega ispunjenja. Vidik erotske ljubavi drugu osobu promatra tek na razini objekta sa svrhom ostvarenja spolnoga instinkta, kao puko sredstvo prikladno „da zadovolji strast, ugasi vatru požude i stiša spolnu napetost“³⁴⁵. Spolna genitalnost, prisutna i u životinjskom svijetu, kod čovjeka poprima novu, višu dimenziju, uključujući cjelokupnu ljudsku tjelesno-duhovnu konstituciju, zbog čega njezini zakoni „nikad nisu samo biološki, nego i transcendentni, u nekom smislu *duševno-duhovni*“³⁴⁶. Spolna aktivnost čovjeka podložna je vodstvu razuma, dok kod životinja izostaje sposobnost gospodarenja nad nagonom. Ljudska genitalna djelatnost kao svoj cilj ima „izraziti, posvjedočiti, produbiti ljubav među supruzima“³⁴⁷, dok genitalna spolnost životinja služi isključivo produžetku vrste u generacijskom lancu.

Drugi stupanj ljubavi, nazvan emotivno-afektivnim, vezan je uz kategoriju osjećaja, prepoznatljiv po zaljubljenom zanosu, prožet čežnjom za postajanjem jednim. Ovaj vid ljudske ljubavi usmjeren je prema određenoj osobi, ali koja i dalje ostaje bez „istinskog definitivnog imena“³⁴⁸. Naime, radi se „o trenutačnu (= njem. 'Blitz'), neposrednu, intuitivnu vrjednovanju dotične osobe prema kojoj su poletjeli nekontrolirani osjećaji“³⁴⁹. Na ovom mjestu *intuitio* „je osjetna spoznaja, početna simpatija, privlačnost, početna zaljubljenost“³⁵⁰. Druga osoba percipirana je privlačnom, doduše, u duhu neposrednosti i zakonom automatizma; izostaje refleksija, no znakovi su uočljivi. Ipak, ovaj drugi stupanj moguće je smjestiti maksimalno na središnjicu pravca koji dijeli puku genitalnost i istinsku zrelu ljubav. Podliježe „zakonu neposrednosti, nestrpljenja, napetosti“³⁵¹. Tegoba nestrpljivosti nerijetko poklekne pred kušnjom da preraste „u aktivnost, aktivnost u sjedinjenje, a sjedinjenje u međuzadovoljavanje psihološkog i fizičkog tipa“³⁵², što predstavlja ozbiljnu prijetnju idealu ljubavi.

Treći stupanj ljubavi, nazvan autentično-oblativnim, sinonim je za novozavjetni pojam *agape*, a označuje osobnu i zrelu ljubav. Ovaj stupanj ljudske ljubavi odlikuju „sposobnost

³⁴⁴ *Isto*, 315.

³⁴⁵ *Isto*.

³⁴⁶ *Isto*, 316.

³⁴⁷ *Isto*.

³⁴⁸ *Isto*, 317.

³⁴⁹ *Isto*.

³⁵⁰ *Isto*.

³⁵¹ *Isto*.

³⁵² *Isto*, 318.

odstojanja, sposobnost trijezno donositi moralni sud o izabranoj osobi i međusobnoj ljubavi, ispravno vrjednovati svoje ponašanje, kritički se postaviti naspram međusobne vjernosti u svemu, planski uređivati zajednički život prema usvojenim višim vrijednostima³⁵³, pri čemu će kršćanski parovi osobito slijediti svjetlo vjere i moralnog naučavanja. Važno je uočiti uzvišeno dostojanstvo i iznimno visoku kvalifikaciju trećega stupnja, na kojem „se ne očekuje 'darivanje' samo *tijela*, nego prvenstveno *među-darivanje osoba* u punoj ljubavi sa svim afektivnim, duševnim i duhovnim bogatstvom koje imaju³⁵⁴. Međutim, ne uklanja prethodna dva stupnja, već ih objedinjuje u sebi „i zato na neki način 'oduhovljuje'³⁵⁵. Izostanak trećega stupnja lako dovodi do utruća prethodnih dvaju stupnjeva zbog nedostatka osobne dimenzije. Stoga možemo zaključiti da je autentična ljubav zapravo „skladna *integracija* svih triju stupnjeva³⁵⁶.

3.1.3. Kvalitete prave bračne ljubavi u svjetlu Pavlova Hvalospjeva ljubavi

Kao predložak govoru o bitnim kvalitetama prave ljubavi poslužiti će nam Pavlov *Hvalospjev ljubavi*: „Ljubav je strpljiva, ljubav je dobrostiva; ljubav ne zavidi, ne razmeće se, ne oholi se. Ne radi nepristojno, ne traži svoje koristi, ne razdražuje se, ne uračunava zla. Ne raduje se nepravdi, a raduje se istini. Sve ispričava, sve vjeruje, svemu se nada, svemu odolijeva“ (*1Kor 13, 4-7*).

Prvi upotrijebljeni izraz može se dovesti u vezu sa starozavjetnom Božjom osobinom sporosti na srdžbu (usp. *Izl 34,6; Br 14,18*), a naznačuje neprepuštanje slijepu vodstvu nagona i izbjegavanje preneglih reakcija. Strpljivost ne znači dopuštati tuđe izživljavanje i nedolično postupanje. Problem se pojavljuje idealiziranjem drugih osoba, bajkovitim očekivanjima, centraliziranjem sebe i nametanjem vlastitih želja. Bez strpljivosti „uvijek ćemo naći izgovore da reagiramo srdito i u konačnici ćemo postati nesposobni za suživot, antisocijalne osobe nesposobne kontrolirati svoje impulse, a naša će obitelj postati bojišnica“³⁵⁷. Ljubav je sposobna izaći „iz sebe i iz svijeta vlastitih očekivanja“³⁵⁸, suosjećati, prihvaća drugu osobu u njezinoj vlastitosti, čak i kada se njezino djelovanje kosi s mojim očekivanjima.

³⁵³ *Isto*, 319.

³⁵⁴ *Isto*, 318.

³⁵⁵ *Isto*, 319.

³⁵⁶ *Isto*.

³⁵⁷ Papa Franjo, *Amoris laetitia. Posinodalna apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama, kršćanskim supruzima i svim vjernicima laicima o ljubavi u obitelji*, 92.

³⁵⁸ Hrvatska biskupska konferencija, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, 15.

Nadolazeća riječ u uskom je suodnosu s prethodno spomenutim izrazom; nalazi se u ulozi njegove dopune, ističući da strpljivost „nije potpuno pasivan stav, već je praćen jednim djelovanjem, dinamičnom i kreativnom interakcijom s drugima“³⁵⁹. Ljubav se stavlja u službu druge osobe, spremna je pomoći. Ljubav je solidarna „s drugom osobom, i to tako da se osoba koja se solidarno daruje zbog toga ne osjeća 'spasiteljem' osobe kojoj se daruje“³⁶⁰. Ljubav čini dobro, iskazuje se djelima. Na taj način „pokazuje svoju plodnost i omogućuje nam iskusiti radost darivanja, plemenitost i veličinu sebedarja neštedimice, bez mjere, bez traženja nagrade, samo zato što davanje i služenje ispunjava zadovoljstvom i srećom“³⁶¹.

Ljubomora i zavist protivne su ljubavi. Ljubav ne žali zbog dobra drugoga, pomaže nam probiti čahuru individualnog svijeta, vrjednuje tuđa postignuća. S druge strane, gorki osjećaj zavisti „pokazuje da nismo zabrinuti za sreću drugih, već smo isključivo usredotočeni na vlastitu dobrobit“³⁶². Ljubav poštuje drugu osobu i dopušta joj pronaći vlastitu sreću s „dubokim osjećajem sreće i mira“³⁶³; štoviše, ona iznalazi „načine kako bi i oni koje je društvo odbacilo doživjeli malo radosti“³⁶⁴.

Izraz koji slijedi „označava hvalisavost, silnu želju pojedinca da se pokaže superiornijim kako bi impresionirao druge pedantnim i ponešto agresivnim stavom“³⁶⁵. Ljubav nije fokusirana isključivo na vlastito biće, otvara se drugoj osobi. Sposobna je „staviti se u situaciju i u položaj druge osobe“³⁶⁶, promatrati okolnosti iz njezine perspektive. Nadalje, ljubav isključuje aroganciju, izbjegava stav postavljanja iznad drugoga iz uvjerenja o posjedovanju većega znanja ili višega stupnja duhovnosti. Ljubav ne poznaje oholost, već njeguje poniznost, imajući u vidu da „ono što nas stvarno čini velikima jest ljubav koja razumije, pokazuje brigu, pomaže slabe“³⁶⁷. Natjecateljski duh iskorjenjuje ljubav. „Logika kršćanske ljubavi nije logika onoga koji se osjeća višim od drugih i ima potrebu za tim da oni osjete njegovu moć“³⁶⁸; štoviše, moguće ju je sažeti ulogom poslužitelja (usp. *Mt 20,27*).

³⁵⁹ Papa Franjo, *Amoris laetitia. Posinodalna apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama, kršćanskim supruzima i svim vjernicima laicima o ljubavi u obitelji*, 93.

³⁶⁰ Hrvatska biskupska konferencija, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, 15.

³⁶¹ Papa Franjo, *Amoris laetitia. Posinodalna apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama, kršćanskim supruzima i svim vjernicima laicima o ljubavi u obitelji*, 94.

³⁶² *Isto*, 95.

³⁶³ *Isto*, 96.

³⁶⁴ *Isto*.

³⁶⁵ *Isto*, 97.

³⁶⁶ Hrvatska biskupska konferencija, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, 15.

³⁶⁷ Papa Franjo, *Amoris laetitia. Posinodalna apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama, kršćanskim supruzima i svim vjernicima laicima o ljubavi u obitelji*, 97.

³⁶⁸ *Isto*, 98.

Ljubav također krasi pristojnost u ophođenju. Ljubav zaobilazi neugodne riječi i postupke, pristupa drugoj osobi sa svom dužnom ljubaznošću. Onaj koji ljubi poštuje slobodu drugoga, sposoban je čekati i saslušati, a zna prepoznati i prostor za šutnju. Istinski susret s drugim pretpostavlja optimističan stav s obzirom na njegove nedostatke i pogreške. Ljubav ne pretjeruje u isticanju tuđih mana, tolerantna je i otvorena za suradnju. Prava „ljubav iznjedruje veze, njeguje odnose, stvara nove mreže integracije i plete čvrsto društveno tkivo“³⁶⁹. Ljubav tješi, ulijeva snagu, hrabri i potiče (usp. *Mt* 9,2; 14,27; 15,28; *Mk* 5,41; *Lk* 7,50). Naše obitelji pozvane su usvojiti duh Isusova govora.

Ljubav prema samima sebi preduvjet je ljubavi prema drugima: „Tko je samomu sebi neprijatelj, komu je onda dobar?“ (*Sir* 14,5). Ljubav ne slijedi isključivo vlastiti interes: „Ne gledajte samo svaki na svoje, nego i ono što je drugih!“ (*Fil* 2,4). Sveto pismo svjedoči „da je velikodušno služenje drugima puno plemenitije od ljubavi prema samomu sebi“³⁷⁰. Ljubav se bezuvjetno razdaje do kraja, ne očekivajući priznanje: „Badava ste dobili, badava dajite!“ (*Mt* 10,8).

Dok nas početni izraz Pavlova *Hvalospjeva ljubavi* upućuje da izbjegavamo „osorno reagirati na slabosti i mane drugih“³⁷¹, nadolazeća riječ tiče se gajenja nutarnje agresivnosti nastale uslijed određenoga izvanjskog podražaja. Naime, radi se „o burnoj nutarnjoj reakciji, skrivenoj razdraženosti koja nas dovodi do toga da zauzimamo obrambeni položaj prema drugima“³⁷². Takva nutarnja ogorčenost okidač je za „bol i dovodi do otuđenosti“³⁷³. Ogorčenost može biti promatrana i u svojem pozitivnom svjetlu kao poticaj na ustajanje protiv društvene nepravde; međutim, njezina otrovnost dolazi do izražaja „kad teži prožeti cjelokupni naš odnos prema drugima“³⁷⁴. Članovi obitelji nikada ne bi smjeli poći na noćni počinak u stanju međusobne svađe. Čin pomirenja moguće je izvršiti i bez riječi, sitnim iskazima ljubavi. Kada nam je odnos s drugima iscrpljujuć i toksičan, pozvani smo na molitvu, lijepe želje i iskreni blagoslov: „Ne vraćajte zla za zlo ni uvrede za uvredu, nego, nasuprot, blagoslivljajte, jer ste na to pozvani da baštinite blagoslov“ (*IPt* 3,9).

Ljubav briše zlo iz svoje memorije, ne dopušta ozlojeđenosti da zavlada našom nutrinom, iskorjenjuje prodor loših osjećaja. Ljubav prašta, razumije i iznalazi olakotne

³⁶⁹ *Isto*, 100.

³⁷⁰ *Isto*, 101.

³⁷¹ *Isto*, 103.

³⁷² *Isto*.

³⁷³ *Isto*.

³⁷⁴ *Isto*.

okolnosti za drugu osobu u duhu Isusovih riječi: „Oče, oprostimo im; jer ne znaju što čine!“ (*Lk* 23,34). Opravdana obrana vlastitih prava sve više prerasta u raznovrsne loše namjere i osvetoljubivost. Oprostiti nanesenu ranu nije jednostavno, ali je uz pravi duh žrtve moguće. Svima su itekako jasni razorni utjecaji egocentrizma, tenzija i konflikata na obiteljsko zajedništvo. Ono je moguće očuvati uz „otvorenu i velikodušnu spremnost svih (...) za razumijevanje, podnošljivost, praštanje, pomirenje“³⁷⁵. Potrebno je imati u vidu „kako čovjek, da bi oprostio drugima, mora proći oslobađajuće iskustvo razumijevanja i opraštanja samom sebi“³⁷⁶. Za usvajanje postupka praštanja drugima nužno je prihvaćati samoga sebe, biti načisto s vlastitom poviješću i vlastitim ograničenjima. Navedeno podrazumijeva prethodno iskustvo Božje bezuvjetne ljubavi i besplatna oprosta nama samima. Bez duha praštanja obiteljski život će se pretvoriti u „prostor stalnih napetosti i uzajamnog kažnjavanja“³⁷⁷.

Ljubav isključuje „otrovni stav onih koji se raduju kad vide da se nekomu čini nepravda“³⁷⁸. Ljubav i potajno radovanje neuspjesima drugoga ne idu zajedno. Istinski ljubiti „je nemoguće za onoga koji se uvijek mora uspoređivati i natjecati“³⁷⁹. Onaj koji ljubi raduje se tuđem blagostanju, proslavljajući tako samoga Boga, koji iznimno vrjednuje pojedince sposobne podijeliti sreću s drugima: „Svaki neka da kako je odlučio u srcu, a ne sa žalošću ili zbog prisile, jer Bog ljubi vesela darovatelja“ (*2Kor* 9,7). Isključiva orijentacija na vlastiti interes znači život s malo radosti, što potvrđuju i Isusove riječi: „Mnogo je blaženije davati nego li primati“ (*Dj* 20,35).

Završetak Pavlova popisa čine četiri izraza kojima se snažno „ističe protukulturni dinamizam ljubavi, koja je kadra othrvati se bilo čemu što ju ugrožava“³⁸⁰. Ljubav je sposobna prešutjeti nedostatke druge osobe, ukrotiti nagon za izricanjem kritika: „Ne osuđujte i nećete biti osuđivani!“ (*Lk* 6,37). Sveto pismo nas poziva na suzdržavanje od biča jezika: „Ne ogovarajte jedni druge“ (*Jak* 4,11). Ocrnjivanje drugoga „jedan je od načina stvaranja pozitivne slike o sebi, dajući oduška mržnji i zavisti, ne vodeći pritom računa o šteti koju time činimo“³⁸¹. Naime, nerijetko zanemarujemo razoran utjecaj i teško popravljive posljedice klevete. Ljubav čuva dobar glas drugoga, obuhvaćajući pritom i neprijatelje. Ljubav je sposobna supostojati s nesavršenošću i ograničenostima druge osobe, nastojeći uvijek oko iznošenja na vidjelo

³⁷⁵ *Isto*, 106.

³⁷⁶ *Isto*, 107.

³⁷⁷ *Isto*, 108.

³⁷⁸ *Isto*, 109.

³⁷⁹ *Isto*.

³⁸⁰ *Isto*, 111.

³⁸¹ *Isto*, 112.

njezinih prednosti. Ljubav bira šutnju pred isticanjem slabosti i mana druge osobe. Važno je napomenuti da pritom „nije riječ o naivnom pretvaranju da se ne vide problemi i slabosti drugih, nego (...) o tomu da se slabosti i pogreške promatra u širem kontekstu“³⁸², poimajući ih tek kao dio, a ne sveobuhvatnost drugoga bića. Potrebno je trajno imati u vidu „da smo svi mi kompleksna mješavina svjetla i sjena“³⁸³.

Ljubav gaji povjerenje u voljenu osobu, što omogućuje slobodu odnosa. Ljubav ne osjeća potrebu za potpunim nadzorom nad kretanjima druge osobe. Ljubav ne guši drugu osobu, ne nastoji steći gospodstvo nad njom. Taj slobodan prostor omogućuje sazrijevanje odnosa i širenje vidika, međusobnu razmjenu spoznaja i iskustava stečenih izvan okrilja obiteljskog doma. To povjerenje ujedno jača iskrenost i transparentnost, omogućujući pojedincu otvorenost i predstavljanje u pravom svjetlu.

Ljubav ne strepi pred neizvjesnim prostranstvima budućnosti. Ljubav je osvjetljena nadom „da je moguć proboj do zrelosti, neočekivani procvat ljepote“³⁸⁴, kao i realizacija nutarnjih potencijala voljene osobe. Pred nama stoji zahtjev „prihvatiti da, iako neke stvari neće uvijek ispasti kako mi želimo, Bog može ravno pisati po krivim crtama i izvući nešto dobro iz zala koje pojedinac ne uspijeva nadvladati u ovom svijetu“³⁸⁵. Na ovom mjestu pojam nade očituje se u čitavoj osebnosti svojega značenja. Spoznaja o sigurnosti života nakon smrti i o pozivu na puninu života onkraj ovozemaljskih okvira „omogućuje, usred nedaća ovoga sadašnjeg života, promatrati svaku osobu nadnaravnim očima, u svjetlu nade, i iščekivati onu puninu koju će on ili ona primiti u nebeskom kraljevstvu, premda sada još nije vidljiva“³⁸⁶.

Ljubav protivnim strujama pristupa u pozitivnom duhu. Ljubav ostaje postojanom uslijed nepovoljnih okolnosti. Ljubav je nesalomljiva pred vjetrovima koji ju pokušavaju zanijeti u drugom smjeru. Ta čvrstoća „ne uključuje samo toleriranje određenih nedaća, već nešto šire: stalnu i snažnu spremnost svladati svaki izazov“³⁸⁷. Ljubav zatvara vrata mržnji, gasi požar ogorčenosti prema drugoj osobi, isključuje svaku zlu namjeru i žed za osvetom. Kršćanski ideal jest nepokolebljiva ljubav.

³⁸² *Isto*, 113.

³⁸³ *Isto*.

³⁸⁴ *Isto*, 116.

³⁸⁵ *Isto*.

³⁸⁶ *Isto*, 117.

³⁸⁷ *Isto*, 118.

Ipak, „ne smije se na dvije ograničene osobe svaljivati golemo breme da moraju savršeno reproducirati jedinstvo koje postoji između Krista i njegove Crkve“³⁸⁸. Brak je, nalik na svaku drugu živu stvarnost, iz svoje nutarnje zakonitosti pozvan na rast i razvoj. Zaruke i samo sakramentalno slavlje ženidbe označuju početak hoda „prema progresivnom ostvarenju vrjednota i zadaća same ženidbe“³⁸⁹. Crkva je pozvana promišljenim pastoralnim djelovanjem pružiti podršku obitelji na njezinu putu, slijedeći ju „korak po korak u različitim etapama njenog oblikovanja i razvoja“³⁹⁰.

3.2. PRIJENOS ŽIVOTA

3.2.1. Djeca – neprocjenjiv Božji dar roditeljima, budućnost domovine i svijeta

Ljudska ljubav po svojoj naravi teži da bude plodna. Biti u službi života „objaviteljski je znak istinitosti bračne ljubavi“³⁹¹. Otvorenost životu supružnike čini sudionicima stvaralačke Božje moći i izvršiteljima njegova naloga: „Plodite se i množite, napunite zemlju i sebi ju podložite!“ (*Post 1,28*). Služenje životu kao temeljni cilj obitelji „je ostvarenje u povijesti Božjeg blagoslova iskazanog u početku, a ostvaruje se prenošenjem Božje slike od čovjeka na čovjeka u činu rađanja“³⁹². Rađanje je svojevrsan „nastavak stvaranja“³⁹³. Darivanje novog života ne podliježe samo biološkim zakonitostima, već se nalazi u izravnoj svezi sa čudesnom Božjom namisli. Naime, čovjek je „jedino stvorenje koje je Bog htio radi njega samoga“³⁹⁴ i koje „ne može potpuno naći samoga sebe osim po iskrenom darivanju samoga sebe“³⁹⁵.

Sveto pismo već na svojim prvim stranicama govori o Stvoriteljevu utemeljenju bračne ustanove „kao prijeko potrebnom uvjetu za održanje života njegovim prenošenjem na nove naraštaje“³⁹⁶. Već sam razvoj kroz dječastvo i mladenačku dob krije temeljnu orijentaciju prema prokreativnosti: „Sve tamo od prvih početaka zanimanja za drugi spol u dječaku se upaljuje živ interes za one ženske kvalitete koje će jednoga dana oblikovati najljepša svojstva majke –

³⁸⁸ *Isto*, 122.

³⁸⁹ Ivan Pavao II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, 65.

³⁹⁰ *Isto*.

³⁹¹ Hrvatska biskupska konferencija, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, 10.

³⁹² Ivan Pavao II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, 28.

³⁹³ Hrvatska biskupska konferencija, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, 10.

³⁹⁴ Drugi vatikanski koncil, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu*, 24.

³⁹⁵ *Isto*.

³⁹⁶ Ante Vukasović, *Obitelj – vrelo i nositeljica života*, Hrvatski katolički zbor 'Mi', Zagreb, 1999., 63.

odgojiteljice. Sukladno tomu, u djevojčice se javlja velik interes za one muške kvalitete koje će jednoga dana biti najdragocjenije osobine oca – odgojitelja³⁹⁷. Ne zapostavljajući ostale svrhe ženidbenoga saveza, narav bračne ljubavi i same bračne ustanove kreće se „za tim da supruge učine odlučno spremnima da surađuju s ljubavlju Stvoritelja i Spasitelja, koji po njima iz dana u dan umnožava i obogaćuje svoju obitelj“³⁹⁸. Sukladno stvoriteljskoj volji Božjoj, „bračna ljubav supružnika hrani i razvija njihovo zajedništvo, ali u isto vrijeme po njoj dolaze na svijet ljudski sinovi i kćeri, tako da je supružnička ljubav Božja suradnica u najizvrsnijemu Božjem djelu na zemlji – stvaranju čovjeka“³⁹⁹.

Roditeljstvo se predstavlja kao „događanje po kojemu se obitelj, već uspostavljena ženidbenim ugovorom, ostvaruje u punom i osebujnom značenju“⁴⁰⁰. Majčinstvo i očinstvo međusobno se nužno uključuju. Bračni drugovi, naime, „dok se predaju jedno drugomu, preko samih sebe daruju jedno stvarno biće, dijete, živi odraz svoje ljubavi, trajni znak bračnog jedinstva te živu i nerazrješivu sintezu svoga bića kao oca i majke“⁴⁰¹. Ona su „plod i znak bračne ljubavi“⁴⁰², njezina kruna, „živo svjedočanstvo potpunog uzajamnog predanja supružnika“⁴⁰³. Djeca „učvršćuju ženidbeni savez roditelja te obogaćuju, produbljuju i pružaju novi izazov, smisao i ljepotu bračnom zajedništvu oca i majke“⁴⁰⁴. Sasvim je razumljiva težnja roditelja da u svojoj djeci promatraju vlastitu realizaciju, kao i njihova sklonost ljubomornoj pridržanosti vlastite djece uz sebe. Ipak, ne smiju izgubiti iz vida činjenicu o darovanosti vlastite djece, zbog čega rađanju svakoga djeteta trebaju pristupati kao istinski suradnici Božjega stvarateljskog djela ljubavi. Roditeljstvo se ne iscrpljuje unutar tjelesne dimenzije, već je također i duhovni zadatak. Plodnost bračne ljubavi nije ograničena činom rađanja. Shvaćeno u specifično ljudskom značenju, „ona se širi i obogaćuje svim plodovima čudorednog, duhovnog i nadnaravnog života“⁴⁰⁵.

³⁹⁷ Ivan Fuček, 'Odgovorno roditeljstvo' – stvarnost ili utopija?, 249.

³⁹⁸ Ivan Pavao II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, 28.

³⁹⁹ Hrvatska biskupska konferencija, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, 31.

⁴⁰⁰ *Isto*, 10.

⁴⁰¹ Ivan Pavao II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, 14.

⁴⁰² *Isto*, 28.

⁴⁰³ *Isto*.

⁴⁰⁴ Hrvatska biskupska konferencija, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, 10.

⁴⁰⁵ Ivan Pavao II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, 28.

U krilu obitelji novi se „život ne samo rađa, nego i prihvaća kao Božji dar“⁴⁰⁶. Nekim se roditeljima vrijeme u kojem očekuju dijete ne čini prikladnim. Iščekivanje djeteta u neželjenim okolnostima nipošto ne bi smjelo voditi tomu da se ono osjeti nevrijednim i neprihvaćenim. Ono, naime, „nije privjesak ili rješenje za neku osobnu težnju i potrebu“⁴⁰⁷, već „ljudsko biće, urešeno neizmjernom vrijednošću“⁴⁰⁸. Takvi roditelji pozvani su tražiti od Gospodina snagu kako bi ga bezuvjetno prihvatili i dočekali s otvorenošću i ljubavlju. Dar djeteta, povjeren roditeljima od Gospodina, „započinje prihvaćanjem, nastavlja se čuvanjem tijekom zemaljskog života i za konačni cilj ima radost vječnoga života“⁴⁰⁹. Nipošto se ne smije izgubiti iz vida „da se život ljudi i zadaća njegova prenošenja ne mogu ograničiti samo na ovaj svijet niti se mogu samo prema njemu mjeriti i shvatiti, nego se uvijek tiču vječnog određenja ljudi“⁴¹⁰. „Ozbiljnim promatranjem krajnjeg određenja ljudske osobe“⁴¹¹ jačat će svijest roditelja o dragocjenosti povjerenja dara. Velike obitelji osobit „su izraz plodnosti ljubavi“⁴¹² i vrelo radosti za Crkvu.

Trudnoća je na svojevrsan način zahtjevno, ali ujedno i milosno razdoblje u kojem je žena pozvana zahvaljivati Gospodinu i disati duboku radost majčinstva. Svaki novi život koji klija u majčinoj utrobi „dio je vječnog nauma Boga Oca i njegove vječne ljubavi“⁴¹³: „Prije nego što te oblikovah u majčinoj utrobi, ja te znadoh; prije nego što iz krila majčina izađe, ja te posvetih“ (*Jr 1,5*). Darom novoga života supružnici postaju roditelji. Ipak, sudjelovanje muškarca u trudnoći i rađanju ostaje samo izvanjsko. Žena kao sudionica u čudesnom obnavljanju djela stvaranja ostvaruje „posebno zajedništvo (...) s tajnom života koja dozrijeva u njezinu krilu“⁴¹⁴: „Taj neponovljiv način dodira s darom i tajnom života rađa i svojevrsni odnos žene ne samo prema vlastitu djetetu, nego, jednostavno, prema čovjeku kao takvom i taj odnos prožima čitavo njezino biće. Njoj je Bog na poseban način povjerio čovjeka te ju obdario usmjerenošću prema drugoj osobi, intuitivnošću, emotivnošću, osjetljivošću za potrebe

⁴⁰⁶ Papa Franjo, *Amoris laetitia. Posinodalna apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama, kršćanskim supružima i svim vjernicima laicima o ljubavi u obitelji*, 166.

⁴⁰⁷ *Isto*, 170.

⁴⁰⁸ *Isto*.

⁴⁰⁹ *Isto*, 166.

⁴¹⁰ Drugi vatikanski koncil, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu*, 51.

⁴¹¹ Papa Franjo, *Amoris laetitia. Posinodalna apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama, kršćanskim supružima i svim vjernicima laicima o ljubavi u obitelji*, 166.

⁴¹² *Isto*, 167.

⁴¹³ *Isto*, 168.

⁴¹⁴ Hrvatska biskupska konferencija, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, 17.

druge osobe i sposobnošću potpunoga predanja u ljubavi⁴¹⁵. Stoga će muškarac svoje očinstvo morati „donekle tek naučiti od majke“⁴¹⁶.

Već od prijašnjih vremena težina životnih prilika nije sprječavala roditelje u podizanju i odgoju potomstva. Intenzivna potreba za potomstvom često zna biti povodom patnji u slučajevima bračne neplodnosti. Supružnici koji, iz bilo kojih razloga, ne mogu imati djecu često ulože mnogo truda u potrazi za rješenjima kojima bi se uklonili uzroci neplodnosti i tako omogućilo rađanje. Brojni supružnici bez djece, a često i oni koji su se već ostvarili kao roditelji, odlučuju se za posvajanje napuštene djece zbog snažne želje za potomstvom i ljubavi prema djeci.

Djeca, osim što unose toplinu u obiteljski dom, predstavljaju bogatstvo i za čitavu društvenu zajednicu kao jamac novih naraštaja, „pretpostavka (...) i svjedočenje življenja, temelj budućnosti i narodnog održanja“⁴¹⁷. Dolazak novoga života na svijet nije samo radost za uži obiteljski krug, već „i društveni događaj prvoga reda“⁴¹⁸. Novi naraštaji „grade rodoslovlja, istražuju svoje korijene, nastavljaju već započeto, dograđuju neizgrađeno, produžuju nedovršeno, ostvaruju neostvareno“⁴¹⁹, „spajaju desetljeća, stoljeća i tisućljeća“⁴²⁰, pokreću „razvoj ljudske kulture i civilizacije, razvitak i usavršavanje svega što su čovjek i čovječanstvo ostvarili u povijesti“⁴²¹, a ujedno „će nastaviti i naša djela i omogućiti budući razvoj ljudskog roda i njegove kulture u budućnosti“⁴²². Stoga državne i političke vlasti svoja nastojanja trebaju usmjeriti njegovanju želje za potomstvom i skrbi za njegov adekvatan odgoj. Poticaji na rađanje danas poprimaju osobitu važnost zbog zabrinjavajuće demografske slike, obilježene procesom depopulacije i visokim padom stope nataliteta.

3.2.2. *Odgovorno roditeljstvo*

Potomstvo je nužan preduvjet biološkog održanja, a predstavlja i temelj „cjelokupna gospodarskog, društvenog, kulturnog i duhovnog razvoja“⁴²³. Državne vlasti pozvane su pružiti

⁴¹⁵ *Isto*.

⁴¹⁶ Andreas Laun, *Ljubav i partnerstvo*, 90.

⁴¹⁷ Ante Vukasović, *Obitelj – vrelo i nositeljica života*, 62.

⁴¹⁸ *Isto*.

⁴¹⁹ *Isto*, 60-61.

⁴²⁰ *Isto*, 61.

⁴²¹ *Isto*.

⁴²² *Isto*.

⁴²³ *Isto*, 65.

svu dužnu pomoć bračnim parovima koji iskazuju želju za potomstvom. Potomstvo kao temelj biološkog održanja pretpostavlja roditeljstvo kao svoj preduvjet. Roditeljstvo i potomstvo međusobno se nužno uključuju: „Nema i ne može biti potomstva bez roditeljstva ni roditeljstva bez potomstva“⁴²⁴. Na svijet dolaze djeca, a dar života primaju preko roditelja. Jasno je da supružnici mogu postati roditeljima većega broja djece, no „u granicama narodne zajednice ljudska se reprodukcija može osigurati samo uz pretpostavku da postoji mnogo zrelih, za brak i obiteljski život sposobnih osoba koje žele potomstvo i spremno očekuju svoju roditeljsku funkciju“⁴²⁵.

Smatramo važnim progovoriti o dvostrukom značenju pojma roditeljstvo: biološkom i etičkom. Njegovo biološko značenje odnosi se na prirodnu funkciju, čineći sastavni dio održanja vrste. Naime, „ono je određeno rođenjem“⁴²⁶, a „roditeljske funkcije nisu stvar njihovih osobnih opredjeljenja, nego su unaprijed točno biološki određene“⁴²⁷. Životinjski svijet poznaje samo takvo roditeljstvo. Stoga u tom slučaju nije moguća primjena etičkih vrjednovanja. S druge pak strane, ljudsko roditeljstvo, koje također ima svoje biološko uporište, ne iscrpljuje se u nagonским poticajima. Naime, njihov bi odnos, „u skladu s čovjekovom moralnom savješću, spoznajom i odgovarajućim odnosom prema dužnostima“⁴²⁸, trebale krasiti i druge značajke. Kod ljudskih bića „odnos prema djeci uvijek je svjestan, namjeran, plod je slobodne ljudske odluke, ima sva obilježja moralnog čina“⁴²⁹, zbog čega je ljudsko roditeljstvo moguće i etički osvjetliti.

Prenošenje života „je uvjet čovjekova opstanka, zakonit proces koji omogućuje kontinuitet življenja, ljudskog održanja i razvoja kroz povijest čovječanstva“⁴³⁰. Izostanak potomstva vodi gašenju života i izumiranju ljudskoga roda. I životinje osjećaju biološki poriv za održanjem vrste. Međutim, „ljudska je potreba za potomstvom osmišljena, racionalno, etički i religijski utemeljena“⁴³¹. Kod ljudske vrste osjećaj roditeljstva, uz biološku dimenziju, ima „i mnogo dublje, humanizirano značenje, povezano s ljudskom svijesću i savješću“⁴³². Samo je odgovorno roditeljstvo društveno poželjan fenomen.

⁴²⁴ *Isto*.

⁴²⁵ *Isto*.

⁴²⁶ *Isto*, 66.

⁴²⁷ *Isto*.

⁴²⁸ *Isto*.

⁴²⁹ *Isto*, 66-67.

⁴³⁰ *Isto*, 60.

⁴³¹ *Isto*, 61.

⁴³² *Isto*.

Iskustvo svjedoči i o slučajevima neodgovorna roditeljstva. Dok su životinje nagonski usmjerene brizi za svoju mladunčad, neki roditelji pristupaju neodgovorno svojim dužnostima i obvezama, što potvrđuje spoznaju „da su moralno defektni ljudi ispod životinjske razine“⁴³³. Odgovornost i neodgovornost kategorije su moralnog reda. Dok životinjski svijet nije moguće promatrati pod vidom odgovornosti zbog izostanka moralne svijesti i smisla za vrijednosti, ljudski postupci podliježu moralnim kriterijima i vrijednosnim procjenama. Govor o odgovornosti i odgovornom odnosu prema potomstvu moguće je primijeniti samo na ljudska bića.

Svijest o poslanju odgovornog roditeljstva zahtjev je koji proizlazi iz same naravi bračne ljubavi. Potrebno mu je posvetiti dužnu pozornost i osvijetliti njegovo autentično značenje. Moguće mu je pristupiti s različitih, ali međusobno povezanih gledišta. Imajući u vidu biološke procese, odgovorno roditeljstvo podrazumijeva „poznavanje i poštivanje djelovanja tih tokova“⁴³⁴; naime, „um u sposobnosti prenošenja života otkriva biološke zakone koji su sastavni dio ljudske osobe“⁴³⁵. Psihološki promatrano, odgovorno roditeljstvo uključuje potrebno gospodstvo razuma i volje nad urođenim nagonima i duševnim osjećajima⁴³⁶. S ekonomskog i društvenog gledišta, odgovorno roditeljstvo „ostvaruju oni koji ili razboritom i velikodušnom odlukom prihvaćaju brojniji porod ili pak se – zbog ozbiljnih razloga i uz poštovanje moralnog zakona – odlučuju da privremeno ili na neodređeno vrijeme ne rode novo dijete“⁴³⁷. Ostvarivanje odgovornog roditeljstva u odnosu na moralni red „uključuje, dakle, i to da bračni drugovi u potpunosti priznaju vlastite dužnosti prema Bogu, prema samima sebi, prema obitelji i ljudskom društvu“⁴³⁸, poštujući hijerarhiju vrjednota.

Sam Bog koji je čovjeka stvorio kao muškarca i ženu želio ga je na poseban način učiniti dionikom svoga stvarateljskoga djela ljubavi. Stoga ih je blagoslovio i poručio im: „Plodite se i množite“ (*Post 1,28*). Začeće novoga života „nije nipošto samo biološki događaj, nego i 'religiozni čin', jer Bog surađuje s roditeljima“⁴³⁹. Donošenje odluke o broju djece u konačnici pripada samo samom bračnom paru kao predmet „njihove osobne savjesne odluke“⁴⁴⁰. Ne postoji jedan određeni ispravan broj djece. Roditeljima ostaje na raspolaganju „veliki

⁴³³ *Isto*, 65-66.

⁴³⁴ Pavao VI., *Humanae vitae. Enciklika o ispravnoj regulaciji poroda*, 10.

⁴³⁵ *Isto*.

⁴³⁶ *Usp. Isto*.

⁴³⁷ *Isto*.

⁴³⁸ *Isto*.

⁴³⁹ Andreas Laun, *Ljubav i partnerstvo*, 122.

⁴⁴⁰ *Isto*.

manevarski prostor za procjenu⁴⁴¹. Želja Crkve jest potaknuti roditelje na odvažnu otvorenost za što veći broj djece. Crkva odlučno zagovara stajalište o svetosti ljudskoga života i u slučajevima neplanirana začeća i procjene teška invaliditeta očekivana djeteta.

Zadaća prenošenja života ne prepušta supružnicima apsolutnu samovolju djelovanja; naime, njihov postupak trebao bi slijediti Stvoriteljevu namisao i naučavanje crkvenog Učiteljstva. Imajući u vidu encikliku *Humanae vitae*, Drugi vatikanski koncil pružio je jasne smjernice: „Kada je, dakle, riječ o usklađivanju bračne ljubavi s odgovornim prenošenjem života, ćudoredni značaj postupanja ne ovisi samo o iskrenoj nakani i o procjeni motiva, nego mora biti određen prema objektivnim kriterijima koji se uzimaju iz naravi osobe i njezinih čina⁴⁴². Bez iskrena njegovanja krjeposti bračne čistoće nije moguće provesti u djelo navedene smjernice. Uzimajući u obzir spomenute vidike, pojam odgovorno roditeljstvo možemo sažetije definirati kao „dužnost supružnika da rađaju po načelu velikodušnosti i razboritosti, to jest da pozovu u život svu onu djecu i samo onu koju su u stanju podići na noge i prikladno odgojiti⁴⁴³. Važno je naglasiti da se pritom radi „o *optimumu*, nipošto o minimumu nataliteta⁴⁴⁴. Dolazimo do zaključka o idealnoj plodnosti kao onoj „koju vodi *razum* prosvijetljen *vjerom*⁴⁴⁵.

3.2.3. Moralni vidici prirodne i umjetne regulacije poroda

Zadaća prenošenja života čini supružnike suradnicima ljubavi Boga Stvoritelja. Susret s ovom zadaćom oduvijek je predstavljao izazov savjesti bračnih drugova. Ipak, suvremena gibanja iznijela su na vidjelo ozbiljne poteškoće, pred kojima Crkva nije mogla ostati nijema. Promjene sve više uzimaju maha, zahvaćajući različita područja ljudskoga života. Javlja se bojazan pred fenomenom nagla porasta pučanstva u odnosu na raspoložive zalihe živeža, što javne vlasti lako može dovesti do podlijeganja suzbijanju ove opasnosti donošenjem restriktivnih mjera. Uz to, „uvjeti rada i stanovanja, kao i povećane potrebe na gospodarskom i odgojno-prosvjetnom polju⁴⁴⁶, ne pogoduju odgovornoj skrbi za brojnije potomstvo. Ne smije se izgubiti iz vida izvanredni znanstveno-tehnološki napredak, koji jača čovjekovu težnju „da to upravljanje proširi i na cjelokupni svoj život: na svoje tijelo, na psihički život, na društveni

⁴⁴¹ Isto, 123.

⁴⁴² Drugi vatikanski koncil, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu*, 51.

⁴⁴³ Ivan Fuček, 'Odgovorno roditeljstvo' – stvarnost ili utopija?, 246.

⁴⁴⁴ Isto.

⁴⁴⁵ Isto, 254.

⁴⁴⁶ Pavao VI., *Humanae vitae. Enciklika o ispravnoj regulaciji poroda*, 2.

život, pa čak i na zakone koji ravnaju prenošenjem života⁴⁴⁷. Novonastala situacija otvara brojna pitanja, potičući crkveno Učiteljstvo na preispitivanje i pomnu refleksiju nad moralnim naučavanjem o bračnoj ustanovi. Svako pitanje koje dotiče temu ljudskog života, pa tako i pitanje rađanja, ne smije se promatrati izolirano, već iz perspektive cjelovita pogleda na čovjeka, imajući u vidu da njegov poziv, uz ovozemaljsku dimenziju, nosi u sebi i klicu vječnosti. Bračna zajednica „nije djelo slučaja ili plod razvitka nesvjesnih prirodnih sila“⁴⁴⁸, već ustanova proizašla iz Stvoriteljeve volje sa svrhom povijesne realizacije njegova koncepta ljubavi.

Suvremeno društvo bilježi porast interesa za seksualnost, no, za razliku od nekadašnjeg poimanja bračne plodnosti kao znaka izrazitog Božjeg blagoslova, danas je ona „erotizirajući degradirana i promiskuitetno svedena na tjelesnost u bitnom nedostatku etičkih dimenzija“⁴⁴⁹. Aktualni pogled na spolnost mogli bismo okarakterizirati „banalizirajućim i manipulirajućim, posebno na području reguliranja bračne plodnosti“⁴⁵⁰. Supružničko sjedinjenje treba biti vjeran odraz autentična i bezrezervna sebedarja koje u sebi skladno integrira dva vidika: ljubav i služenje životu. Odvajanje spolnosti od ljubavi i prepuštanje isključivu vodstvu nagona zamagljuje njezin puni smisao: „Čudo ljubavi uzmiče pred običnom, besramnom, razdražujućom, zavodničkom čarolijom i postaje otrovno-slatka pjesma sirena koja čovjeka pomućuje, opija i kalja. Ono što bi trebalo biti čudo ljubavi poprima jeziva, u krajnjem slučaju i demonska obilježja“⁴⁵¹.

Bračnu ljubav nije moguće ispravno promatrati izvan njezina temelja – Trojedinoga Boga ljubavi, „u kojemu nema egoistična zatvaranja u sama sebe, nego je sav u potpunu darivanju potpune ljubavi bez pridržaja: Duh Sveti je osobna Ljubav Oca i Sina“⁴⁵². Kontracepcija se bitno protivi Stvoriteljevu naumu o bračnoj ustanovi i njezinu dostojanstvu u naučavanju Katoličke Crkve. Kontracepcija je u najvećem broju slučajeva usmjerena postizanju spolnoga užitka praćena bijegom od odgovornosti i žrtve podizanja potomstva. Takva manipulacija bračnim činom nastoji spriječiti plodnost, a narušava i vrijednost samoga sjedinjenja, koje se svodi na puku tjelesnost, ispuštajući dimenziju darivanja osobe osobi.

⁴⁴⁷ *Isto*.

⁴⁴⁸ *Isto*, 8.

⁴⁴⁹ Suzana Vuletić, Kršćanska koncepcija regulacije bračnih sjedinjenja pod imperativom 'odgovornog roditeljstva', *Nova prisutnost*, 8 (2010.), 3, 372.

⁴⁵⁰ *Isto*.

⁴⁵¹ Andreas Laun, *Ljubav i partnerstvo*, 34.

⁴⁵² Ivan Fuček, *Roditelji. Djeca*, Verbum, Split, 2008., 360.

Sjedinjenje koje blokira plodnost „je lažno, 'pseudosjedinjenje'“⁴⁵³. Naime, to znači „činiti ljubav“, a ljubav se ne 'čini', to je nezakonita 'krađa' seksualnoga zadovoljenja u sebične svrhe“⁴⁵⁴. Kontracepcijski život hladi ljubav, prestajući biti pravo sjedinjenje osoba. Kada se bračni drugovi utječu kontracepciji, narušavaju neraskidiv vez utisnut od samoga Stvoritelja „u biće muškarca i žene i u dinamizam njihova spolnog zajedništva“⁴⁵⁵. Pritom nastupaju „kao 'suci' Božjeg nauma“⁴⁵⁶, degradirajući uzvišeni smisao ljudske spolnosti. Iz toga nedvojbeno „proizlazi ne samo pozitivno odbijanje otvaranja životu, već i izopačenje unutarnje istine bračne ljubavi, koja je pozvana da bude dar u punini osobnosti“⁴⁵⁷.

Nadalje, kontracepcija drugoga pretvara u instrument puke naslade, propuštajući ga promatrati u dostojanstvu njegove osobe. Slijediti nagone u nedostatku gospodstva nad sobom „znači srozati se na razinu nerazumnih bića, zaista potpuno banalizirati ljubav, materijalizirati sav bračni život, onesposobiti se za human i kršćanski odgoj (ako je koje dijete rođeno), jer manjkaju pojmovi prave ljubavi, koje nema bez žrtve i odricanja, bez spremnosti zauzimanja za prave osobne i društvene vrijednosti“⁴⁵⁸. Svakako, konceptisti svojim trajnim protuprirodnim postupcima „spremaju grob svojem braku“⁴⁵⁹. Kontracepcija je nerijetko put do bračnoga razvoda. Kontracepcijom ljubav blijedi i kreće se prema svojem konačnu utruću. Izostaje smisao, nastupa praznina, a život se postupno pretače u tešku dosadu.

Prirodno planiranje obitelji podrazumijeva „svjesnu i odgovornu roditeljsku brigu o potomstvu koja uključuje poznavanje anatomije i fiziologije ljudskoga tijela“⁴⁶⁰. Njegova trostruka svrha obuhvaća „željeni broj djece, liječenje smanjene plodnosti i sprječavanje neželjenog začeća“⁴⁶¹. Poželjno je, osobito mlađim naraštajima, pružiti potrebno znanje o metodama prirodnog planiranja obitelji, pri čemu je značajna uloga liječnika obiteljske medicine, koje se poziva na veću zauzetost u preporučivanju tih metoda. Neki se olako odriču bračne intimnosti i ustupaju prednost odabranim hobijima, izlascima, druženjima. S druge strane, požrtvovno odricanje ponekad može poprimiti herojsku dimenziju, primjerice u slučajevima teške odredivosti ženina ciklusa ili prorijeđena zajedništva iz poslovnih razloga.

⁴⁵³ Isto, 361.

⁴⁵⁴ Isto.

⁴⁵⁵ Ivan Pavao II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, 32.

⁴⁵⁶ Isto.

⁴⁵⁷ Isto.

⁴⁵⁸ Ivan Fuček, *Roditelji. Djeca*, 361.

⁴⁵⁹ Isto.

⁴⁶⁰ Danijela De Micheli Vitturi, Prirodno planiranje obitelji, *Obnovljeni Život*, 61 (2006.), 3, 353.

⁴⁶¹ Isto, 354.

Poznata su razdoblja uzdržljivosti tijekom trudnoće i nakon rođenja djeteta, ponekad su uvjetovana bolešću, a javljaju se i tijekom dugotrajne razdvojenosti partnera.

„Načelno upoznavanje sa štetnošću kontracepcijskih sredstava (...), njihovom nespretnošću, zahtjevnošću primjene i njihovim narušavanjem prirodnosti intimnog odnosa“⁴⁶² prilozi su opredjeljenju za prirodne metode. Sama njihova primjena povlači za sobom niz nedostataka. Prije svega to je „discipliniranost para koja zahtijeva apstinenciju u određeno vrijeme, suradnju i razumijevanje, (...) požrtvornost i motivaciju, (...) preciznost, odlučnost, dosljednost, objektivnost i neprestano unaprjeđivanje iskustvenog učenja ako se želi postići maksimalna pouzdanost“⁴⁶³. Uporaba prirodnih metoda, nadalje, pretpostavlja „dobru i stručnu edukaciju para i praćenje do stjecanja vlastite sigurnosti“⁴⁶⁴. Osim toga, protivna je mentalitetu „ugode bez odgode“⁴⁶⁵. Njihovim promatranjem kao izazova na putu uzdizanja do autentične bračne ljubavi moguće ih je preobraziti u prednosti. Među njihovim prednostima zasigurno se ističu „sklad s naravnim i pozitivnim zakonitostima cjelokupnoga čovjekovog bića, visoka pouzdanost, čuvanje zdravlja, poticanje suradnje, razumijevanja i nesebične ljubavi, učvršćivanje braka i neremećenje prirodnosti intimnog odnosa“⁴⁶⁶. Uz to, prikladne su u ekonomskom smislu, a djeca u vlastitim roditeljima imaju životne učitelje.

Opredjeljenje za prirodno planiranje obitelji kao svoj neizostavan element uključuje bračni dijalog. Sama provedba metoda prirodnog planiranja obitelji pretpostavlja kvalitetan bračni dijalog kao „gotovo neiscrpan izvor novih spoznaja koje mogu pomoći u izgradnji boljih, kvalitetnijih i dinamičnih odnosa“⁴⁶⁷. Vrijednost bračnog dijaloga krije se u „interakciji koja pomaže u očuvanju zdravih i kvalitetnijih odnosa u braku i obitelji otvorenoj prihvaćanju života i civilizacije ljubavi“⁴⁶⁸. Prirodne metode sa svoje strane potiču jačanje bračnog dijaloga i „omogućuju trajno oslušivanje situacije u kojoj se supružnici nalaze i na taj način pomažu življenju odgovornog roditeljstva“⁴⁶⁹.

Korištenje prirodnim razdobljima utjelovljuje milost sakramenta ženidbe u bračni život supružnika, koji na taj način „altruizmom produbljuju svoj brak većom intimnošću, čuvaju

⁴⁶² *Isto*, 356.

⁴⁶³ *Isto*.

⁴⁶⁴ *Isto*.

⁴⁶⁵ *Isto*.

⁴⁶⁶ *Isto*.

⁴⁶⁷ Danijela de Micheli Vitturi, Bračni dijalog u prirodnom planiranju obitelji, *Obnovljeni Život*, 63 (2008.), 4, 499.

⁴⁶⁸ *Isto*, 502.

⁴⁶⁹ *Isto*.

ljubav u autentičnosti slobodnom od egoističnih prohtjeva požudnih udovoljavanja, u sakramentalnim okvirima predviđenima za bračne čine časnim načinima sjedinjenja⁴⁷⁰. Ono bračnim drugovima pruža „iskustvo činjenice da je bračno zajedništvo obogaćeno vrjednotama nježnosti i osjećajnosti, koje su sama duša ljudske spolnosti, pa i u njezinu tjelesnom obliku“⁴⁷¹. S druge pak strane, utjecanje kontracepciji „pretvara seksualnost ljudskog tijela u 'imati' i 'potrošiti“⁴⁷². Osim toga, kontracepcijskim metodama „se izolira seksualni užitak iz cjeline osobe u vlastitu korist i narušava se smisao ljubavi, svodeći bračnog partnera na objekt naslade“⁴⁷³.

Uporaba kontracepcijskih sredstava u službi je muškarčeve dominacije nad ženom, dok prirodna regulacija poroda razvija obzir prema ženi, obogaćujući njihov odnos. Osim toga, kontracepcijska sredstva mogu se promatrati kao „instrument (...) moći u rukama bogatih da bi vladali siromašnim narodima“⁴⁷⁴. Takozvani argument zelenih zastupa povratak prirodi naspram kemijskih ili mehaničkih manipulacija⁴⁷⁵. Nepovjerenje prema tehnici proteže se i na umjetnu kontracepciju, čije se ozbiljne nuspojave često prešućuju. Veliko smanjenje broja rođenih u bogatim zemljama najvećim je dijelom izazvano upravo uporabom kontracepcijskih sredstava i pobačajem. Pojave su to odgovorne „za pogubnu 'demografsku zimu“⁴⁷⁶.

Prirodna regulacija poroda aktivno uključuje oba partnera, među kojima potiče dijalog, jačajući svijest zajedničke odgovornosti. Razdoblja suzdržavanja pomažu supružnicima da ne reduciraju iskaze ljubavi samo na spolnu aktivnost. Na taj način ljubavi se vraća onaj „sjaj 'prve ljubavi' i one nježne pažnje koju je imala u vrijeme upoznavanja i zaruka“⁴⁷⁷. Pomnim praćenjem odvijanja procesa u svomu tijelu ženama se otvara novi odnos prema tjelesnosti. Povremena suzdržljivost ulijeva strahopoštovanje pred ženom, koju se ne promatra kao puki objekt prikladan za spolno zadovoljavanje. Muškarac tako iskazuje svoj obzir prema ženi „i podređuje svoje potrebe njezinu ritmu“⁴⁷⁸. Osim toga, razdoblja suzdržavanja pomažu ljubavi

⁴⁷⁰ Suzana Vuletić, Kršćanska koncepcija regulacije bračnih sjedinjenja pod imperativom 'odgovornog roditeljstva', 382.

⁴⁷¹ Ivan Pavao II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, 32.

⁴⁷² Suzana Vuletić, Kršćanska koncepcija regulacije bračnih sjedinjenja pod imperativom 'odgovornog roditeljstva', 382.

⁴⁷³ *Isto*, 382-383.

⁴⁷⁴ Andreas Laun, *Ljubav i partnerstvo*, 131.

⁴⁷⁵ Usp. *Isto*.

⁴⁷⁶ *Isto*.

⁴⁷⁷ *Isto*, 132.

⁴⁷⁸ *Isto*.

zadržati nadređeni položaj pred spolnim potrebama. Naime, „ljubav je ona koja vlada i u suzdržavanju i njoj spolne čežnje trebaju služiti“⁴⁷⁹.

Umjetna kontracepcija ne nalazi se samo u službi sprječavanja začeca, već ima razarajuće učinke i na ljubav. Uporaba kontracepcijskih sredstava ne znači automatski isključenost ljubavi i uzajamna obzira. No, „jedna je stvar biti pun ljubavi tijekom spolnog čina, a druga je stvar je li bračni čin 'utjelovljeni jezik ljubavi' ili je li to spolni čin koji se samo vrši 's puno ljubavi'“⁴⁸⁰. Bračni čin nije moguće svesti samo na tjelesnost, ali ni samo na afektivnu sferu, već je „čin plodne ljubavi ili plodnost iz ljubavi“⁴⁸¹. Ljudsko rađanje bitno nadilazi razmnožavanje životinja. Slika braka kao Kristova saveza sa svojom Crkvom odsijeva i u bračnom činu, zbog čega „bi bračno sjedinjenje muškarca i žene trebalo biti produhovljeno ljubavlju kojom Krist ljubi svoju Crkvu i time joj stalno daruje novi život“⁴⁸². Uporaba kontracepcijskih sredstava bračno sjedinjenje osakaćuje za „njegov najtajnovitiji i najčudesniji aspekt – da odražava Božju ljubav prema ljudima“⁴⁸³.

Krjepost uzdržljivosti nalazi se u uskom suodnosu s ljubavlju. Sebedarje u ljubavi moguće je samo ako su supružnici izuzeti od prevlasti egoizma i požude. Uzdržljivost je usmjerena postizanju samokontrole, za što je disciplina svladavanja nezaobilazan preduvjet. Kršćansko poimanje čistoće „ne znači potpuno odbijanje ili preziranje ljudske spolnosti, već ona označuje duhovnu silu koja zna obraniti ljubav od opasnosti sebičnosti i nasilnosti te ju dovodi do njena puta ostvarenja“⁴⁸⁴. Rast u krjeposti uzdržljivosti potpomognut je darovima Duha Svetoga, među kojima posebno mjesto pripada daru straha Božjega, koji „u supružima podupire i razvija posebnu osjetljivost za sve što je odsjaj Božje mudrosti i ljubavi u stvorenju“⁴⁸⁵. Odabir takva životnoga stila znači opredjeljenje supružnika „da se prihvaćaju i daruju kao 'osoba osobi', ne kao tijelo tijelu, (...) da ne popuste robovanju nagonima i impulsima, sačuvavši pak njihovu važnost, da cijene djecu i prihvaćaju ih u velikodušnosti, ne kao 'opasne' ili 'teret', nego 'blagoslov' i 'Božji dar' (...), a da ipak ne postanu 'robovi rađanja', tj. neodgovorni“⁴⁸⁶.

⁴⁷⁹ *Isto*.

⁴⁸⁰ *Isto*, 133-134.

⁴⁸¹ *Isto*, 134.

⁴⁸² *Isto*, 135.

⁴⁸³ *Isto*.

⁴⁸⁴ Ivan Pavao II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, 33.

⁴⁸⁵ Ivan Fuček, *Roditelji. Djeca*, 356.

⁴⁸⁶ *Isto*.

Usklađivanje vlastite spolnosti s Božjim naumom zahtijeva poznavanje fiziologije tijela, razdoblja plodnosti, psiho-socioloških mogućnosti. Stoga je potrebno djelovati u vidu dostupnosti „svim bračnim drugovima, a još prije toga mladima, putem jasnog obavještenja i odgoja što će ga u prikladan čas i ozbiljno pružiti bračni drugovi, liječnici i stručnjaci“⁴⁸⁷. Bračnu ljubav supružnici su pozvani živjeti kao trajno rastuću stvarnost koja „pročišćava i trajno učvršćuje njihovo zajedništvo te promiče prijateljski najiskreniji dijalog, kakav samo može biti između muža i žene“⁴⁸⁸. Takav stil trajno pomlađuje ljubav i čini ju temeljem „njihova ljudskoga, kršćanskog sazrijevanja, uvijek dubljega zajedništva, radosne brige za djecu i njihov odgoj“⁴⁸⁹.

Častan pristup regulaciji poroda pred bračne drugove postavlja zahtjev čvrsto izgrađenih stajališta gledom na bračne i obiteljske vrjednote, kao i stjecanje gospodstva nad vlastitim nagonima. Naime, „kako bi se očitovanja ljubavi svojstvena bračnom životu odvijala po ispravnom redu, osobito u vezi s pridržavanjem periodične uzdržljivosti“⁴⁹⁰, zasigurno će biti potrebno njegovati krjepost čistoće i stvoriti klimu koja pogoduje odgoju za zdravu slobodu. Duh askeze nipošto nema narušavajuće djelovanje s obzirom na bračnu ljubav; štoviše, pridaje joj „višu ljudsku vrijednost“⁴⁹¹. Stega svojstvena čistoći bračnih drugova zahtijeva spremnost na žrtvu, ali doprinosi tomu da „bračni drugovi cjelovito razvijaju svoje osobe i obogaćuju se duhovnim vrjednotama“⁴⁹². Osim toga, u obiteljski dom unosi „plodove vedrine i mira“⁴⁹³, olakšavajući suočavanje s raznim izazovima. Nadalje, hrani altruizam i obzir prema bračnom drugu, a pogoduje i buđenju dubljega osjećaja odgovornosti. Zahvaljujući njezinu blagotvornu učinku, „roditelji stječu sposobnost dubljeg i djelotvornijeg utjecaja na odgoj djece“⁴⁹⁴, a „djeca i mladež rastu u pravom poštivanju ljudskih vrjednota i u vedrom i skladnom razvijanju svojih duševnih i osjetilnih sposobnosti“⁴⁹⁵.

⁴⁸⁷ Ivan Pavao II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, 33.

⁴⁸⁸ Ivan Fuček, *Roditelji. Djeca*, 356-357.

⁴⁸⁹ *Isto*, 357.

⁴⁹⁰ Pavao VI., *Humanae vitae. Enciklika o ispravnoj regulaciji poroda*, 21.

⁴⁹¹ *Isto*.

⁴⁹² *Isto*.

⁴⁹³ *Isto*.

⁴⁹⁴ *Isto*.

⁴⁹⁵ *Isto*.

Nije riječ, naime, „o crno-bijeloj tehnici govora“⁴⁹⁶, već se nastoji ukazati na golemu „antropološku, a istodobno čudorednu razliku“⁴⁹⁷ između tih dvaju metoda. Korištenje ritmičnim razdobljima „nije 'tehnika' braka ili 'katolička kontracepcija“⁴⁹⁸, što nerijetko možemo čuti od onih koji nastoje opravdati svoj loš način. Ono je uistinu višestruko očitovanje odgovorna roditeljstva: „To nije egoistično traženje užitka, nego u žrtvi i odricanju provođenje bračne čistoće. To nije banaliziranje ljubavi, nego učvršćivanje i uvijek novo osvježivanje u punu otvorenu darivanju. To nije obezvrjeđivanje bračnoga sjedinjenja, nego njegovo ostvarivanje u punu dostojanstvu i odgovornosti. To nije bijeg od Boga, nego biti i živjeti s Bogom u njegovoj nazočnosti i vršiti njegovu volju u svojem bračnom zvanju. To nije iskoristiti partnera kao instrument i objekt, nego postupati s njime u punu poštovanju“⁴⁹⁹. Naime, „riječ je o razlici koja (...) u sebi uključuje dva poimanja osobe i ljudske spolnosti nesvodiva jedan na drugoga“⁵⁰⁰.

3.2.4. Mnogostruki oblici plodnosti

Mnogi bračni parovi proživljavaju patnje kojima je uzrok bračna neplodnost. Zajednica vjernika pozvana je iskazati razumijevanje i pružiti podršku bračnim parovima pogođenima neplodnošću. Želja za potomstvom naravan „je izraz poziva na očinstvo i materinstvo, koji je upisan u bračnu ljubav“⁵⁰¹. Ipak, bračni savez „ne daje bračnim drugovima pravo imati dijete, nego samo pravo obavljati one prirodne čine koji su po sebi usmjereni rađanju“⁵⁰². Dijete je uvijek dar i nikada se ne bi smjelo promatrati kao vlastiti posjed. S druge pak strane, rađanje nije jedini cilj ustanovljenja ženidbenoga saveza. Važno je imati na umu da „ženidba ostaje kao zajednica i zajedništvo čitavog života te zadržava svoju vrijednost i nerazrješivost“⁵⁰³ i onda kad rađanje nije moguće. Supružnici koji se nađu pred iskušenjem tjelesne neplodnosti pozvani su crpiti nadahnuće „u križu Gospodnjem, tom vrelu duhovne plodnosti“⁵⁰⁴.

⁴⁹⁶ Ivan Fuček, *Roditelji. Djeca*, 362.

⁴⁹⁷ Ivan Pavao II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, 32.

⁴⁹⁸ Ivan Fuček, *Roditelji. Djeca*, 362.

⁴⁹⁹ *Isto*, 362-363.

⁵⁰⁰ Ivan Pavao II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, 32.

⁵⁰¹ Zbor za nauk vjere, *Donum vitae. Naputak o poštivanju ljudskog života u nastanku i o dostojanstvu rađanja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2012., 8.

⁵⁰² *Isto*.

⁵⁰³ Drugi vatikanski koncil, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu*, 50.

⁵⁰⁴ Zbor za nauk vjere, *Donum vitae. Naputak o poštivanju ljudskog života u nastanku i o dostojanstvu rađanja*, 8.

Osobita plodnost bračnog iskustva očituje se u velikodušnoj odluci posvajanja napuštene djece. Posvojenje i udomljenje je izvrsna prilika supružnicima koji se suočavaju s bračnom neplodnošću „da prošire svoju bračnu ljubav i prigrle one koji nemaju odgovarajuće obiteljsko ozračje“⁵⁰⁵. Ono je iznimno cijenjeno djelo obiteljskoga apostolata „kojim se dar obitelji pruža onomu tko ju nema“⁵⁰⁶. Ono je čin ljubavi koji „vraća dostojanstvo objema stranama u prekinutoj svezi, i supružima bez djece i djeci bez roditelja“⁵⁰⁷, „rječit znak prihvaćanja rađanja, svjedočanstvo vjere i dovršenje ljubavi“⁵⁰⁸. Supružnici koji se odluče bezuvjetno prihvatiti „djecu drugih obitelji, pružajući im podršku i ljubav koja se iskazuje članovima jedinstvene obitelji djece Božje“⁵⁰⁹, postaju vjerni sljedbenici Boga ljubavi: „Može li žena zaboravit' svoje dojenče, ne imat' sućuti za čedo utrobe svoje? Pa kad bi koja i zaboravila, tebe ja zaboraviti neću“ (*Iz 49,15*). Na taj će način „moći proširiti svoju ljubav preko tjelesnih i krvnih veza te će produbiti veze koje se ukorjenjuju u duhu i razvijaju se u konkretnoj pomoći pruženoj djeci drugih obitelji, kojoj su često potrebne i najnužnije stvari“⁵¹⁰. Stoga je važno usmjeriti inicijative olakšavanju postupka posvajanja.

Iskustvo plodnosti ljubavi ne biva omogućeno samo rađanjem i posvajanjem. Mnogočlane obitelji nisu izuzete od poziva na društveni angažman „kako bi se razvili drugi oblici plodnosti, koji su na neki način produžetak ljubavi na kojoj ona počiva“⁵¹¹. Obitelj nipošto nije „utočište koje štiti od društva“⁵¹². Izlaskom iz okrilja obiteljskog doma i dubljim uključivanjem u život društva „ona postaje mjesto integracije osobe s društvom i točka spajanja javnoga i privatnoga“⁵¹³. Svijest o društvenim obvezama ne umanjuje bračnu ljubav, već ju uvijek iznova osvježava.

Obitelji su pozvane u svakom ljudskom biću promatrati brata i sestru. Snaga bračne i obiteljske ljubavi sposobna je „liječiti rane napuštenih, jačati kulturu susreta i boriti se za pravdu“⁵¹⁴. Obitelji koje krase otvorenost i solidarnost ne propuštaju provoditi u djelo obzir

⁵⁰⁵ Papa Franjo, *Amoris laetitia. Posinodalna apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama, kršćanskim supružima i svim vjernicima laicima o ljubavi u obitelji*, 179.

⁵⁰⁶ Isto.

⁵⁰⁷ XIV. Opća redovita skupština Biskupske sinode, *Relatio finalis. Zaključno izvješće Biskupske sinode svetom ocu Franji: Poziv i poslanje obitelji u Crkvi i suvremenom svijetu*, 65.

⁵⁰⁸ Isto.

⁵⁰⁹ Ivan Pavao II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, 41.

⁵¹⁰ Isto.

⁵¹¹ Papa Franjo, *Amoris laetitia. Posinodalna apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama, kršćanskim supružima i svim vjernicima laicima o ljubavi u obitelji*, 181.

⁵¹² Isto.

⁵¹³ Isto.

⁵¹⁴ Isto, 183.

prema siromašnima, slabima, patnicima, žrtvama nepravedna postupanja, imajući na srcu Isusove riječi: „Zaista, kažem vam, koliko učiniste jednom od ove moje najmanje braće meni učiniste“ (Mt 25,40). Svetopisamskom pozivu na gostoprimstvo (usp. Rim 12,13) moguće je odgovoriti u različitim „oblicima, bilo da se jednostavno otvore vrata svoje kuće ili, još više, svoga srca potrebama naše braće, bilo da se konkretno založimo da se svakoj obitelji osigura stan koji joj je potreban kao prirodno mjesto koje ju čuva i omogućuje joj da raste“⁵¹⁵. Kršćanske obitelji svojim svjedočenjem riječima i vlastitim životom „razbijaju sivilo u društvu ispunjavajući javni prostor bojama bratstva, socijalne osjetljivosti, obrane siromašnih, sjajne vjere i djelatne nade“⁵¹⁶.

3.3. ODGOJNA ZADAĆA OBITELJI

3.3.1. Sadržaj i značenje pojma odgoj

Čovjek je jedino biće koje je potrebno podvrgavati odgoju. Upravo je odgoj čovjeka učinio „čovjekom, društvenim bićem, bićem zajednice, bićem prakse“⁵¹⁷. Odgoj je uvjet čovjekova opstanka, „jedna od temeljnih potreba čovjeka i društva“⁵¹⁸. Odgoj je istodobno individualna i društvena potreba. Ljudski život „je život kulturnog bića koje povijesno postoji samo kultivacijom osobnog života“⁵¹⁹. Čovjek je istodobno i odgajnik i odgajatelj, a ljudska relacija čini srž odgojnog procesa. Bitno obilježje odgoja trebala bi činiti dvosmjerna komunikacija. Odgoj predstavlja „poseban međuljudski odnos, komunikacijski odnos 'primanja' i 'davanja' ispunjen određenim sadržajima koji potiču ostvarivanje postavljenog cilja i zadaća odgoja“⁵²⁰. Jasno je da odgajatelj u svojim rukama ima moć, što upućuje na važnost osobe odgajatelja i načina upotrebe te moći.

Pod odgojem podrazumijevamo „proces formiranja i samoformiranja čovjeka kao ljudskog bića“⁵²¹. Možemo ga odrediti kao „proces razvijanja, nastajanja, izgrađivanja, oblikovanja čovjeka kao ljudskog bića“⁵²². Odgojna djelatnost teži izgradnji zrele osobnosti.

⁵¹⁵ Ivan Pavao II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, 44.

⁵¹⁶ Papa Franjo, *Amoris laetitia. Posinodalna apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama, kršćanskim supruzima i svim vjernicima laicima o ljubavi u obitelji*, 184.

⁵¹⁷ Vladimir Rosić, *Odgoj, obitelj, škola: mala enciklopedija odgoja*, Žagar, Rijeka, 2005., 27.

⁵¹⁸ *Isto*.

⁵¹⁹ *Isto*.

⁵²⁰ *Isto*, 33.

⁵²¹ *Isto*, 28.

⁵²² Ante Vukasović, *Obitelj – vrelo i nositeljica života*, 126.

Odgoj kao „razvojni put čovjeka“⁵²³ obuhvaća njegov razvoj „u tjelesnom, intelektualnom, moralnom, estetskom i radnom pogledu“⁵²⁴, oblikovanje njegove „racionalne, emocionalne i voljne sfere“⁵²⁵, kao i „usvajanje potrebnih znanja, formiranje umijeća i navika, razvijanje intelektualnih snaga i sposobnosti, izgradnju karakternih crta osobnosti, svih pozitivnih ljudskih svojstava“⁵²⁶. Zaključno možemo reći da središte pojma čini „svrhovit proces u kojem se očituju jedinstvo odgojne svrhe i zadaća, načela i metoda, što u planski ostvarenu odgojnom nastojanju, uz skladno djelovanje mnogih odgojnih čimbenika, teži izgradnji potpune ljudske osobnosti“⁵²⁷.

Imajući u vidu spoznaju o čovjeku kao biću koje se neprekidno nalazi u mijenjanju, možemo okarakterizirati odgoj kao „permanentan proces koji praktično nikad ne prestaje“⁵²⁸. Odgojna zadaća nipošto nije olako izvediv posao. Odgoj je prepoznatljiv po svojoj kompleksnosti, zahtjevnosti i nepredvidivosti, ali trajno zadržava svoju ljepotu i plemenitost. Odgoj kao složeni fenomen nije moguće promatrati u svjetlu jednog čimbenika. Ipak, u ostvarenju odgojne zadaće temeljno značenje imaju „*obitelj kao temeljna stanica društva u kojoj se 'kuha' sva odgojna 'alkemija' i škola kao njezin korektiv te nastavljač tog izuzetno vrijednog posla*“⁵²⁹.

3.3.2. Odgojna kriza

Zasigurno smo se mnogo puta susreli s izrekom „*Na mladima svijet ostaje*“. Mladi „nastavljaju djela svojih roditelja, djedova i pradjedova, nasljednici su, nositelji i ostvarivači naših nastojanja“⁵³⁰. Takvo su blago da bi njihovo tjelesno, mentalno i moralno zdravlje trebalo biti predmetom najviših stupnjeva nacionalne skrbi. Mladež se gubi uslijed moralnoga relativizma, „javlja se dezorijentacija, lutanje u tami vrijednosne noći“⁵³¹, na što odgojni faktori ne pružaju adekvatan odgovor. Današnji scijentizam preveliku pozornost pridaje stjecanju spoznaja, dok odgoj za moralne vrijednosti pada u drugi plan. Materijalistički i hedonistički pristup životu smjeraju osobnoj koristi i užitku. Osim toga, brojne udruge, pretežno

⁵²³ Vladimir Rosić, *Odgoj, obitelj, škola: mala enciklopedija odgoja*, 33.

⁵²⁴ Ante Vukasović, *Obitelj – vrelo i nositeljica života*, 126.

⁵²⁵ *Isto*.

⁵²⁶ *Isto*.

⁵²⁷ *Isto*, 131.

⁵²⁸ Vladimir Rosić, *Odgoj, obitelj, škola: mala enciklopedija odgoja*, 33.

⁵²⁹ *Isto*, 13.

⁵³⁰ Ante Vukasović, *Priješka potreba odgoja za obiteljski i društveni život*, *Obnovljeni Život*, 64 (2009.), 1, 69-70.

⁵³¹ *Isto*, 70.

liberalističkog i feminističkog nadahnuća, zagovaraju slobodu na području spolnosti, podupirući kontraceptivni i pobačajni mentalitet. Mladi naraštaji često podliježu negativnim utjecajima uličnoga i noćnoga života. Posljedice ispuštanja duhovne i etičke dimenzije itekako se brzo zapažaju. Svakodnevno svjedočimo pojavama poput pedofilije, silovanja, organiziranog kriminala, ubojstva. Potrebna je „temeljita duhovna obnova, moralna i odgojna preobrazba“⁵³², o čijim rezultatima ovisi „naša budućnost – nacionalni opstanak, gospodarski razvitak i kulturni napredak“⁵³³.

Kultura je fenomen vlastit ljudskoj vrsti, „djelo i produkt čovjeka kao racionalnoga i moralnog bića“⁵³⁴. Latinski termin *cultura* mogli bismo prevesti značenjima kao što su „usavršavanje, njegovanje, oblikovanje, duhovno organiziranje i oplemenjivanje prirode u suglasju s ljudskim svrhama i potrebama“⁵³⁵. Kultura je nerazdvojno vezana uz čovjeka, koji je u samoj svojoj biti kulturno biće. Čovjek također čini dio prirode i kao takvoga ga je potrebno „kultivirati, očovječiti, usmjeravati prema općim kulturnim i duhovnim svrhama, osposobiti (...) za stvaranje kulturnih dobara“⁵³⁶. Lice društvene zajednice bitno odudara od ideala. Temi odgoja, odgojnim čimbenicima i društvenim utjecajima na odgojnu funkciju ne iskazuje se dužan obzir. U okvirima anarholiberalistički nadahnute struje zapostavlja se „kultura ponašanja i obezvrjeđuju svekolike ljudske vrijednosti“⁵³⁷. Sve je hitnija potreba odlučna pružanja otpora „najezdi nekulture“⁵³⁸. O koncepciji i uspješnosti odgojnih pothvata ovisit će gospodarska i društvena slika. Svim odgojnim čimbenicima potrebno je reafirmirati njihov odgojni značaj, zasjenjen „besmisлом i ideologiziranom stihijom življenja“⁵³⁹. Adekvatnu odgojnu preobrazbu moguće je ostvariti samo udruženim snagama svih odgojnih čimbenika, praćenih podrškom državnih i političkih vlasti.

3.3.3. Apsolutni odgojni primat obitelji

Plodnost bračne ljubavi ne iscrpljuje se darom novoga života, već „se mora proširiti na (...) moralni odgoj i duhovno oblikovanje“⁵⁴⁰ rođene djece. Prenosenje života samo po sebi

⁵³² *Isto.*

⁵³³ *Isto.*

⁵³⁴ *Isto*, 71.

⁵³⁵ *Isto.*

⁵³⁶ *Isto.*

⁵³⁷ *Isto.*

⁵³⁸ *Isto*, 72.

⁵³⁹ *Isto.*

⁵⁴⁰ Hrvatska biskupska konferencija, *Katekizam Katoličke crkve*, Glas Koncila, Zagreb, 1994., 2221.

pretpostavlja i odgojnu zadaću kao nužan preduvjet razvoja zrele i odgovorne osobnosti. Odgojna dužnost roditelja proizlazi iz izvornoga Božjeg nauma o sudioništvu supružnika u stvaralačkom djelu ljubavi. Drugim riječima, „rađajući u ljubavi i iz ljubavi novu osobu koja u sebi nosi poziv za rast i razvoj, roditelji (...) preuzimaju zadaću da joj djelotvorno pomognu (...) da u punini živi ljudski život“⁵⁴¹. Upravo „jer je dijete plod njihova bračnog zajedništva i ljubavi“⁵⁴², roditeljima pripada teška obveza njegova odgoja, zbog čega ih „valja priznati prvim i povlaštenim odgojiteljima svoje djece“⁵⁴³. Povezanost sa služenjem životu odgojno pravo i dužnost roditelja čini nečim bitnim. Imajući u vidu „odgojnu zadaću drugih, zbog jedinstvenog značaja odnosa ljubavi koji postoji između roditelja i djece“⁵⁴⁴, odgojno pravo i dužnost roditelja očituje se kao nešto izvorno i prvobitno. Nadalje, zbog svoje nezamjenjivosti i neotuđivosti, ono „ne može biti sasvim povjereno drugima niti od drugih nasilno prisvojeno“⁵⁴⁵. Dok se odgojna zadaća obitelji očituje kao vlastita, ostali kao delegirani odgojitelji predstavljaju „nastavak i nadopunu obiteljskog odgoja“⁵⁴⁶.

Odgojni tijek svoje začetke ima u obitelji. U okrilju obiteljske zajednice odvijaju se prvi djetetovi životni koraci. Roditelji kao „prvi i najznačajniji odgajatelji djeteta, prvi modeli identifikacije i imitacije, prvi uzori za učenje govora i most za uspostavljanje socijalnih kontakata sa širim okruženjem“⁵⁴⁷ posjeduju jedinstven odgojni potencijal. Njima pripada odgovorna zadaća omogućiti ozračje prikladno „cjelovitom osobnom i društvenom odgoju djece“⁵⁴⁸. Učinkovitost obiteljskih odgojnih nastojanja nalazi se pod utjecajem brojnih čimbenika. Ona prije svega „ovisi o skladnim obiteljskim odnosima, adekvatnom položaju djeteta u obitelji, zrelosti (...) roditelja, pedagoškom osjećaju, razini pedagoške kulture“⁵⁴⁹. Obiteljsko ozračje „zasigurno je najintimnija sfera traženja i ostvarivanja čovjeka i čovječnosti“⁵⁵⁰. Naime, kao nezaobilazan preduvjet uspješnog razvitka najvažnijih crta ličnosti

⁵⁴¹ Ivan Pavao II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, 36.

⁵⁴² Hrvatska biskupska konferencija, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, 32.

⁵⁴³ Drugi vatikanski koncil, *Gravissimum educationis. Deklaracija o kršćanskomu odgoju* (28. listopada 1965.), u: *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008., 3.

⁵⁴⁴ Ivan Pavao II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, 36.

⁵⁴⁵ *Isto*.

⁵⁴⁶ Hrvatska biskupska konferencija, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, 33.

⁵⁴⁷ Maja Ljubetić, *Biti kompetentan roditelj, 'Mali profesor'*, Zagreb, 2007., 63.

⁵⁴⁸ Drugi vatikanski koncil, *Gravissimum educationis. Deklaracija o kršćanskomu odgoju*, 3.

⁵⁴⁹ Vladimir Rosić, *Odgoj, obitelj, škola: mala enciklopedija odgoja*, 11.

⁵⁵⁰ *Isto*, 81.

nameće se „intimna i topla obiteljska sredina, emocionalno i privlačno ozračje te sigurnost koju pružaju zdravi obiteljski odnosi“⁵⁵¹.

3.3.4. Ljubav – idealno odgojno ozračje

Duboko utemeljenje odgoja počiva na „ljubavi, iz ljubavi se rađa i samo se iz toga duha i može roditi“⁵⁵². Ozračje ljubavi je prostor susreta odgojitelja i odgojenika. Samo takvo odgajanje koje kao svoju duhovnu snagu ima ljubav može istinski obogatiti. Bez te bitne sastavnice odgojiteljskog poziva nema učinkovita odgojnog djelovanja. Ona je, naime, „inspiracija i osnova odgojne djelatnosti“⁵⁵³ i kao takva pokretački impuls svakoga pedagoškog poziva.

Sasvim je prirodno da roditelji gaje najljepše želje za svoju djecu i da su spremni uložiti mnogo truda na putu njihove izgradnje. Roditeljska ljubav svoje ispunjenje ostvaruje upravo u djelu odgoja jer ono „upotpunjuje i u punini usavršava njihovu službu života“⁵⁵⁴. Majčinska i očinska ljubav kao temeljno počelo i osnova odgojne dužnosti „od izvora postaje duša, pa stoga i mjerilo koje nadahnjuje i vodi sav konkretni odgojni napor, obogaćujući ga vrjednotama blagosti, postojanosti, dobrote, služenja, nesebičnosti, duha žrtve, a to su najdragocjeniji plodovi ljubavi“⁵⁵⁵.

3.3.5. Obiteljski odgoj u službi društva

U obitelji nastaje novi život. U njoj čovjek odrasta i živi. Obitelj je „prva i životna stanica društva“⁵⁵⁶, kolijevka „na kojoj počiva život i nada ljudskog roda“⁵⁵⁷. Kao najvažniji odgojni čimbenik snažno djeluje na „fizičko, moralno, društveno i kulturno oblikovanje budućih generacija“⁵⁵⁸. Obitelj je ujedno „prvo i trajno mjesto odgoja i duhovnog rasta, i to ne

⁵⁵¹ Isto, 85.

⁵⁵² Ante Vukasović, *Priješka potreba odgoja za obiteljski i društveni život*, 74.

⁵⁵³ Isto.

⁵⁵⁴ Ivan Pavao II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, 36.

⁵⁵⁵ Isto.

⁵⁵⁶ Drugi vatikanski koncil, *Apostolicam actuositatem. Dekret o apostolatu laika* (18. studenoga 1965.), u: *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008., 11.

⁵⁵⁷ Sibe Zaninović, *Brak i obitelj u kršćanskom shvaćanju*, *Obnovljeni Život*, 30 (1975.), 4, 333.

⁵⁵⁸ Isto.

samo jedne osobe, nego i čitavog naroda“⁵⁵⁹. Stoga ona „nije samo rasadnik budućih naraštaja“⁵⁶⁰, već je istodobno „i kovačnica pojedinačne, narodne i općečovječanske budućnosti“⁵⁶¹. Obitelj, organski i životno povezana s društvom, njegov je „temelj i neprestano ga hrani svojom službom životu“⁵⁶². „Život naroda, država te svih oblika ljudskog udruživanja“⁵⁶³ nezaobilazno protječe kroz obitelj. Obitelj iznjedruje građane ljudskoga društva, koji upravo u njezinu krilu stječu „prva znanja društvenih krjeposti, koje su duša života i razvoja društva“⁵⁶⁴. Između obitelji i društvene zajednice vlada uzajamnost odnosa: „Srođena s ljudskim društvom, ona je u njegovu središtu i temelj je njegove budućnosti. Istodobno i ljudsko društvo snažno utječe na stabilnost, postojanost i kvalitetu bračnoga i obiteljskoga života, što se povratno odražava na život društvene zajednice“⁵⁶⁵.

Obiteljska je zajednica „svojevrсна škola bogatije čovječnosti“⁵⁶⁶. U njezinu krilu ljudska osoba stječe „iskustvo osnovnih ljudskih i kršćanskih vrijednosti“⁵⁶⁷. Obitelj je prije svega „poput majke i hraniteljice onoga odgoja u kojem djeca, okružena ljubavlju, lakše nauče pravi red stvari time što se prokušani oblici ljudske kulture (...) prirodno prelijevaju u duh mladeži koja napreduje“⁵⁶⁸. Ona je ujedno „prva škola onih (...) krjeposti“⁵⁶⁹ prijeko potrebnih za skladan i čestit društveni život. Vrijednosti usvojene u okrilju obiteljskog doma zasjat će u daljnjem životu mlade osobe, koja će ih prenijeti u svoju obitelj, u profesionalne i društvene odnose. Kao „najprirodnije odgojno središte i najidealnija sredina za tjelesni, duhovni i vjerski rast jedne osobe“⁵⁷⁰ ima nezamjenjivu odgojnu ulogu: „Prosječna obitelj bolji je odgojitelj od najbolje odgojne ustanove“⁵⁷¹.

Obitelj je „mjesto najčišće ljudske ljubavi u svim njezinim oblicima“⁵⁷². Ona očituje svoje služenje čovjeku različitim konkretnim načinima. Bračna ljubav je „mjesto i škola

⁵⁵⁹ Hrvatska biskupska konferencija, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, 1.

⁵⁶⁰ Sibe Zaninović, *Brak i obitelj u kršćanskom shvaćanju*, 333.

⁵⁶¹ *Isto*.

⁵⁶² Ivan Pavao II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, 42.

⁵⁶³ Hrvatska biskupska konferencija, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, 1.

⁵⁶⁴ Ivan Pavao II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, 42.

⁵⁶⁵ Hrvatska biskupska konferencija, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, 1.

⁵⁶⁶ Drugi vatikanski koncil, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu*, 52.

⁵⁶⁷ Hrvatska biskupska konferencija, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, 11.

⁵⁶⁸ Drugi vatikanski koncil, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu*, 61.

⁵⁶⁹ Drugi vatikanski koncil, *Gravissimum educationis. Deklaracija o kršćanskomu odgoju*, 3.

⁵⁷⁰ Hrvatska biskupska konferencija, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, 11.

⁵⁷¹ *Isto*.

⁵⁷² *Isto*.

autentičnog poštovanja svake ljudske osobe i priznavanja njezina dostojanstva⁵⁷³. Ujedno je škola „sebedarja, susreta, dijaloga, služenja, vjernosti i društvenosti“⁵⁷⁴. Obitelj se predstavlja i kao „škola krjeposti bez kojih ni ljudsko društvo ne može opstati“⁵⁷⁵, među kojima zasigurno možemo istaknuti vrijednost „slobode, odgovornosti, pravednosti, međusobnog prihvaćanja, dijeljenja materijalnih dobara, solidarnosti“⁵⁷⁶. Bračna i obiteljska ljubav kao nutarnji životni princip braka i obitelji svoj izričaj pronalazi i u brizi za bolesne, osobe treće životne dobi, osobe s posebnim potrebama, u suosjećanju s usamljenima, ožalošćenima, žednima razumijevanja i potrebnima pomoći. Imajući u vidu spoznaju o neminovnom odražavanju obiteljskih odnosa na društvenu zajednicu, prepoznamo značaj vjerne i nerazrješive ljubavi kao neophodne pretpostavke zdravoga ljudskog društva.

Prvi i osnovni doprinos obitelji društvu čini doživljaj zajedništva i sudionništva kao obilježje koje prožima svagdašnji život obitelji. Unutarobiteljski odnosi „nadahnjuju se i vode zakonom 'dobrohotnosti' koja se, poštivajući i njegujući u svima i svakomu osjećaj osobnog dostojanstva kao jedinstven vrijednosni izvor, preobražava u srdačno prihvaćanje, susret i dijalog, velikodušno otvaranje, nesebično služenje, duboku solidarnost“⁵⁷⁷. Tako, naime, „promicanje istinskog i odgovornog zajedništva u obitelji postaje prva i nezamjenjiva škola društvenosti, primjer i ohrabrenje za šire zajedničarske odnose koji moraju imati značajke poštivanja, pravednosti, smisla za dijalog i ljubav“⁵⁷⁸. Sve cijenjene vrline koje bi trebale zasjati u životu društva svoj začetak i nadahnuće imaju upravo u obitelji.

Obitelj nastupa „kao posrednik između društveno-kulturne sredine i djeteta“⁵⁷⁹. Ispravno usmjerena odgojna nastojanja teže „izgradnji ljudske osobe u vidu njezine konačne svrhe i ujedno dobru društava kojih je čovjek član i u čijim će službama sudjelovati kao odrastao“⁵⁸⁰. Za neometan razvitak mladoga bića u zrelu i moralnu ličnost prijeko je potrebno osigurati takvo obiteljsko ozračje koje će biti „prožeto ljubavlju i odanošću prema Bogu i ljudima“⁵⁸¹. Unatoč društvu sve više izloženom „opasnosti da se (...) razosobljuje i biva

⁵⁷³ Isto.

⁵⁷⁴ Isto.

⁵⁷⁵ Isto.

⁵⁷⁶ Isto.

⁵⁷⁷ Ivan Pavao II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, 43.

⁵⁷⁸ Isto.

⁵⁷⁹ Vladimir Rosić, *Odgoj, obitelj, škola: mala enciklopedija odgoja*, 65.

⁵⁸⁰ Drugi vatikanski koncil, *Gravissimum educationis. Deklaracija o kršćanskomu odgoju*, 1.

⁵⁸¹ Isto, 3.

bezimeno, pa stoga i nečovječno, s negativnim posljedicama mnogovrsnih 'bjegova'⁵⁸², obiteljska zajednica i dalje krije u sebi „izvanredne sile sposobne da čovjeka otrgnu bezimenosti, da mu probude svijest o njegovom osobnom dostojanstvu, da ga obogate dubokom čovječnošću i djelotvorno, svojom jedinstvenošću i neponovljivošću, ucijepi u tkivo društva“⁵⁸³.

3.3.6. Temeljna odgojna područja u krilu obitelji

3.3.6.1. Tjelesni odgoj djeteta

Dijete prima život u krilu obitelji. Začeci njegova života i odgoja odvijaju se upravo u okrilju obiteljskog doma. Od samog početka roditelji skrbe o potrebnim uvjetima za život i razvoj djeteta. Tjelesna njega djeteta očituje se kroz svakodnevno previjanje, kupanje, održavanje higijenskih uvjeta života, osiguranje prehrane i potrebna odmora. Značajno mjesto pripada boravku na otvorenom, šetnjama, izlascima u prirodu, zajedničkoj igri. Neizostavna zadaća odgoja već u predškolskoj dobi jest pravilna organizacija dnevnog rasporeda djelatnosti, kao i stjecanje higijenskih navika. Roditeljima pripada dužnost predočiti djeci važnost vježbanja za tjelesno zdravlje i usmjeravati ih prema tjelesnim aktivnostima kao značajnom čimbeniku „za normalan tjelesni rast i razvoj organizma, za njegovo jačanje i čeličenje, za razvitak tjelesnih sposobnosti, a to je važna zadaća i osnovni preduvjet odgoja zdravih i sposobnih ljudi“⁵⁸⁴.

3.3.6.2. Intelektualni odgoj djeteta

S vremenom raste uloga obitelji u intelektualnom odgoju djeteta. Njegovanje i razvijanje djetetovih intelektualnih sposobnosti omogućuje mu „upoznavanje svijeta oko sebe, stjecanje prvih iskustava i proširivanje spoznaje o tomu svijetu, ovladavanje prvim praktičnim umijećima i navikama“⁵⁸⁵. Djeca iskazuju radoznalost. Dodir s ljudima i društvenim pojavama pobuđuje njihovu znatiželju, koja „ih potiče na promatranje, na postavljanje pitanja, na

⁵⁸² Ivan Pavao II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, 43.

⁵⁸³ *Isto*.

⁵⁸⁴ Ante Vukasović, *Obitelj – vrelo i nositeljica života*, 146.

⁵⁸⁵ *Isto*, 147.

analiziranje i mišljenje⁵⁸⁶. Važnu ulogu imaju upućivanje na ono važno i razgovor o predmetima njihova interesa, čime se „proširuje spoznajni horizont“⁵⁸⁷, stvarajući ujedno nove poticaje njihovu daljnjem intelektualnom razvoju. Iz razgovora s roditeljima djeca mogu mnogo naučiti, a njihovim postupnim uvođenjem u krug svojih prijatelja pred njima se otvaraju novi svjetovi i proširuju mogućnosti razgovora.

Djeca očituju težnju za pričama i bajkama, koje otvaraju nova prostranstva njihovu intelektualnom razvoju. Dječje slušanje „potiče na razmišljanje, razvija maštu, privlači pozornost, izaziva nova pitanja, pruža dobre primjere“⁵⁸⁸. Kada dijete nauči čitati, roditelji su pozvani uputiti ga na „knjigu kao vrelo novih spoznaja“⁵⁸⁹ i „kao vjernu pratiteljicu koja će mu u životu pružiti nova znanja i zadovoljstva“⁵⁹⁰. Nove mogućnosti dječjega intelektualnog razvoja proizlaze iz zajedničkih odlazaka u prirodu, na izlet, u grad, zajedničkoga rada u kući, zajedničke igre. Kroz zajedničke aktivnosti „mladi ljudi uče, razvijaju se njihove sposobnosti, formira kultura rada i pogled na svijet“⁵⁹¹.

3.3.6.3. Moralni odgoj djeteta

Međusobni odnosi roditelja i drugih članova obitelji prvi su društveni odnosi s kojima dijete dolazi u doticaj. U obitelji „se razbija prvi krug pogubne zaokupljenosti samim sobom i spoznajemo da živimo zajedno s drugima, s drugima koji su vrijedni naše pažnje, naše ljubaznosti i naše ljubavi“⁵⁹². Tako je obitelj „prvo mjesto gdje se uči odnositi prema drugima, slušati i dijeliti, biti strpljiv i pokazati poštovanje, jedan drugom pomagati i učiti se suživotu“⁵⁹³. Kao takva čini „područje primarne socijalizacije“⁵⁹⁴.

Okrilje obiteljskog doma ujedno je prostor stjecanja prvih moralnih iskustava. Tu dijete prima „prve moralne spoznaje, stječe prva uvjerenja, tu se izgrađuju prve navike moralnog ponašanja i djelovanja i postavljaju čvrsti temelji buduće osobnosti i značaja“⁵⁹⁵. Počeci

⁵⁸⁶ Isto, 148.

⁵⁸⁷ Isto.

⁵⁸⁸ Isto, 149.

⁵⁸⁹ Isto, 150.

⁵⁹⁰ Isto.

⁵⁹¹ Isto.

⁵⁹² Papa Franjo, *Amoris laetitia. Posinodalna apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama, kršćanskim supruzima i svim vjernicima laicima o ljubavi u obitelji*, 276.

⁵⁹³ Isto.

⁵⁹⁴ Isto.

⁵⁹⁵ Ante Vukasović, *Obitelj – vrelo i nositeljica života*, 151.

moralnog odgoja smještaju se vrlo rano. Dijete još nije sposobno za razumijevanje i svjesno usvajanje moralnih normi, ali kroz susrete s drugom djecom i članovima obitelji, kroz razne aktivnosti može razlikovati između dopuštenoga i nedopuštenoga. Na temelju „osobna iskustva djeca mogu shvaćati i prihvaćati dobre moralne postupke“⁵⁹⁶. U prvom razdoblju života dječju pozornost privlače obiteljski odnosi. Djeca ih promatraju, upijaju, sklona su njihovu oponašanju. Stoga su snažna i djelotvorna odgojna sredstva „roditeljski savjeti i primjeri (...) razumijevanja, poštovanja, nesebičnosti, pomaganja, ljubavi, suradnje (...), njegovanja iskrenosti, istine, poštenja, pravednosti, vjernosti“⁵⁹⁷, kao i „prirodnog, ljubaznog i kulturnog ophođenja, prihvaćanja dužnosti i izvršavanja obveza“⁵⁹⁸.

Obitelji pripada poslanje biti „mjesto potpore, vođenja i usmjeravanja“⁵⁹⁹. Potrebna je budnost pred sadržajima kojima su djeca izložena. Suvremene prilike znatno otežavaju provođenje vremena s djecom, zbog čega odgojnu odgovornost roditelja često zamijene drugi čimbenici. Sredstva društvenoga priopćavanja zauzimaju sve više prostora u životima mladih naraštaja. Roditelji kao prvotni odgojitelji svoje djece „moraju aktivno sudjelovati u umjerenom, kritičkom, budnom i razboritom korištenju tih sredstava, uočavajući pritom kakav utjecaj imaju na njihovu djecu“⁶⁰⁰. No, istodobno bi trebali tragati i svojoj djeci ponuditi „i druga zdravija, korisnija i odgojnija sredstva zabave, i to s fizičkog, moralnog, kulturnog i duhovnog vida“⁶⁰¹. Ipak, pretjerana kontrola nad djetetovim kretanjima nije odgojno preporučljiva. Od presudne je važnosti „potaknuti u djetetu, s puno ljubavi, procese rasta u slobodi, zrelosti, cjelovitom razvoju i njegovanju autentične autonomije“⁶⁰². Takav pristup pripremit će dijete za razborito djelovanje u zahtjevnim okolnostima. Naime, „važnije je otpočinjati procese nego dominirati prostorima“⁶⁰³. Drugim riječima, ono najvažnije „nije gdje je naše dijete fizički, s kim je u ovom trenutku, nego gdje je u egzistencijalnom smislu, gdje se nalazi sa stajališta svojih uvjerenja, ciljeva, želja i životnih planova“⁶⁰⁴.

⁵⁹⁶ Isto.

⁵⁹⁷ Isto.

⁵⁹⁸ Isto.

⁵⁹⁹ Papa Franjo, *Amoris laetitia. Posinodalna apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama, kršćanskim supruzima i svim vjernicima laicima o ljubavi u obitelji*, 260.

⁶⁰⁰ Ivan Pavao II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, 76.

⁶⁰¹ Hrvatska biskupska konferencija, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, 33.

⁶⁰² Papa Franjo, *Amoris laetitia. Posinodalna apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama, kršćanskim supruzima i svim vjernicima laicima o ljubavi u obitelji*, 261.

⁶⁰³ Isto.

⁶⁰⁴ Isto.

Djeca, osobito u ranijoj dobi, pažljivo promatraju i traže u roditeljima „svjedočanstvo snažne i povjerljive ljubavi“⁶⁰⁵. Čeznu za ljubavlju i prihvaćanjem. Roditelji su pozvani, „svojom ljubavlju i primjerom, (...) djeci uliti povjerenje i probuditi u njima poštovanje i ljubav“⁶⁰⁶. Manjak ljubavi, bezuvjetna prihvaćanja i osjećaj zanemarenosti ostavljaju dubok trag i iznjedruju brojne teškoće na putu budućega sazrijevanja djeteta. Naime, „fizička ili emocionalna odsutnost više boli od moguće kazne koju dijete može dobiti zato što je nešto loše napravilo“⁶⁰⁷. Prilikom moralne formacije trebalo bi se služiti „aktivnim metodama i odgojnim dijalogom koji uključuje osjetljivost i jezik razumljiv djeci“⁶⁰⁸. Nadalje, trebala bi se provoditi „na induktivan način, tako da dijete može samo od sebe shvatiti važnost određenih vrijednosti, načela i normi, umjesto da mu ih se nameće kao apsolutne i nepobitne istine“⁶⁰⁹.

U intimnosti obiteljskog života dijete postupno razvija navike koje će se očitovati u njegovu daljnjem životu. Stoga je obitelj svojim snažnim utjecajem „na dječje osjećaje, na razvijanje humanosti, na oplemenjivanje srca“⁶¹⁰ najpogodnija sredina „u procesu moralnog usmjerenja i razvoja budućih građana“⁶¹¹. Odnosi usklađeni s moralnim načelima, toplo i ugodno ozračje prožeto međusobnim poštivanjem, razumijevanjem i ljubavlju osnova su moralno zdrava razvitka djece.

3.3.6.4. Estetski odgoj djeteta

Odgojna snaga obitelji dolazi do izražaja i na estetskom području. Razina estetske kulture roditelja pritom će odigrati značajnu ulogu. Estetska kultura obuhvaća „sposobnosti uočavanja, doživljavanja, ostvarivanja i vrijednovanja lijepog“⁶¹². Za njihov razvitak važno je upućivati dijete na prirodne ljepote i umjetničke tvorevine pristupačne u neposrednoj okolini. Već u ranoj dobi dijete zamjećuje boje, slike, lijepe predmete, osluškuje melodije. S vremenom iskazuje želju za crtanjem, pjevanjem, modeliranjem. Njegova pažnja zaokupljena je svime što

⁶⁰⁵ Papa Franjo, *Pismo supružnicima prigodom Godine 'Obitelj Amoris Laetitia'*, 6.

⁶⁰⁶ Papa Franjo, *Amoris laetitia. Posinodalna apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama, kršćanskim supružima i svim vjernicima laicima o ljubavi u obitelji*, 263.

⁶⁰⁷ *Isto*.

⁶⁰⁸ *Isto*, 264.

⁶⁰⁹ *Isto*.

⁶¹⁰ Ante Vukasović, *Obitelj – vrelo i nositeljica života*, 151.

⁶¹¹ *Isto*, 152.

⁶¹² *Isto*, 153.

je skladno i simetrično. Taj dječji interes potrebno je „iskoristiti i usmjeriti tako da se razvijaju dječji ukus, smisao za lijepo i želja za njegovim stvaranjem“⁶¹³.

Dječje iskustvo zauzima važno mjesto na području estetskog odgoja, zbog čega je potrebno posvetiti posebnu pozornost estetskom oblikovanju dječjega životnog prostora, njegovih igračaka, pokućstva, kao i njegovanju harmonije „u obliku čistoće, urednosti, lijepog ponašanja i ophođenja s drugom djecom, drugim osobama uopće“⁶¹⁴. Red, čistoća, urednost, održavanje higijene, ukusno odabrano pokućstvo, vođenje računa o kulturi odijevanja, njegovanje ugodne atmosfere u okrilju obiteljskog doma vrlo su povoljni uvjeti za djetetov estetski razvoj. Tako se već od rane dobi „polažu temelji općeg razvoja smisla za lijepo“⁶¹⁵. Roditelji sa širom estetskom kulturom na osobit su način pozvani djecu uputiti na dječju književnost, čitati im pripovijetke i pjesme, darivati im pomno odabrane slikovnice i igračke, voditi ih u galerije, muzeje, kazališta.

3.3.6.5. Radni odgoj djeteta

Značaj obitelji kao odgojnog čimbenika očituje se i na području razvoja dječjih radnih sposobnosti. Njezina prednost jest upravo nenametljivost odgoja „načinom i unutarnjom organizacijom života i rada“⁶¹⁶. Naime, u okrilju obitelji vršenje odgojnih utjecaja teče „prirodnije i lakše nego u drugim odgojnim ustanovama“⁶¹⁷. Razvoj dječjih radnih sposobnosti zahtijeva njihovo uključivanje u aktivnosti unutar obiteljskoga doma kroz manje obveze, prilagođene njihovoj dobi. Time ona „razvijaju radne navike, pozitivan odnos prema radu, izgrađuje se osjećaj dužnosti i odgovornosti, njeguje dobar odnos prema rezultatima rada, odnosno prema materijalnim dobrima i kulturnim vrijednostima“⁶¹⁸. Poticaj na brigu o sebi i svojim stvarima, na djelatno sudjelovanje u različitim kućnim aktivnostima bitne su sastavnice na putu izgradnje pozitivna odnosa prema radu. Dijete postupno shvaća smisao i ulogu rada u čovjekovu životu, čineći prve korake prema radnim obvezama s kojima će se susresti u školi i daljnjem životu.

⁶¹³ *Isto*.

⁶¹⁴ *Isto*.

⁶¹⁵ *Isto*, 154.

⁶¹⁶ *Isto*, 155.

⁶¹⁷ Ante Vukasović, *Prijevika potreba odgoja za obiteljski i društveni život*, 79.

⁶¹⁸ Ante Vukasović, *Obitelj – vrelo i nositeljica života*, 155.

Razvoj pozitivna odnosa prema radu i ljudskim dužnostima pretpostavlja dobro postavljen raspored dužnosti među pojedinim članovima obitelji, „uredan i normalan život obitelji u kojemu svi članovi, uključujući i djecu, prihvaćaju i obavljaju svoje dužnosti i obveze“⁶¹⁹. „Ako ona svojim ukupnim ozračjem, svojim shvaćanjem i odnosima prema dužnostima postavi dobre temelje marljivosti i savjesnom odnosu prema svim svojim obvezama“⁶²⁰, uspješno će se izbjeći potreba za uvjeravanjem i prisilom. Tada se, naime, radne „obveze prihvaćaju bez otpora, izgrađuje se osjećaj dužnosti i odgovornosti, a njega gotovo uvijek prati određena marljivost, prihvaćanje i uredno obavljanje svojih radnih dužnosti i obveza“⁶²¹. Propusti na području radnog odgajanja u krilu obitelji poslije su vrlo teško nadoknadivi. Stoga obitelj nipošto ne smije zanemariti svoju zadaću njegovanja dječjih radnih sposobnosti. Obitelj je ona koja „postavlja temelje radnog odgajanja uopće, a škola svojim programima proširuje znanja, konkretizira djelatnosti i razvija tehničku kulturu učenika“⁶²².

3. 3. 6. 6. Spolni odgoj djeteta

Odnos među spolovima zauzima značajno mjesto u pitanjima međuljudskih odnosa. Glavna uloga u spolnomu odgoju djece i mladih pripada roditeljima. „U skladu s napredujućom dobi“⁶²³ i „uzimajući u obzir napredak psihologije, pedagogije i didaktike“⁶²⁴ pozvani su svojoj djeci pružiti jasan, „pozitivan i razborit spolni odgoj“⁶²⁵. Pravo i dužnost roditelja na spolni odgoj svoje djece postoji neovisno o školi, građanskom društvu, državi, Crkvi i ostalim odgojnim ustanovama. Različite ustanove i subjekti nemaju cilj „zamijeniti roditelje, već im pomoći u njihovom poslanju“⁶²⁶ u svjetlu načela supsidijarnosti. Imajući u vidu da roditelji u stvarima spolnoga odgoja nisu u stanju pružiti nešto što prethodno sami ne posjeduju, uspješno provođenje u djelo te izvorne, neotuđive i odgovorne zadaće moći će ostvariti samo oni roditelji koji su „duhovno, moralno i vjerski osposobljeni za ispravno kršćansko vrjednovanje ljudske seksualnosti kao takve i konkretnih oblika seksualnoga ponašanja“⁶²⁷.

⁶¹⁹ Isto, 156.

⁶²⁰ Isto.

⁶²¹ Isto.

⁶²² Isto, 157.

⁶²³ Drugi vatikanski koncil, *Gravissimum educationis. Deklaracija o kršćanskomu odgoju*, 1.

⁶²⁴ Isto.

⁶²⁵ Isto.

⁶²⁶ Velimir Valjan, *Moral spolnosti, braka i obitelji*, 341.

⁶²⁷ Tonči Matulić, Mladi i seksualnost. Teološko-moralni pristup, *Diacovensia*, 16 (2008.), 1-2, 82.

Odnos među spolovima svojom vlastitošću predstavlja poseban moralni odnos. Njegova upućenost na nutarnji život, emotivna obojenost i česta izravna sveza s najintimnijim životom čovjeka čine razumljivima zahtjeve duboke pozornosti, takta i posebnoga društvenog tretmana⁶²⁸. Nije lako pristupiti pitanju spolnoga odgoja u vremenu koje velikim dijelom banalizira i osiromašuje ljudsku spolnost. Nameće se sve hitnijom „potreba za novim, prikladnijim jezikom (...) kod uvođenja djece i mladih u temu spolnosti“⁶²⁹ Nasuprot kulturi koja tumači i živi ljudsku spolnost u duhu egoizma i hedonizma, služba spolnoga odgoja smije se promatrati samo u širem okviru odgoja za sebedarje u ljubavi, u kojem se očituje najdublje značenje spolnosti, a njezin jezik biva prosvijetljen i obogaćen.

Važno je pobrinuti se za takav pristup djeci i mladima koji će biti prožet uzajamnim „povjerenjem, nepatvorenom iskrenošću i dobronamjernom otvorenošću“⁶³⁰. Nakon stvaranja pogodne duhovne atmosfere značajan korak jest pokrenuti prijateljski dijalog kojim se nastoji upoznati s njihovim dosadašnjim iskustvima kako bi se „dobila cjelovitija slika o njihovim pogledima, stavovima i vrjednovanjima“⁶³¹. Mladi su pod snažnim utjecajem različitih društvenih čimbenika izloženi sadržajima koji nisu korisni za njihov rast prema zrelosti. Tako „oni, iako najčešće nesvjesno, (...) oblikuju stavove o seksualnosti koji nisu u skladu s općeljudskim i kršćanskim pozivom i poimanjem seksualnosti“⁶³². Stoga se nameće nužnim sustavno i temeljito posvetiti „konkretnim izazovima seksualnosti u (...) ozračju seksualnoga veleprevrata i evidentnim stranputicama radikalne seksualne emancipacije“⁶³³, pomažući im „da razviju kritički smisao s obzirom na najezdu novih ideja (...) i preopterećenja podražajima koji mogu unakaziti spolnost“⁶³⁴.

Budući da se ponašanje roditelja neminovno odražava na njihovu djecu, od presudne je važnosti da ona pred sobom prepoznaju dobar primjer roditelja. Kršćanska zadaća spolnoga odgoja djece i mladih moći će biti uspješno izvršena samo pod uvjetom da su i sami roditelji „prožeti istim kršćanskim duhom i da posjeduju identične kršćanske kriterije za vrjednovanje ljudske seksualnosti i njezine neraskidive povezanosti s ljubavi, čistoćom, skromnošću,

⁶²⁸ Usp. Ante Vukasović, Zašto im hoćete spaliti krila kada oni žele letjeti?, *Obnovljeni Život*, 46 (1991.), 3-4, 299-300.

⁶²⁹ XIV. Opća redovita skupština Biskupske sinode, *Relatio finalis. Zaključno izvješće Biskupske sinode svetom ocu Franji: Poziv i poslanje obitelji u Crkvi i suvremenom svijetu*, 56.

⁶³⁰ Tonči Matulić, Mladi i seksualnost. Teološko-moralni pristup, 85.

⁶³¹ *Isto*, 86.

⁶³² *Isto*.

⁶³³ *Isto*.

⁶³⁴ Papa Franjo, *Amoris laetitia. Posinodalna apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama, kršćanskim supruzima i svim vjernicima laicima o ljubavi u obitelji*, 281.

intimnošću, uzdržljivošću, samokontrolom, brakom i prenošenjem života⁶³⁵. Iako se poznavanje crkvenoga moralnog nauka svakako očekuje od kršćanskih roditelja, ono nije dostatno za dostizanje kršćanskoga savršenstva. Kršćansko savršenstvo nije moguće dosegnuti odjednom. Kao nezaobilazan preduvjet za njegovo stjecanje nameće se trajan napor oko vlastite izgradnje „uz pomoć evanđeoskoga nasljedovanja, sakramentalnoga života i zauzete molitve“⁶³⁶.

Službi spolnoga odgoja ne pristupa se uvijek s dužnom temeljitošću. Spolni odgoj nerijetko se usredotočuje na higijensko-zdravstvenu instrukciju i anatomsko-fiziološku informaciju. Iako i one čine sastavni dio cjelokupnog tijeka spolnoga odgoja, kršćanski govor o seksualnosti nužno se treba protezati i na „psihološke, emocionalne, socijalne, moralne, duhovne i religiozne dimenzije“⁶³⁷, ucjepljujući ih „u jednu svrhovitu perspektivu koja daje značenje složenom dinamizmu spolnosti“⁶³⁸. Zahtjev uistinu ljudske seksualnosti jest „objektivno i cjelovito vrjednovanje u svjetlu integralne dobrobiti ljudske osobe“⁶³⁹. Službu spolnoga odgoja kao sastavnog dijela moralnog formiranja mlade osobe potrebno je vršiti u okviru sveopće pripreme mladih za život. Vjernik kao dijete Božje poštovanje prema sebi proteže na čitavu osobu kao jedinstvo tijela i duha. U spolnosti se očituje dar Božji „usmjeren na službu životu u onom jedinstvu i čvrstoći odnosa između muškarca i žene koji je utemeljen na braku“⁶⁴⁰, a potrebno ga je „prihvatiti sa zahvalnošću, častiti i poštivati u redu u koji je postavljen“⁶⁴¹.

3. 3. 6. 7. Vjerski odgoj djeteta

„Vjerska shvaćanja, uvjerenja i stavovi, vjerski osjećaji, pogledi i vrijednosti, odnos prema vjeri i navike življenja u skladu s njezinim načelima“⁶⁴² kao mjesto svoje izgradnje imaju obiteljsko okrilje. O vjerskoj pripadnosti djeteta odlučuje obitelj već na samom početku njegova života. Sakrament krštenja prima se prije djetetove mogućnosti svjesnoga donošenja odluka. Milošću sakramenta ženidbe roditelji su primili odgovornost i povlasticu biti prvim

⁶³⁵ Tonči Matulić, *Mladi i seksualnost. Teološko-moralni pristup*, 83.

⁶³⁶ *Isto*, 88.

⁶³⁷ *Isto*.

⁶³⁸ Velimir Valjan, *Moral spolnosti, braka i obitelji*, 344.

⁶³⁹ Tonči Matulić, *Mladi i seksualnost. Teološko-moralni pristup*, 88.

⁶⁴⁰ Velimir Valjan, *Moral spolnosti, braka i obitelji*, 345.

⁶⁴¹ *Isto*.

⁶⁴² Ante Vukasović, *Obitelj – vrelo i nositeljica života*, 40.

odgojiteljima svoje djece u vjeri. Vjerski odgoj podrazumijeva prijenos vjerskoga sadržaja i osvjedočenja. Roditelji su pozvani svoju djecu od najranije dobi upoznavati s otajstvima vjere i uključivati u crkveni život⁶⁴³. Biskupskim konferencijama upućuje se topla preporuka posvetiti pozornost izradi katekizma za obitelj koji bi se odlikovao jasnoćom i razumljivošću sa svrhom pomoći kršćanskim roditeljima u prikladnom vršenju službe vjerskoga odgoja svoje djece.

Vjerski odgoj ne smije biti sveden na „jednostavno pružanje povijesnih i dogmatskih pojmova“⁶⁴⁴, već prije svega treba biti shvaćen kao „iznošenje vrjednota te predlaganje životnih ideala“⁶⁴⁵. Uspješan odgoj djece u vjeri kao svoj nezaobilazan preduvjet ima pronalaženje njima prilagođenog jezika. Preporučuje se poslužiti simbolima, gestama i pričama⁶⁴⁶ te držati dalje od varljiva ili zavodljiva govora⁶⁴⁷. Primanje vjerskoga sadržaja nije „neka usputna nadgradnja“⁶⁴⁸, već se odvija „u globalnoj formi obiteljskog života“⁶⁴⁹ putem spontanog upijanja. Dijete, čije kritičke sposobnosti još nisu dovoljno razvijene, asimilira vrjednote svojevrsnim stapanjem s onima koje vidi i čuje. Stoga je od presudne važnosti da roditelji svojoj djeci uvijek iznova pružaju privlačna svjedočanstva življene vjere.

Kršćanski odgoj djece pridržano je područje očitovanja svjedočkoga navještaja supružnika, koji „su svojoj djeci prvi glasnici i odgojitelji vjere“⁶⁵⁰. Roditeljska je zadaća djecu tako „oblikovati za život (...) da svakomu omogući da u punini ispuni svoju dužnost prema pozivu koji je od Boga primio“⁶⁵¹. Stoga će otvorena srca i s radošću prihvatiti i duhovno zvanje svojega djeteta. Vjersko iskustvo stečeno u okrilju obitelji prethodi župnoj katehezi i ide ukorak s njom. Odgoj u vjeri osobito je značajan u mladenačkoj dobi, kada najčešće „osporavaju ili odlučno odbacuju kršćansku vjeru primljenu u prvim godinama svoga života“⁶⁵². Kršćanski roditelji svoju djecu upisuju na školski vjeronauk i potiču na redovito pohađanje župne kateheze.

⁶⁴³ Usp. Hrvatska biskupska konferencija, *Katekizam Katoličke crkve*, 2225.

⁶⁴⁴ Velimir Valjan, *Moral spolnosti, braka i obitelji*, 351.

⁶⁴⁵ *Isto*.

⁶⁴⁶ Usp. Papa Franjo, *Amoris laetitia. Posinodalna apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama, kršćanskim supružima i svim vjernicima laicima o ljubavi u obitelji*, 288.

⁶⁴⁷ Usp. Velimir Valjan, *Moral spolnosti, braka i obitelji*, 352.

⁶⁴⁸ *Isto*, 355.

⁶⁴⁹ *Isto*.

⁶⁵⁰ Drugi vatikanski koncil, *Apostolicam actuositatem. Dekret o apostolatu laika*, 11.

⁶⁵¹ Ivan Pavao II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, 53.

⁶⁵² *Isto*.

Već tijekom pripreve za slavljenje ženidbe zaručnici imaju priliku susresti se s Božjom riječju, koja nastavlja biti trajnim nadahnućem u izgradnji njihova bračnog i obiteljskog zajedništva. Domovi kršćanskih obitelji uvijek bi trebali sadržavati Sveto pismo. Susret s Božjom riječju nezaobilazan je element obiteljske duhovnosti. Osobito se preporučuje u dnevnom bogoslužju Crkve pronaći nadahnuće za obiteljsko čitanje Božje riječi. Poželjno je zajedničko čitanje nedjeljne službe riječi u vidu pripreve za euharistijsko slavlje. Osobito je lijepo opaziti cijelu obitelj okupljenu na istom euharistijskom slavlju, čime „se na posebno uzvišen način očituje obiteljsko zajedništvo“⁶⁵³.

Budući supružnici pozvani su na zajedničku molitvu već od vremena zaručništva. Ona nastavlja činiti bitnu sastavnicu kršćanskoga bračnog života, a po dolasku djece pretače se u zajedničku obiteljsku molitvu. Kršćanske obitelji pozvane su pronaći vrijeme za zajedništvo u molitvi, koje je istodobno „plod i zahtjev zajedništva koje je darovano sakramentom krštenja i ženidbe“⁶⁵⁴. Vjerski odgoj djece neizostavno uključuje „njihov odgoj za *obiteljsku molitvu*, koji se kreće u ozračju slušanja Božje riječi i ljubavi prema Bogu i bližnjemu“⁶⁵⁵. Pritom je važno naglasiti „konkretan primjer, drugim riječima, živo svjedočanstvo roditelja“⁶⁵⁶ kao najbolju metodu odgoja djece za molitvu. Obiteljsku je molitvu u svim njezinim dimenzijama potrebno prilagoditi dječjem razumijevanju, a njezin osnovni sadržaj „jest *sam život obitelji*, koji se u svojim različitim zgodama tumači kao poziv što od Boga dolazi, a ostvaruje kao sinovski odgovor tomu pozivu: radosti i muke, nade i žalosti, rađanja i obljetnice, godišnjice vjenčanja roditelja, odlasci i povratci, važne i presudne odluke, smrt dragih“⁶⁵⁷ kao „znakovi dobrohotne Božje prisutnosti u povijesti obitelji“⁶⁵⁸.

Preporučljivo je usaditi naviku molitve u određenim dijelovima dana, primjerice nakon buđenja, za obrokom, pred spavanje. Kršćanske obitelji otvorena srca i rado pristaju na zajedničku molitvu s drugim obiteljima. Iznimno je dragocjen roditeljski blagoslov djece, osobito prigodom značajnijih trenutaka u životu obitelji. Osobitu vrijednost ima i uvriježeno njegovanje petka u duhu „dobrotvornosti, pokore i sabranosti“⁶⁵⁹. Jasno je da „kršćanska obitelj nije uvijek sukladna zakonu milosti i krsne svetosti, koja je ponovno proglašena sakramentom

⁶⁵³ Hrvatska biskupska konferencija, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, 26.

⁶⁵⁴ Ivan Pavao II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, 59.

⁶⁵⁵ Hrvatska biskupska konferencija, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, 26.

⁶⁵⁶ Ivan Pavao II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, 60.

⁶⁵⁷ *Isto*, 59.

⁶⁵⁸ *Isto*.

⁶⁵⁹ Hrvatska biskupska konferencija, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, 26.

ženidbe“⁶⁶⁰. Stoga su ukućani pozvani na uzajamno praštanje i pomirenje. Sakrament pomirenja ima posebno značenje „na putu trajnog rasta u svetosti“⁶⁶¹. Naime, po tom se sakramentu milosrđa „ponovno uspostavlja i usavršava bračni savez i obiteljsko zajedništvo“⁶⁶².

⁶⁶⁰ Ivan Pavao II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, 58.

⁶⁶¹ Hrvatska biskupska konferencija, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, 26.

⁶⁶² Ivan Pavao II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, 58.

ZAKLJUČAK

Svjetlo dana ugledalo je vrtoglavo mnoštvo studija o braku i obitelji. Složenost bračne i obiteljske stvarnosti čini sasvim razumljivom mogućnost različitih pristupa. Premda nije moguće zanjekati doprinose drugih znanosti, teološko-moralni pristup sa svojim idealnim i sveobuhvatnim pogledom na brak i obitelj prepoznali smo jedinstvenim i bogatim doprinosom proučavanju bračne i obiteljske stvarnosti.

Crkveni nauk o braku i obitelji počiva „na pedagogiji koja izrasta iz Svetoga pisma“⁶⁶³. Dva početna poglavlja *Knjige Postanka* otkrivaju smisao ljudske naravi. Jahvistička predaja ističe čovjekov poziv na život u dijalogu međusubjektivne ljubavi, koji pretpostavlja upotpunjujuću jednakost naravi i dostojanstva muškarca i žene, a ostvaruje se u jedinstvu. Ideal bračne ljubavi u Stvoriteljevoj namisli ostvaruje se u monogamnoj i nerazrješivoj bračnoj zajednici. Svećenička predaja naglašava stvaranje čovjeka kao ljudskoga para iz ljubavi na Božju sliku. Osobitu pozornost svećeničkog redaktora privlači spolno uzajamno sebedarje namijenjeno plodnosti kao „jedan od upotpunjujućih vidova 'sličnosti' čovjeka s Bogom“⁶⁶⁴. Novu religioznu oznaku braka susrećemo u navješćaju starozavjetnih proroka, koji su se služili brakom kao privilegiranim sredstvom izražavanja same biti savezništva između Boga i izabranog naroda. Članovi izabranog naroda ucjepljenjem ljudske ljubavi u otajstvo spasenja u vjernoj ljubavi Boga prema njegovu narodu primaju uzor kojim su pozvani prožeti i oplemeniti svoje bračne živote. U Starom zavjetu uočavamo „raspon između dvaju suprotnih polariteta“⁶⁶⁵: slike ženidbe u Božjem nacrtu i stvarnog stanja koje počiva na židovskoj ženidbenoj praksi. Ideal ne zanemaruje uvjetovanost ženidbe društveno-kulturno-povijesnim prilikama, već „postaje teološki kvasac stvarnosti“⁶⁶⁶ koju nastoji polako mijenjati. Tek Očeva beskrajna ljubav objavljena u Kristu biva ključem za potpuno razumijevanje otajstva kršćanske obitelji. U svom stavu prema ženidbi Isus polazi od Staroga zavjeta i ponovno joj vraća njezin prvobitan oblik. U tom smislu Isus „nije nekakav inovator, nego restaurator“⁶⁶⁷. Slijedeći Stvoriteljev naum o ženidbi, Isus pridaje monogamnoj ženidbi apsolutni karakter nerazrješivosti utemeljen na božanskomu zakonu. U ženidbenom savezu očituje se „etički imperativ, ontološka veza“⁶⁶⁸. Od tada do danas Isusov nauk o jedinstvu i nerazrješivosti ženidbe ostaje velikim izazovom

⁶⁶³ Alojzije Čondić, *Obitelji, gdje si?*, 16.

⁶⁶⁴ Velimir Valjan, *Moral spolnosti, braka i obitelji*, 76.

⁶⁶⁵ *Isto*, 223.

⁶⁶⁶ Ivan Dugandžić, *Ženidba u svjetlu Biblije*, 17.

⁶⁶⁷ Velimir Valjan, *Moral spolnosti, braka i obitelji*, 79.

⁶⁶⁸ Celestin Tomić, *Novozavjetna objava o braku*, 130.

društvu i zadržava normativnu važnost za crkveni nauk. U misli apostola Pavla kršćanska ženidba u odnosu na naravnu ženidbu stječe povlašteno mjesto time što uzajamna bračna ljubav i potpuno sebedarje postaju „epifanija ljubavi i vjernosti Krista i Crkve, tog prvog i sveobuhvatnog sakramenta u kojega su svi kršćani uronjeni“⁶⁶⁹. Stoga crkveni govor o braku uvijek treba imati u vidu dubinski smisao sakramentalnosti.

Ustanovi braka i obitelji kao temeljnoj jedinici ljudskoga društva i njegovu nezamjenjivom dijelu važno je pristupiti iz perspektive povijesnih razdoblja i društvenih uređenja. Svako doba i svaka kultura temu braka i obitelji kao nezaobilaznog uporišta ljudske egzistencije prepoznaje aktualnom, a društveno-kulturno ozračje često se pokazalo utjecajnim čimbenikom njihova poimanja. Ustanova braka i obitelji od razdoblja antike do suvremenoga doba našla se pod brojnim društveno-kulturnim utjecajima. Prateći kretanje bračne i obiteljske ustanove kroz pojedina povijesna razdoblja, zamjećujemo različite transformacije u njezinoj strukturi, funkcijama i vrijednostima, ali ipak sve do danas zadržala je status temeljne ljudske zajednice. Brak i obitelj ostvaruju se u okrilju društvene zajednice, zbog čega njihov uspješan odgovor na primljeno poslanje zahtijeva prilagodbu društvenom razvitku. Opstanak braka i obitelji tijekom burne ljudske povijesti kao svoj nezaobilazan preduvjet ima prestrukturiranje njihova ljudskog i društvenog sektora kako bi u uvjetima vremena i prilika u kojima se ostvaruju mogli u potpunosti ispunjavati svoje naravne funkcije. Pred moralnom teologijom nalazi se odgovoran zadatak proučavati problematiku braka i obitelji te pronalaziti sredstva i načine kako bi kršćanskim bračnim parovima i obiteljima omogućila bolje razumijevanje Božjega poziva u promjenjivim društveno-kulturnim okolnostima. Nameće se iznimno važnim posvijestiti da tom zakonu promjenjivosti podliježu samo ljudski i društveni elementi bračne i obiteljske strukture. Brojne promjene kojima brak i obitelj bivaju podvrgnuti kroz različite društvene epohe ne bi smjele voditi gubitku svijesti o njihovoj izvornoj utemeljenosti u naumu Boga Stvoritelja. Božanski elementi kršćanstva jesu „kvasac koji preporuča i preoblikuje svijet, a ne bezoblična glina koju svijet oblikuje“⁶⁷⁰. Stoga je nužno „trajno naviještati snagu Božje riječi i ljepotu njegova nauma o braku i obitelji“⁶⁷¹.

Uspješan brak kao svoj temeljni preduvjet ima obostrano nastojanje supružnika oko rasta, jačanja i produbljivanja bračne ljubavi. Samo angažirana ljubav kao „tvorac dobrog, uzvišenog, snažnog, toplog i humanog“⁶⁷² može biti jamstvo sređena braka. Sklapanjem

⁶⁶⁹ Ivan Dugandžić, *Ženidba u svjetlu Biblije*, 16.

⁶⁷⁰ Sibe Zaninović, *Brak i obitelj u kršćanskom shvaćanju*, 336.

⁶⁷¹ Alojzije Čondić, *Obitelji, gdje si?*, 6.

⁶⁷² Ante Vukasović, *Obitelj – vrelo i nositeljica života*, 48.

sakramenta ženidbe kršćanski supružnici primaju zadaću štititi i njegovati „bračnu ljubav u svojoj njenoj veličini i čistoći, u njenom sjaju, dubini i životnom obilju“⁶⁷³. Sklad bračne ljubavi s Božjim naumom i prirodnim zakonom upisanim u ljudsko srce predstavlja nezaobilazan put k oporavku i zdravlju kršćanskih brakova. Svjedočiti bogatstvo i ljepotu bitnih vrjednota bračne ljubavi u današnjem društveno-kulturnom kontekstu nameće se kao iznimno značajna i prijeko potrebna zadaća. Živa svijest o „stvarnim teškoćama u održavanju vječnih obveza“⁶⁷⁴ obvezuje Crkvu „ponovno izložiti zahtjeve i životni naum evanđelja (...) kršćanskog braka“⁶⁷⁵ te s ljubavlju i strpljivo pratiti kršćanske supružnike na putu njihova bračnog života. Sama činjenica da novo ljudsko biće treba proizaći iz najintimnijeg zajedništva te ljubavi preplavljuje nas divljenjem i strahopoštovanjem. Djeca su čudesan Božji dar roditeljima te blagoslov za kršćansku zajednicu i društvo. Mladim parovima treba uvijek iznova „iznositi ljepotu i istinu bezuvjetne otvorenosti životu kao najnužniji uvjet da se ljudska ljubav živi u punini“⁶⁷⁶. Društvene snage pozvane su poduzeti odlučne mjere za stvaranje uvjeta koji će pogodovati češćoj odluci supružnika za darivanje života i njihovoj otvorenosti za veći broj djece. Visoko dostojanstvo supružnika u originalnom poslanju prijenosa ljudskog života zahtijeva od njih da svoju zadaću ispunjavaju „s ljudskom i kršćanskom odgovornošću u poučljivom poštovanju prema Bogu“⁶⁷⁷. Crkva prihvaća regulaciju začeca, a pravi put obiteljskog planiranja vidi u poštivanju prirodnih ciklusa i dostojanstva bračnog druga po mjeri odgovornog roditeljstva. Kršćanska koncepcija regulacije začeca predstavlja se kao „odlično sredstvo da se produbi i obogati *dijalog ljubavi* među supružima na svim područjima i u svim vidovima *bračnog i obiteljskog* života“⁶⁷⁸. Moguće je ustvrditi da „ono što mi nazivamo 'spolnim moralom' nije ništa drugo nego 'etika ljubavi“⁶⁷⁹. Važno je napomenuti da tjelesna neplodnost ne narušava vrijednost bračnoga života. Onim bračnim parovima kod kojih je rađanje nemoguće potrebno je prezentirati druge značajne mogućnosti služenja životu ljudske osobe. Roditeljska prisutnost te zdrava i stabilna mreža obiteljskih odnosa nameću se kao nezaobilazan preduvjet za potpuni razvoj djeteta. Samo roditelji i intimni obiteljski odnosi snažnom i postojanom moći te posebnim mogućnostima odgojnog djelovanja mogu imati toliko neposredan utjecaj na djecu i mladež. Nedostatak obiteljskoga odgojnog djelovanja znatno bi otežao ostvarivanje pozitivnih

⁶⁷³ Dietrich von Hildebrand, *Brak: otajstvo vjerne ljubavi*, 48-49.

⁶⁷⁴ XIV. Opća redovita skupština Biskupske sinode, *Relatio finalis. Zaključno izvješće Biskupske sinode svetom ocu Franji: Poziv i poslanje obitelji u Crkvi i suvremenom svijetu*, 48.

⁶⁷⁵ *Isto*.

⁶⁷⁶ *Isto*, 62.

⁶⁷⁷ Drugi vatikanski koncil, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu*, 50.

⁶⁷⁸ Ivan Fuček, *Roditelji. Djeca*, 201.

⁶⁷⁹ Andreas Laun, *Ljubav i partnerstvo*, 21.

rezultata drugih odgojnih ustanova. Nužnost i vrijednost odgojne uloge obitelji zahtijevaju svu dužnu skrb društvene zajednice. Roditeljstvo u svojoj odgajateljskoj ulozi kao iznimno „odgovorna osobna, nacionalna i općeljudska zadaća“⁶⁸⁰ zaslužuje biti postavljeno „na pijedestal najviših vrijednosti“⁶⁸¹. Pravilnim i savjesnim odgajanjem djece i mladih ulaže se u svjetliju budućnost domovine i svijeta.

⁶⁸⁰ Ante Vukasović, *Obitelj – vrelo i nositeljica života*, 68.

⁶⁸¹ *Isto*.

BIBLIOGRAFIJA

I. Izvori

KAŠTELAN, Jure, DUDA, Bonaventura, TABAK, Josip, FUČAK, Jerko (ur.), *Biblija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2021.

DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Apostolicam actuositatem. Dekret o apostolatu laika* (18. studenoga 1965.), u: *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008.

DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u Suvremenom svijetu* (7. prosinca 1965.), u: *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008.

DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gravissimum educationis. Deklaracija o kršćanskomu odgoju* (28. listopada 1965.), u: *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008.

PAVAO VI., *Humanae vitae. Enciklika o ispravnoj regulaciji poroda*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008.

IVAN PAVAO II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1997.

IVAN PAVAO II., *Redemptor hominis*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1980.

PAPA FRANJO, *Amoris laetitia. Posinodalna apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama, kršćanskim supružima i svim vjernicima laicima o ljubavi u obitelji*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2016.

PAPA FRANJO, *Pismo supružnicima prigodom Godine 'Obitelj Amoris Laetitia'*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2022.

ZBOR ZA NAUK VJERE, *Donum vitae. Naputak o poštivanju ljudskog života u nastanku i o dostojanstvu rađanja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2012.

XIV. OPĆA REDOVITA SKUPŠTINA BISKUPSKE SINODE, *Relatio finalis. Zaključno izvješće Biskupske sinode svetom ocu Franji: Poziv i poslanje obitelji u Crkvi i suvremenom svijetu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2016.

HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2002.

HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Katekizam Katoličke crkve*, Glas Koncila, Zagreb, 1994.

II. Knjige

ANTUNOVIĆ, Ivan, *Sakrament ženidbe*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 2009.

ČONDIĆ, Alojzije, *Obitelji, gdje si?*, Crkva u svijetu, Split, 2018.

FUČEK, Ivan, *Predbračna ljubav. Bračna ljubav*, Verbum, Split, 2005.

FUČEK, Ivan, *Roditelji. Djeca*, Verbum, Split, 2008.

LAUN, Andreas, *Ljubav i partnerstvo*, Verbum, Split, 2016.

LJUBETIĆ, Maja, *Biti kompetentan roditelj*, 'Mali profesor', Zagreb, 2007.

ROSIĆ, Vladimir, *Odgoj, obitelj, škola: mala enciklopedija odgoja*, Žagar, Rijeka, 2005.

VALJAN, Velimir, *Moral spolnosti, braka i obitelji*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 2002.

VON HILDEBRAND, Dietrich, *Brak: otajstvo vjerne ljubavi*, Crisinus, Križevci, 2020.

VUKASOVIĆ, Ante, *Obitelj – vrelo i nositeljica života*, Hrvatski katolički zbor 'Mi', Zagreb, 1999.

III. Članci

BENVIN, Anton, *Obitelj kroz povijest*, *Bogoslovska smotra*, 42 (1972.), 1, 34-50.

BEREŠ, Monika, *Položaj žena u antičkoj Grčkoj*, *Essehist*, 8 (2016.), 8, 16-21.

BERLJAK, Matija, *Razrješenje ženidbe pavlovskom povlasticom*, *Bogoslovska smotra*, 64 (1994.), 1-4, 346-353.

BUBALO, Ivan, *Brak i obitelj u promijenjenom društveno-kulturnom kontekstu*, *Bogoslovska smotra*, 85 (2015.), 3, 647-664.

ČORIĆ, Josip, *Hrvatska obitelj danas*, *Crkva u svijetu*, 37 (2002.), 1, 52-70.

- DE MICHELI VITTURI, Danijela, Bračni dijalog u prirodnom planiranju obitelji, *Obnovljeni Život*, 63 (2008.), 4, 483-503.
- DE MICHELI VITTURI, Danijela, Prirodno planiranje obitelji, *Obnovljeni Život*, 61 (2006.), 3, 353-366.
- DUDA, Bonaventura, Ženidba i djevičanstvo u 1Kor 7, *Bogoslovska smotra*, 49 (1979.), 1-2, 19-40.
- DUGANDŽIĆ, Ivan, Ženidba u svjetlu Biblije, *Bogoslovska smotra*, 49 (1979.), 1-2, 5-18.
- ERENT-SUNKO, Zrinka, Obitelj u demokratskoj Ateni – institucija i *polis* u malom, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 57 (2007.), 3, 603-627.
- FUČEK, Ivan, 'Odgovorno roditeljstvo' – stvarnost ili utopija?, *Obnovljeni Život*, 29 (1974.), 3, 245-263.
- HOHNJEC, Nikola, Današnja iskušenja novozavjetne vizije braka i obitelji, *Bogoslovska smotra*, 69 (1999.), 2-3, 255-270.
- KOPREK, Ivan, Razarajući čimbenici braka i obitelji, *Bogoslovska smotra*, 85 (2015.), 3, 759-778.
- KORAČEVIĆ, Karlo, Novije promjene u življenju i shvaćanju braka i obitelji, *Bogoslovska smotra*, 69 (1999.), 2-3, 271-283.
- LOVŠE, Nina, Uloge muža i žene u kršćanskom bračnom odnosu (Efežanima 5), *Kairos*, 3 (2009.), 2, 213-232.
- MALEŠ, Dubravka, Obitelj i obiteljski odgoj u suvremenim uvjetima, *Dijete, vrtić, obitelj*, 18 (2012.), 67, 13-15.
- MATAUŠIĆ, Juraj Mirko, Obitelj u globalnom selu, *Diacovensia*, 13 (2005.), 2, 239-261.
- MATULIĆ, Tonči, Mladi i seksualnost. Teološko-moralni pristup, *Diacovensia*, 16 (2008.), 1-2, 67-91.
- MIHELIĆ, Lovro, Razvoj obitelji u društvu, *Spectrum*, 48 (2015.), 3-4 1-2, 6-10.
- NIMAC, Dragan, (Ne)mogućnosti tradicijske obitelji u suvremenom društvu, *Obnovljeni Život*, 65 (2010.), 1, 23-35.

NINČEVIĆ, Marjan, HOSNI, Ino, Razvoj starorimskoga sustava odgoja i obrazovanja, *Školski vjesnik*, 66 (2017.), 1, 43-62.

PRANJIĆ, Marko, Autohtoni starorimski odgoj, *Napredak*, 156 (2015.), 1-2, 169-203.

TOMIĆ, Celestin, Novozavjetna objava o braku, *Crkva u svijetu*, 8 (1973.), 2, 130-135.

VADUNEC, Ines, Položaj žene u srednjem vijeku na hrvatskim prostorima, *Pro tempore* (2009.), 6-7, 48-73.

VIDOVIĆ, Pero, U početku stvori Bog... obitelj (Post 1,1.27s). Biti ili ne biti obitelji znači biti ili ne biti života i samoga svijeta, *Obnovljeni Život*, 65 (2010.), 2, 221-238.

VUKASOVIĆ, Ante, Prijeka potreba odgoja za obiteljski i društveni život, *Obnovljeni Život*, 64 (2009.), 1, 69-86.

VUKASOVIĆ, Ante, Zašto im hoćete spaliti krila kada oni žele letjeti?, *Obnovljeni Život*, 46 (1991.), 3-4, 299-312.

VULETIĆ, Suzana, Kršćanska koncepcija regulacije bračnih sjedinjenja pod imperativom 'odgovornog roditeljstva', *Nova prisutnost*, 8 (2010.), 3, 371-392.

ZANINOVIĆ, Sibe, Brak i obitelj u kršćanskom shvaćanju, *Obnovljeni Život*, 30 (1975.), 4, 332-354.

SVEUČILIŠTE U SPLITU

KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja, Petra Ljubišić, kao pristupnik za stjecanje zvanja magistricе teologije izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo moga vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da nijedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 3. lipnja 2024.

Potpis

SUMMARY

Due to their close connection with the individual's personal happiness and the good of the Church and society, marriage and family have always been at the centre of human affairs and have aroused the interest of scientists from various disciplines. Despite the apparent threats to the institutions of marriage and family in modern society, young generations still show interest in holy matrimony and in starting their own family. Moral content is an integral part of married and family life. This thesis is dedicated to the topic of marriage and family with the aim of better understanding and evaluating the subject matter within the framework of moral theology. The thesis consists of three chapters.

The very fact that the biblical view of marriage and family is placed at the beginning of our thesis indicates that we primarily rely on the Bible for guidance and assistance in our exposition. In the first chapter we consider key passages from the Old and New Testaments in order to understand the biblical vision of marriage and family, which remains an inexhaustible source and core bastion of today's church practice. The fulfilment of God's plan for marriage and family requires the study of the relationship between the church's view of marriage and family and the sociocultural context within which they are realised. A comprehensive discourse on marriage and family throughout the history of the social community is certainly an immense undertaking. In the second chapter we try to shed light on the more prominent changes in the institutions of marriage and family through certain historical periods in chronological order. The last part of our thesis focuses on an overview of selected moral and pedagogical views on marriage and family. In the third chapter we discuss married love as the one that gives full meaning to the union of husband and wife, the transmission of life as a natural requirement of married love which marks the role of the family as the basis of human society and the pedagogical task of the family as the art above all other arts which brings the procreative role to fullness and perfection.

Key words: marriage, family, Bible, history, married love, transmission of life, pedagogical task